Cahiliye'den Hz. Peygamber Dönemine

Sütannelik

Hatice Nur Ertürk

Cahiliye'den Hz. Peygamber Dönemine

Sütannelik

Hatice Nur Ertürk

Kitap Adı	:	Cahiliye’den Hz. Peygamber Dönemine Sütannelik
Yazar	:	Hatice Nur Ertürk
ISBN	:	978-975-6497-51-7
SAMER Yayınları	:	21
Editör	:	Dr. Öğr. Üyesi Selim Argun
Dizgi	:	SAMER
Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Bu kitap, “Câhiliye'den Hz. Peygamber Dönemine Sütannelik Geleneği, Önemi ve Etkileri” adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayım halidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5

— GİRİŞ —

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 9
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI 10
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 10
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 11

— BİRİNCİ BÖLÜM —

KAVRAMSAL ÇEVÇEVE VE SÜTANNELİĞİN SEBEPLERİ

A. Kavramsal çerçeve 16

B. Sütanneliğin Sebepleri 29

— İKİNCİ BÖLÜM —

ARAPLARDA SÜTANNELİK GELENEĞİ

A. Sütannelik Tarihine Genel Bir Bakış 41

B. Arap Toplumunda Sütannelik Geleneği 44

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

Hz. PEYGAMBER'İN (s) SÜTANNELERİ VE SÜTKARDEŞLERİ

A Hz. Peygamber'in Sütanneleri 80

B. Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri 107

SONUÇ 121

KAYNAKÇA 126

ÖNSÖZ

İslâm Tarihi, Hz. Peygamber'in (s) hayatını merkeze alan çalışmalarıyla birçok araştırmacının ilgi odağı olmuştur. Risâlet öncesi dönemde Arap toplumunun gelenek, görenek, kültürel birikimi anlamak, siyer odaklı araştırmaların ilk adımı haline gelmiştir. Artık bu alanda çalışanların neredeyse ittifakla üzerinde durdukları nokta, Allah Rasûlü'nün (s) getirdiği mesaj, vahyin indiği zaman ve zemine ait tüm unsurların algılandığı ölçüde anlam kazanıp, gönüllerde mâkes bulacağıdır.

Câhiliye döneminden başlayarak, risalet dönemi de kapsayacak şekilde "Sütannelik geleneği"ni merkeze alarak yapılan bu çalışmada öncelikle kavramsal arka plan incelenmiş, sonrasında bu geleneğin Arap toplumunda, hangi ihtiyaçlara binaen, nasıl ve hangi şekillerde uygulandığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma konusunu seçerken öncelikli niyetimiz, Câhiliye ve Hz. Peygamber dönemini kapsayıcı, kadın ve aile eksenli bir çalışma yapmaktı. "Sütannelikle" ilgili tarihi perspektiften kapsamlı bir çalışmanın olmaması, çalışmanın dönemin sosyo-kültürel ahvâlini netleştirmeye katkı sağlayacağına olan inancımız, bu zorlu süreçte sebat etmede güç kaynağımız olmuştur.

İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarında hemen her araştırmacının karşılaştığı, sınırlı bilginin sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda genişlemesi gerçeği, bizim araştırmamızda da gözlenen bir seyir olmuştur. Siyer teliflerinin yanısıra edebiyat türü eserlerde paylaşılan nadir bilgiler bu süreçte önümüzü aydınlattı. Mekke eşrafının çocuklarını sütannelere teslim edip

çölde yetiştirme âdetine dair veriler az olduğu kadar, netlikten uzaktı. Bu anlamda, Allah Rasûlü'nün (s) peygamberlikle müşerref olması sonrasında yaşanan köklü değişimler arasında "değişmeyen değerler"i tesbit edebilmek bizim çalışmamızın hassas noktalarından biriydi. Nitekim, inanç esasları dışında İslâm mesajının toplumsal uygulamalarda ne denli bir kırılmaya sebep olduğu yoruma açık bir konudur. Söz konusu "sütannelik" olunca kadının konumu, aile hayatı ve eğitimle ilgili yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Câhiliye ve risâlet öncesi döneme ait çalışmalarda yaşanan veri kısıtlılığı "sütannelik geleneği"ne dair araştırmamızın en belirgin sıkıntısı olmuştur. Tarih söz konusu olduğunda, kimi zaman teferruat babından görülen bazı uygulamaların, kimi zamansa "mâlumu ilâma hacet yoktur" kabilinden bir anlayışla bazı inceliklerin gözardı edilip, tesbit edilmediği bir gerçektir. Neredeyse elimizdeki en değerli veri olan "rivayet birikimi"ni toparlayıp tasnif etmek, insanî reflekslerle harmanlayıp empati yaparak yorumlamak tercih ettiğimiz yöntem oldu.

Araştırmamızda sütannelik geleneğini ele alırken, toplumsal kabuller, insan psikolojisi, fizyolojik ve ruhsal ihtiyaçların bütünlüğü, bireyler arası ilişkilerde etkili olan faktörler dikkate alınarak oluşturulmaya özen gösterildi.

Çalışmamızın bidâyetinden nihâyetine kadar farkettiğimiz aczimize rağmen mahcub etmeyen Rabbimize hamd-ü senâlar olsun. Araştırmanın her aşamasında, yaşadığımız zorlukları tavsiyelerde bulunarak hafifleten, desteğini her dâim hissettiren, motive eden danışman hocam değerli Yrd. Doç. Dr. Selim Argun'a müteşekkirim. Çalışmanın birçok aşamasında, teşvik eden, üslup ve daha birçok hususta istifade ettiğimiz kıymetli hocam Prof. Dr. M. Mahfuz Söylemez'e, tarih araştırmalarındaki derin tecrübesi ve birikimiyle her fırsatta katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Adnan Demircan'a, çalışmamızı okuyarak katkıda bulunan araştırma görevlisi Ömer Aras'a, yardımlarını esirgemeyerek katkıda bulunan hocalarımıza, arkadaşlarıma ve çalışmanın yayımlanmasını üstlenen SAMER yayınlarına şükran-

larımı sunmak bir borçtur. Bu günlere gelmemizde emeklerini eksik etmeyen, ciddi sağlık sorunlarına rağmen hoşgörüleriyle rahatlatan anne ve babama, yoğun çalışma mesaisiyle çoğu zaman ihmal ettiğim aileme; eşim çocuklarıma ne kadar teşekkür etsem azdır.

Hatice Nur ERTÜRK
İstanbul-2019

— GİRİŞ —

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Hz. Peygamber'in (s) yaşadığı dönem ve Câhiliye Arap toplumunda sütannelik geleneğini tarihi çerçeveden inceleyerek, dönemin sosyo-ekonomik-kültürel hayattaki ve önemi etkilerini ele almak araştırmamızın konusudur.

Çalışmamızda, Câhiliye döneminden başlayarak Hz. Peygamber'in (s) risâlet görevini ifâ ettiği süreç Araplar arasında sütannelik olgusunu, ne ölçüde yaygın olduğu, hangi sebeplerle uygulandığı, kimler tarafından icra edildiği, bu geleneğin toplum ve birey hayatında meydan getirdiği etkiler gibi belli başlı soruların cevabını bulmaya çalıştık. Erken dönem İslâm tarihi çalışmalarını incelediğimizde konuyla ilgili gerek yüksek lisans, gerekse doktora çalışmasının olmaması, bizi böyle bir çalışma yapmaya sevketti. Zira bu çalışma, dönemin sosyo-kültürel unsurlarının algılanmasına katkıda bulunacak, bireysel ilişkilerin anlaşılmasında farklı bir yaklaşım imkânı sunabilecekti. Diğer yandan câhiliyenin tüm öğeleriyle netliğe kavuşması Hz. Peygamber'in (s) yaşamının kapsamlı olarak anlaşılmasına, dolayısıyla İslâm mesajının anlaşılmasına olumlu katkı sağlayacaktı. Açıkçası araştırmanın başında konuyla alakalı malzemenin az ve dağınık olacağına dair uyarılar almıştık. Kezâ, bulduğumuz malzemenin sınırlılığı sebebiyle kimi zaman

hayal kırıklığı yaşasak da, hocalarımızın teşvikiyle bu zorlukların üstesinden gelme imkânı oldu.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmamızda câhiliye olarak ifade edilen İslâm öncesi dönemden itibaren Hz. Peygamber'in (s) yaşadığı dönemi de kapsayacak bir şekilde genel olarak Arabistan yarımadasında, husûsen Hicaz bölgesi ağırlıklı olmak üzere Arap geleneğinde sütannelik, sebep ve sonuçları ile ele alınmıştır. Çalışmamızın sınırlarını her ne kadar Arap toplumunda sütannelik geleneği olarak belirlemiş olsak da risâlet öncesi dönemde Arapların ticaret başta gelmek üzere farklı sebeplerle iletişim halinde oldukları komşu kültürlerle etkileşimlerini de dikkate aldık. Bu saikle dönemin hâkim güçleri; Roma ve Sasanî kültürlerine ait sütannelik geleneği ile ilgili bazı örneklere de temas etmek elzem oldu. Nitekim, sütannelik geleneği ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz, çocukları çöle eğitim maksatlı gönderme uygulamasının, tarihin sadece belli bir kesitine hasredilecek bir olgu olmadığına dikkat çekmek adına Yezid b. Abdulmelik (V:105/724) ve İmam Şâfi (V:204/820) ile ilgili rivayetlere de araştırmamızda yer verilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızın ilk adımında "sütannelik geleneğine" dair başta temel kaynaklar olmak üzere literatür çalışması yapılmıştır. Tarihi, insan psikolojisini gözardı etmeden, sosyo-kültürel etkenlerle bütüncül bir şekilde ele alıp, yorumlamayı araştırmamızın özüne uygun bulduk. Diğer yandan, kimi zaman farklı durumlar arasında ilk anda farkedilmeyen benzerliklere dikkat çekilerek bilinemeyenleri algılama yöntemi olan anolojiye de başvurulmuştur. Zira "insan her yerde insan, ihtiyaçlar her yerde dâim"di. Öncelikle câhiliye dönemi ve Risâlet sonrası sütannelik geleneğine dair kayanaklar incelenerek fişleme yapılmış, ilgili başlıklar altında düzenlenerek ele alınmıştır. İtiraf etmemiz gerekir ki, konuyla alakalı sınırlı bilgi zaman zaman şevkimizi kırsa da, parçaların biraraya gelmesiyle oluşan bütünlük, bizi ça-

lışmamızın amacına ulaşma konusunda ümitvar olmaya sevketti. Husûsen ifade etmek gerekiyor ki, araştırmanın başında sahabeden daha fazla sayıda zatın bâdiyede sütanneye verilmiş olabileceği beklentimizi doğrulayacak veriye ulaşma imkanımız olmadı.

İslâm öncesi Arap toplumunda, savaş, cesaret, cömertlik gibi belli başlı konuların yoğun olarak işlenmesi, dönemin kültürel birikimini yansıtacak diğer unsurların kayıt altına alınmaması sadece araştırma konumuza has olan bir durum değildir. Yazılı kültüre geç dönemlerde geçilmesi, önceliklerin ve ihtiyaçların etkisiyle şekillenen toplumsal gündemin farklı yansımasına sebep olmuştur. Bu sebeple hicrî ilk üç yüzyıl içinde yazılmış İslâm Tarihi temel kaynaklardan elde edilen verilere olabildiğince yer verme hassasiyeti gösterilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Allah Rasûlü'nün (s) hayatı İslâmi ilimler başta olmak üzere birçok disiplinin ilgilendiği önemli bir süreç olmuştur. Çalışmamızın hazırlık aşamasında Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku gibi Temel İslâmî ilimlerin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim tefsir ve mealleri, Hadis külliyatı, İslâm hukukçularının te'lif ettiği eserlere sıklıkla müracaat edilmiştir. Bu kaynaklardaki malzemeler tümevarım-tümdengelim yöntemiyle değerlendirilerek çalışmamızın ana başlıkları belirlenmiştir. Araştırma esnasında aynı konuyla alakalı rivayetlerden elde edilen farklılıklara temas edilerek yorumlamaya gidilmiştir.

Sütannelikle ilgili araştırmamızda kaynaklar incelenirken en eskiden yeniye doğru bir sıralama takip edilirken elde edilen verilerin genişlemeye uğramasına dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber'in (s) sütanneye verilmesi ile ilgili süreç çok ayrıntıya inmeden "sütannelik geleneği" ne ışık tutacak şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Hz. Peygamber'in (s) sütkardeşlerinin ayrı başlıklarda ele alınması da bu amaçla tercih edilmiştir.

İlk bölümde, araştırmamızın anahtar kelimesi olarak kabul edilebilecek "rada'" kavramının kadîm Arap sözlüklerinde ele alınışını inceledik. Bu

meyanda kadîm sözlükler arasında zikredilen Halil b. Ahmed'in (V:175/792) *Kitâbü'l-Ayn'ı*, İbn Düreyd'in (V:321/933) *el-İştikâk*'ı, el-İsfahânî'nin (V:506*) el-Müfredâtu Elfâzi'l-Kurân'ı*, el-Ezherî'nin (V:370/980) *Tehzîbü'l-Luğa*'sı, İbn Fâris'in (V:395/1004) *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*'sı, el-Cevherî'nin (V:400/1009) *es-Sıhah Tacü'l-Luğa ve Sıhâhi'l-Arabiyye*'sinden faydalandık. Ayrıca daha sonraki dönemlere ait İbn Manzûr'un (V:711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Fîrûzabâdî'nin (V:817/1414) *el-Kâmûsu'l-Muhît*'i, Zebidî'nin ((V:1205/1791) *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*'u ve son dönemde yazılmış, Luvis Nikola'nın, *el-Müncid fi'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*'sı müracat ettiğimiz sözlüklerdir.

Araştırmamızda sıklıkla başvurduğumuz siyer ve meğazi kaynakları arasında İbn İshâk'ın (V:151/768) *Sîretü İbn İshâk'ı*, el-Vâkıdî'nin (V:207/823) *el-Megâzî'si* ilk sırada gelmektedir. Ayrıca İbn Hişâm'ın (V:218/833) *Sîretü İbn Hişâm*'ının yanısıra, onun şerhi olarak yazılmış ve sütannelik geleneğine dair değerli bilgileres-Süheylî'nin (V:581/1185) *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm* adlı eseri de başvurduğumuz önemli kaynaklardır.

İbn Sa'd'ın (V:230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr'i*, İbn Abdülber'in (V:463/1071) *el-İstiâb fî Mâ'rifeti'l-Ashâb'ı*, İbnü'l-Esîr'in (V:630/1232) *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'si, İbn Hacer'in (V:852/1448) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserleri de yararlandığımız biyografi (tabakât) türü kaynaklar içindedir.

Ensâb kitaplarından, İbnü'l-Kelbî'nin (V:204/819) *Cemheretü'n-Neseb*'i, el-Belâzûrî'nin (V:279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf*, İbn Hazm'ın (V:456/1064) *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, ez-Zehebî'nin (V:748/1348) *Siyeru A`lâmi'n-Nübelâ*'sı da başvurduğumuz eserler arasında yer almaktadır.

Hz. Peygamber'in (s) hayatı ile ilgili telifler arasında İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (V:751/1350) *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*'ı, Makrîzî'nin (V:845/1442), *İmtâü'l-Esmâ bima li'n-Nebi mine'l-Ahvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ*'ı, eş-Şâmî'nin (V:942/1536) *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-*

İbâd'ı, Diyarbekrî'nin (V:990/1582) *Tarihü'l-hamis fî ahvâli enfesi nefis*'i, Halebî'nin (V:1044/1635) *es-Siretü'l-Halebiyye (İnsanü'l-uyun fî sireti'l-emini'l-ma'mun*)adlı eserleri faydalandığımız önemli eserler arasındadır.

Genel tarih kitapları içinde İbn Kuteybe'nin (V:276/889) *el-Maârif*, el-Ya`kûbî'nin (V:292/905) *Tarihü'l-Ya'kubî*, Taberî'nin (V:310/922) *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, el- Mes'ûdî'nin (V:346/957) *Murûcu'z-Zeheb*, İbnü'l-Cevzî'nin (V:597/1200) *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, İbnü'l-Esîr'in (V:630/1232) *el-Kâmil fî Tarih*, İbn Kesîr'in (V:774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserlerinden faydalandık.

Câhiliye ve İslâm dönemine dair toplumun sosyo-kültürel yapısı ile ilgili birçok bilgiyi içeren edebiyat kitapları da sıklıkla başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Bu eserler arasında İbn Habîb el-Bağdâdî'nin (V:245/860) *el-Muhabber* ve *el-Münemmak*'ı, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (V:356/966) *el-Eğânî*'si, Arap toplumunun kültürel kodlarını yansıtma açısından içerdiği değerli bilgilerle dikkat çekmektedir.

Hadis telifleri arasından İmam Mâlik'in (V:179/795) *el-Muvatta*'ı, Abdürrezzak es-San'ânî'nin (V:211/827) *Musannef*'i, el-Buhârî (V:256/870) ve Müslim'in (V:261/875) *Sahîh*'leri, ed-Dârimî (V:255/868), İbn Mâce (V:273/887), Ebû Dâvûd (V:275/889), et-Tirmizî (V:279/892) ve en-Nesâî'nin (V:303/915) *Sünen*lerinin yanısıra, İbn Hacer'in (V:852/1449) *Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bedruddîn Aynî'nin (V:855/1451) *Umdetu'l Karî fi Şerh-i Sahih-i Buharî* adlı şerhleri de sıklıkla başvurduğumuz eserlerdir.

Araştırma konumuzla alakalı olarak İslâm hukuku bağlamında "Rada" başlığı altındaki değerlendirilmeleriyle Serahsî'nin (V:1090) *Mebsût* adlı kapsamlı eserinden de istifade edilmiştir.

Tefsir kaynakları arasında Beğavi'nin (V:516/1122) *Tefsirü'l Begavî* adlı eseri İslâm öncesi Yesrib'de (Medine) sütannelik geleneğinin farklı bir uygulamasını anlamak adına faydalandığımız kaynaklardandır.

Modern dönem kaynakları arasında önemli bir yeri olan Cevad Ali'nin *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm adlı* eserini, özellikle câhiliye kültürünü yansıtan değerli bilgileri içermesi nedeniyle, sıklıkla istifade ettiğimiz eserler arasında zikredebiliriz.

Çalışmamızı hazırlarken birçok makaleden faydalandık. Bunlar arasında yol gösterici özellikleriyle Muhammed Hamidullah'ın "*Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri*" ve Prof. Dr. Mustafa Ağırman'ın "*Hz. Peygamber'in Anneleri*" makalelerini özellikle zikretmeliyiz.

Çalışma konumuzla benzer başlığı taşıyan Elnure Azizova'nın "Cahiliyye'den İslâm'a Sütanneliği Üzerine Bazı Notlar" adlı makalesi içerdiği özlü bilgiler açısından araştırmamıza önemli katkı sağlamıştır. Aynı şekilde, Âmâl Karâmî'nin, *el-İhtilâf fi's-sekâfeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye: dirâse cenderiyye* adlı çalışması yararlandığımız çağdaş araştırmalardan biri olmuştur.

Son olarak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ve *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerinden oldukça faydalandığımızı belirtmeliyiz.

— BİRİNCİ BÖLÜM —

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SÜTANNELİĞİN SEBEPLERİ

A. Kavramsal çerçeve

1. Rada' الرضاع

الرضاع kavramı (رضع) "radaa" kökünden türemiş bir kelime olup, "süt emmek" "emzirme" , "sütkardeşliği"[1] gibi anlamlara gelmektedir.[2] Arap dilinde (رضع الصبي امه)[3] "bebek -çocuk annesini emdi, (رضع المولود)[4], gibi kullanımlar söz konusudur. Aynı kelimenin türevlerinden olan (ارضع) "erdaa"

---

[1] İbrahim Paçacı, *Dini Kavramlar Sözlüğü***,** yay. Haz. Fikret Karaman vd., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 474.

[2] Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferâhidî Halil b. Ahmed (V:175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, 8c., thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim Samerrâî, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrut, 1988, C. 1, s. 673. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd (V:321/933), *Cemheretü'l-luga*, 3c., Dâru Sadır, Beyrut, [t.y.], C. 2, s. 363; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezheri (V:370/980), *Tehzibü'l-luga*, 15c., thk. Abdüsselam Muhammed Hasan, ed-Darü'l-Mısriyye, Kâhire 1964/1384, C. 1, s. 472,473; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî (V:400/1009), es-*Sıhah Tacü'l-Luğa ve Sıhâhi'l-Arabiyye*, 6c., thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1990, C. 3, s. 945-946; Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim Halebi Semin, (V:756/1355), 4c., *Umdetü'l-huffaz fî tefsiri eşrefi'l-elfaz*, thk. Muhammed Tenuhi, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, C. 2, s. 105-106.

[3] Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî (V:1205/1791), ***Tâcü'l-Arûs*** *min Cevâhiri'l-Kâmûs,* 25c., thk.Abdulalîm Tahâvî, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1984, C. 21, s. 95.

[4] el-İsfehânî, *Müfredat* Mektebetu't- Tevfikıyye, Kahire, 2013, s. 203, 204; Mevlüt Sarı, ***Arapça-Türkçe*** *lugat* = *el-Mevarid***,** Bahar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 615.

kelimesi de Câhiliye[5] dönemi dahil olmak üzere Arap kültüründe önemli bir yeri olan "çocuğu emzirmek" anlamlarına gelmektedir.[6]

"Radâ" ya da "rıdâ" şeklinde telaffuz edilen kelimenin terim anlamı ise, "bir kadının sütünün emzirme ya da başka bir şekilde içilip yutulmasını" ifade etmektedir.[7] Araştırmamızın esasını oluşturan kavram ise, çocuğu emziren kadın için kullanılan, –emzirilen çocuğun annesi olsun ya da olmasın-sütanne anlamına gelen ve (مرضعة) "murdıa" ya da (مرضع) "murdı'" kelime-

[5] Râgıb el- İsfehânî, Cehl kelimesinin üç farklı anlamından söz ederken ilk olarak "nefsin bilgiden yoksun olması" şeklinin asıl anlamı olduğunu, diğer anlamları ise, "bir konuda doğru olanın hilafına inanma" ve "bir konuda yapılması gerekenin aksine yapma" şeklinde ifade eder. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahânî (V:h. 506) , *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu't- Tevfikıyye, Kahire, 2013, s. 109; Danışman ise, Câhiliye kelimesinin (ilim ve marifetin zıddı olan bilgisizliğin aksine) "cehile" kökünden gelen bir kelime olup, zorbalık manasında kullanıldığını zikreder. Nafiz Danışman, *"Câhiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i"*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1956, C. V, Say. 1-4, s. 192; İslâm döneminde kullanılmaya başlayan bir terim olarak "câhiliye" Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde Araplar'ın İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını ayırt eden bir ifadedir. Mekkî ayetlerde câhiliye kavramı kullanılmamış olması dikkat çekici bir husus olup, Medenî ayetlerde dört yerde geçmektedir. Arapların İslam öncesi tarihlerinin câhiliyye kelimesi ile ifade edilmesinin sebebi olarak, Allah'ı (cc) hakkıyla bilmemeleri, ona şirk koşup putperest bir toplum olmaları, hayat tarzı olarak bedevîliğin hâkim olması, kitabî bir kültüre sahip olmayıp bilgisiz kabul edilmeleri, güçlü ve asil olanların daima haklı görülmesi olarak zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Câhiliye", *DİA*, C. 7, s. 17-19; Çavuş, Câhiliye kelimesinin İslâm'ın erken döneminde Allah Rasûlü'nden önceki Arap toplumunu kasteden bir anlamda kullanılmakla beraber, sadece tarihteki bir dönem olarak kabul edilmediğini ifade eden birçok delil olduğunu zikretmektedir. Nitekim İslâm öncesi dönemin zihniyet yapısına atıf yapılmaktadır. Bkz. Levent Çavuş, , "Kavramsal ve Tarihsel Açıdan Câhiliye", *Milel ve Nihal Dergisi*, 2016, C. 13, Say. 1, s. 59.

[6] Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, C. 1, s. 673; İbn Düreyd, *Cemher*e, C. 2, s. 463; el-Ezherî, *a.g.e.*, C. 1, s. 472, 473; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *a.g.e.*, C. 3, s. 945-946; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, (V:538/1144), *Esasü'l-belaga*, 1c., Dâru Sâdır, Beyrut,1979-1399, s. 235; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, (V:817/1415), *el-Kâmûsü'l Muhît*, 1c., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 932; ez-Zebidî , *a.g.e.*, s. 9.

[7] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr (V:711/1311), Lisânü'l-Arab, 18c., yay. haz., tsh. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, [t.y.], C. 5, s. 231-232-233; Ebü't-Tahir an Kaşıkçı, "Radâ'", DİA, C. 34, s. 385-386.

leridir.[8] Kelimenin çoğulu "sütanneler" (مراضع) "muradı" ve (مرضعات) "murdiat" şeklinde gelmektedir.[9]

(رضع) kökünden gelen diğer bir ifade de, "süt emen çocuk" anlamına gelen (راضع) " râdı' " ve (رضع) " rudda' " kelimeleridir.[10] (رضيع) "radî' " ise, (أخ من الرضعة) "sütkardeş" anlamını ifade etmektedir.[11] İbn Hamdûn, *et-Tezkire*[12] adlı eserinde insan yaşamının doğum öncesinden vefatına kadar devrelerinin farklı isimlerle anıldığını, annesi tarafından emzirilen çocuk için de (رضيع) "radî" kelimesinin kullanıldığını zikreder. [13] "Mürâda'a" ve "rida" iki çocuğun aynı göğüsten emmesi anlamına gelmektedir.[14] Aynı kökten gelen ve araştırmamız esnasında sıklıkla karşılaştığımız diğer bazı ifadeler de, "sütanne talep etme" anlamına gelen (استرضع) "istirda'" ve "sütanne talep eden, tutan" anlamında (مسترضع) "musterdi'" kelimeleri dir.[15] Arap dilinde mecazî bir ifade olarak "ses duyulmasın diye deve ya da koyunun sütünü sağmadan emen kişi için söylenenلإيم راضع ( ) "leîm radî" şeklinde kullanılan tabirdir.[16]

---

[8] İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 232, ez-Zebidî , *a.g.e.* , C. 21, s. 95.

[9] Luvis b. Nikola el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fî'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut, 2013.

[10] ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 235, ez-Zebidî, *a.g.e.* , C. 21 s. 97.

[11] ez-Zebidî, *a.g.e.*, C. 21, s. 101.

[12] Tezkiratu İbn Hamdûn olarakta bilinen bu eser edebiyat ve tarih üzerine yazılmıştır. Bkz. Adnan Demircan, *Abbasilerin Sonuna Kadar İslam Tarihi Literatürü*, Beyan yayınları, İstanbul, 2016, s. 231, 232.

[13] Doğum öncesinden başlayarak gelişimine göre insanı tanımlayan kelimeler için bkz. Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî, Bâhâuddîn el-Bağdâdî (V:562/1167), *et-Tekiratu'l-hamdûniyye*, 10c., Darü Sadır, Beyrut, 1417, C. 5, s. 305.

[14] H. Murat Kumbasar, "Süt akrabalığı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say: 2, Erzurum, 2001, s. 317.

[15] ez-Zebidî, *a.g.e.*, C. 21, s. 101.

[16] Mufaddal b. Seleme, Ebu Talib Mufaddal b. Seleme b. Asım (V:290/903), *el-Fahir*, thk. Abdülalim Tahavi; göz. geç. Muhammed Ali en-Neccâr, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, [y.y.], 1960, s. 42.

2. Kuranî Bir Kavram Olarak Rada'

Kur'an-ı Kerim'de (رضع) kökünden gelen on farklı yerde kullanım olduğu tesbit edilmiştir.[17] Sure ve ayetlere göre bu kelimenin geçtiği yerler şu şekilde sıralanmıştır:

1) Hac 22/2 ارضعت : Kıyamet gününün şiddeti emzikli ve hamile kadınlar üzerinden tasvir edilmektedir. "Onu göreceğiniz gün *emzikli her* (kadın kendi başının derdiyle) *emzirdiğini* unutup geçer, yüklü her (gebe kadın) yükünü (çocuğunu) düşürür. İnsanları sarhoş olmuş gibi görürsün. Halbuki onlar sarhoş değillerdir. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir."[18]

2) Talak 65/6 أرضعن : Boşanma sonrasında çocuğun kendi annesi ya da sütanne tarafından emzirtilerek ücret ödenmesi konu edilmektedir. "(Boşanan) o kadınları gücünüzün yettiği kadar ikamet ettiğiniz yerin bir kısmında oturtun. (Evleri) başlarına dar etmek (onları çıkmaya mecbur kılmak) için kendilerine zarar yapmayın. Eğer onlar yüklü iseler (hamile) yüklerini koyuncaya kadar nafakalarını verin. Eğer (kendilerinden olan evlatlarınızı) sizin fâidenize *emzirirlerse* onlara ücretlerini verin. Aranızda (bu hususta) güzelce müşavere edin. Eğer güçlüğe uğrarsanız o halde (çocuğu) onun (nisabına) bir başka (kadın) *emzirecektir*".

3) Nisâ 4/23 أرضعنكم : Evlenilmesi haram kılınmış hanımlar bahsi geçmektedir. "Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, birader kızları, hemşire kızları, *sizi emziren (süt) analarınız*, (*süt) hemşireleriniz*, karılarınızın anaları, kendileriyle (zifâfa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız (la) evlenmek size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analarıyle) zifâfa girmemişseniz (onlarla evlenme-

---

17 Muhammed Fuâd Abdulbâkî (V:1882-1968), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim* , Darü'l-Hadis, Kahire,1988/1408, s. 407; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV): el-*Mu'cemü'l-müfehres li'l-Kur'âni'l-Kerim = Kur'ân fihristi kelime-konu.* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) yayınları, İstanbul, [t.y.].

18 Ayet meallerinde Hasan Basrî Çantay'ın eserinden faydalanılmıştır. Hasan Basri (V:1404/1984), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 3c., Nşr. Mürşit Çantay, İstanbul, 1984.

nizde) size bir beis yok. Kendi sulbünüzden (gelmiş) oğullarınızın hanımları (ile evlenmeniz) ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (kezâ haram edildi). Ancak (câhiliyet devrinde) geçen geçmiştir. Çünkü Allah hakîkaten yarlığayıcıdır, esigeyicidir.

4) Talak 65/6 فسترضع [19]

5) Bakara 2/233 يرضعن : Annelerin çocukları emzirme müddetinin yanısıra, sütanne tutulması ve ücretinin ödenmesi konusuna açıklık getirilmektedir. "Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir. Onların ma'ruf vech ile yiyeceği, giyeceği, çocuk kendisinden olan babaya âiddir. Kimse takatinden ziyadesiyle mükellef tutulmaz. Ne bir anne çocuğu yüzünden, ne de çocuk kendisinin olan (bir baba),çocuğu sebebiyle zarar sokulmasın. Mirasçıya düşen (vazife) de bunun gibidir. Eğer (ana ve baba) aralarında müşavere ile (bil'ittifak çocuğu iki sene dolmadan) kesmeyi arzu ederlerse ikisinin üzerine de vebal yoktur. Çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz meşru' surette verdiğiniz (emzirme ücretin)i teslim etmek şartiyle yine uhdenize vebal yoktur. Allah'dan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah, ne yaparsanız görendir."

6) Kasas 28/7أرضعيه : Hz. Musa'ın annesine hitaben çocuğunu emzirip (suya) bırakması, onun tekrar kendisine döndürüleceği bildirilmektedir. " Mûsa'nın anasına: "Onu emzir, ona karşı sana bir tehlike gelirse kendisini suya bırak, (boğulacağından) korkma, (firakinden) kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz. Hem onu peygamberlerden biri yapacağız diye" vahyettik."

7) Bakara 2/233: الرضاع [20]

8) Nisâ 4/23: [21] ارضنكم الرضاعة

[19] Aynı ayette ikinci kez رضع kökünden gelen bir kelime geçtiğinden ayetin meali tekrar verilmemiştir. Bkz. 2. Madde.

[20] İkinci maddede ayetin meali verilmiştir.

[21] Üçüncü maddede ayetin meali verilmiştir.

9) Hac 22/2: [22] مرضعة

10) Kasas 28/12 المراضع : Annesinin Hz. Musa'yı denize bırakılmasından sonraki süreçte öz annesinin sütanne olarak tutularak onu emzirmesi anlatılmaktadır. "Biz daha evvel ona süt analar (ın sütünü emmeyi) haram etmiştik. Bunun üzerine (hemşiresi onlara) "Sizin için onun bakımını te'min edecek, kendileri buna hayırhah olacak bir aile hakkında size delâlette bulunayım mı?" dedi."

3. İslâm Hukukunda Rada'

İslâm hukukunda önemli bir yeri olan "rada': süt emzirme" ile ilgili Kur'an ve Sünnette birçok hüküm bulunmaktadır. Süt emzirmeye dair hükümler fıkıh kitaplarında genel olarak "nikah, rada', nafaka,[23] hidâne, icâre" gibi başlıklar altında ele alınmıştır. "Vakt-i mahsusta kadına ait olan sütün, emenin midesine az ya da çok ulaşması" olarak tarif edilen rada'[24]; İslâm hukukçularına göre neseb yakınlığından meydana gelen mahremiyet gibi evliliğe engel oluşturmaktadır. Öte yandan İslâm hukuku süt emmeden oluşan yakınlığı sadece evlenme yasağı ile sınırlı tutup,[25] miras gibi farklı hukuk uygulamalarına konu etmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla İslâm öncesi Arap toplumunda süt emme sebebiyle oluşan yakınlık, kan bağıyla oluşmuş yakınlığa benzer bir şekilde evliliklerde engel oluşturuyordu.[26]

Muhammed Hamidullah'ın süt akrabalığını, Hz. Âdem'e gelen ilâhî bir vahiy üzerine, evlenme ve insan neslinin çoğalması meselesinde kan akrabalığının bir uzantısı olarak yorumlaması dikkat çekicidir.[27] Diğer yandan Ali Osman Ateş, Yahudilik ve Hristiyanlıkta da Câhiliyye devri Araplar'ında

---

22 Birinci maddede ayetin meali verilmiştir.

23 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* 3c., İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 398.

24 İbn Abidîn, *Reddü'l -Muhtar- Ale'd-Dürrü'l –Muhtar*, 18c., Çev. Ahmet Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, C. 6, s. 106.

25 Kumbasar, *a.g.m.*, s. 320.

26 Adnan Demircan, *Cahiliyyeden İslâm'a Kadın ve Aile*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 25, 65.

27 Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri", ÇeV:Fahreddin Atar, *İslâm Medeniyeti*, 1973, C. 3, Say. 34, s. 3.

olduğu gibi süt yakınlığının evliliğe mani olduğunu ifade etmektedir.[28] Ancak Orhan Çeker, eski Yahudi ve Hristiyan hukukunda süt akrabalığının kabul edildiği söylense de, buna dair herhangi bir bilgiye eski kaynaklarda ulaşılamadığını, nitekim 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi'nde Yahudi ve Hristiyanlar için süt akrabalığının olmadığını ifade etmektedir.[29] Hz. Musa'nın yaşadığı dönemde Mısır'da sütanneliğin uygulanan bir husus olduğu bilinmekle birlikte, Tevrat'ta evlenilmesi yasaklanan kişiler arasında sütakrabalığına dair yakınlık söz konusu edilmemektedir.[30]

İslâm hukukunun temel konularından biri olan nikah mevzusunda, "süt emzirme dolayısıyle meydana gelen mahremiyet" pratik yaşamda önem arzettiğinden, birçok araştırmaya da konu olmuştur. Diğer yandan süt yakınlığı, her ne kadar miras gibi hukuki bir sonuç doğurmasa da bir dereceye kadar akrabalık ilişkisine benzer bir yakınlık kurularak, toplumsal ilişkiler bağlamında etkili olmuştur.[31]

İslâm âlimleri, süt emme yoluyla mahremiyetin meydana gelmesi için bazı şartlar öne sürmüştür. Çalışmamızın ana ekseninden uzaklaşmadan süt emme yoluyla haramlığın gerçekleşme şartlarını kısaca sıralarsak; sütün bekar ya da evli olsun bir kadına ait olması,[32] sütün emen çocuğun midesine ulaşması, süt emzirmenin ağız ya da burun yoluyla meydana gelmesi, sütün başka bir şeyle karıştırılmaması (karışımın niteliği ve niceliğine bağlı olarak haramlığın oluşacağına dair görüş farklılıkları vardır), süt emzirmenin dört mezhebin ittifakiyle süt emme çağında gerçekleşmesi gerekmektedir.[33]

---

[28] Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 309.

[29] Orhan Çeker, "Süt Akarabalığı", *İlim ve Sanat Dergisi*, Say. 31, İstanbul, 1992, s. 65-72.

[30] Ahmet Yaman, "İslâm Hukukuna Özgü Bir Kurum süt Akrabalığı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say: 13, Konya, 2002, s. 59.

[31] Yaman, *a.g.m.*, s. 59.

[32] Abdurrahman El- Cezîrî, *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*, 6c., Çev. Hasan Ege, Bahar Yayınevi, İstanbul, [t.y.], C. 5, s. 412.

[33] Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*,10c., Çev. Ahmet Efe vd., Risale/ Feza Yayıncılık, İstanbul , 1994, C. 10, s. 36-37-38; İbn Mâce, Nikah 38; Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed

Sahih-i Müslim'de geçen bir rivayette Hz. Peygamber (s) "Sütkardeşlerinize dikkat edin. Rada açlıktandır"[34] şeklindeki ifadesiyle meselenin hassasiyetine temas etmektedir. Süt emme çağıyla ilgili Ebu Hanîfe dışında dört mezhep fukahası genel olarak iki yaşı sınır olarak kabul etmişlerdir. Ebu Hanife ise bu süreyi altı ay daha uztarak otuz ay olarak tespit etmiş, bir anlamda genişleme sağlamıştır.[35] Emzirmenin zamanlaması ve miktarının süt yakınlığının oluşmasındaki önemine dair Said el- Müseyyeb'den gelen bir haber dikkat çekicidir. Buna göre " İki yıl içinde bir damla dahî olsa emzirme, süt yakınlığını oluşturur".[36] Öte yandan farklı kaynaklarda geçen "Bir ya da iki kez emzirmeden haramlık " oluşmayacağına dair rivayetler de söz konusu edilerek adeta rastgele emzirmelerin ciddi bir engel oluşturmayacağına işaret edilmektedir.[37] Aynı görüşü destekler mahiyyette, Hz. Peygamber'e (s) gelen bir zat bir kez emmenin haramlık meydana getirip getirmeyeceğini sorduğunda "hayır" cevabı aldığı gelen rivayetler arasındadır.[38]

(V:385/995), *Sünenü'd-Dârekutni*, 1c. Ebi Tayyib Muhammed Şemsi'l-Hak Azimâbâdî, Daru ibn Hazm, Beyrut, 2011, Rada', 14.

[34] Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (V:255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, 2c., thk. Mustafa Dib el-Buga, Dımaşk 2011, Nikah, 52; Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac,(V:261/875), *Sahih-i Müslim*, 5c., thk. Ahmet Şemsettin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008, Rada, 32; İbn Mâce, Nikah, 38; Neseî, Nikah, 49.

[35] Serahsî, Şemsü'l- Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (V:1090/ ?), *Mebsût,* 30c., Ed. Mustafa Cevat Akşit, Çev. Hamdi Döndüren vd., Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2015, C. 5, s. 213; Abdullah b. Mahmud el-Mavsilî, *el- İhtiyar li- Ta'lîli'l-Muhtâr*, 4c., ÇeV:Mehmet Keskin, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2013, C. 3, s. 99.

[36] Ebu Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Malik b. Enes (V:179/795), *Muvatta el İmam Malik*, 2c., thk ve tlk. Beşşar Avad Ma'ruf, Müessetü'l Garbi'l İslâm, Beyrut, 1997, Rada',10.

[37] ed-Darimî, Nikah 49, Müslim, Rada', 17. Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mesut, Ebû Hureyre'den (r) gibi sahabeden gelen farklı rivayetlerde "emzirme sayısının az olmamasına" dikkat çekilmiştir; İbn Mâce, Nikah, 35; İbn Mâce, Nikah, 45; ed-Dârekutnî, Rada', 5, 6, 7.

[38] Müslim Rada, 23; İbn Mâce; Nikah 35; , Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, (V:676/1277) *Sahihu Müslim bi-şerhi'n-Nevevi = el-Minhac fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccac*, 18 c,, Şeyh Halil Me'mûn şeyhâ, Dârü'l-Ma'rife Beyrut, 2010, C. 10, s. 271. Bazı rivayetlerde "imlâce" kelimesi geçer ki, "Göğsü çocuğun ağzına bir iki kez verme" anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, C. 6, s. 144.

Süt emme yoluyla mahremiyet meydana gelmesi için emzirmenin kaç defa olacağı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir[39], üç, beş[40], yedi[41], on[42] kez olmasına dair naslara[43] dayanan farklı görüşler olmakla birlikte, bu emzirmelerin aynı anda ya da farklı zamanlarda olması gerektiğine dair farklı yorumlar da söz konusudur. Hz. Ali'nin (r) rivayet ettiği bir haberde Rasûlüllah'ın (s) "Emzirmenin azı ile çoğu eşittir" ifadesi de meselenin farklı boyutunu ortaya koymaktadır.[44] Hanefilerin delillerinden biri olan bu hadisten de anlaşıldığı üzere emzirmenin niceliğine değil, sabit olmasına itibar edilmiştir.

Süt emzirmeyle ilgili kaynaklarda geçen "Lebenü'l Fahl" ifadesi "Süt emziren kadının, sütün gelmesine sebep olan kocasının, süt emen çocuk için baba olması" anlamına gelmektedir ki, bu konuda mahremiyet oluşturmasına bağlı olarak İslâm hukukçuları arasında ihtilaf söz konusu olmuştur.[45]

İmam Mâlik b. Enes'in *Muvattâ* adlı eserinde Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadiste; Hz. Peygamber (s) Hz. Âişe 'nin yanında olduğu sırada Hz. Hafsa'nın odasına girmek için izin isteyen bir adamın sesini duyduklarında, Hz. Peygamber (s) bu zatın Hafsa'nın (r) süt amcası olduğunu zannettiğini söyler.[46] Bunun üzerine Hz. Âişe, vefat etmiş süt amcasını anarak onun hayatta olması durumunda kendi yanına girip giremeyeceğini Hz. Peygamber'e (s) sorunca " Süt emmekten oluşan yakınlığın doğumdan gelen yakınlık gibi

---

[39] Muvatta, Rada' 4; ed-Dârekutnî, Rada'1.

[40] Müslim Rada, 24, 25; İbn Mâce, Nikah, 35; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani Ebû Davud (V:275/889), 4c, Sünenu Ebî Davud, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr, Beyrut, [t.y.], Rada', 11; Nevevî, *a.g.e.,* C. 10, s. 271.

[41] Ebû Bekr Abdürrezzâk Hemmâm b. Nâfi' el-Humeyrî el-Yemânî es-San'ânî (V:211/827) ; el-*Musannef,* 11c., thk. Habiburrahman A'zami, el-Meclisü'l-İlmi, Beyrut, 1983, C. 7, s. 466.

[42] Muvatt'a, Rada', 4; İbn Mace, Nikah, 35.

[43] Ebû Davut, Rada', 11.

[44] Serahsi, *a.g.e.,* C. 5, s. 210.

[45] Esra Paçacı, *Sünnette Süt Akrabalığı ve İlgili Rivayetlerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 39.

[46] Benzer rivayet Buhari'de de geçmektedir. Bkz. Buhârî, eş-Şehâdât,5; Neseî, Nikah, 50.

mahremiyet oluşturduğu" kendisine ifade edilmiştir.[47] Yine Hz. Âişe'den aktarılan diğer bir rivayette, süt amcasının yanına girmek istediğinde onu içeriye almaktan ictinab ettiği, o sırada yanında olan Hz. Peygamber (s) (süt emzirmeden doğan mahremiyet sebebiyle) yanına girebileceğini bildirdiler.[48] Nevevî, ulemanın Hz. Âişe'nin süt amcası konusunda ihtilaf ettiği, Ebû Hasen Kâbisi'in görüşüne göre rivayetlerde geçen iki süt amcanın olduğu, birinin vefat ettiği, diğerinin ise yanına girmek için izin isteyen Eflah b. Ebî Kuays olduğunu ifade etmektedir.[49] İbn Kayyim el Cevziyye *Zadü'l Mead*' adlı eserinde Ebu'l Kuays'ın hanımının Hz. Aişe'yi emzirdiğini rivayet etmektedir.[50]

Süt emzirmenin öncelikle çocuğun annesine ait bir hak olmasının yanısıra, bazı durumlarda başka bir kadın tarafından emzirmenin de söz konusu olabileceği Kur'an ayetlerinde ifade edilmektedir. Bu durumda emzirilecek çocuğun babası tarafından sütannenin masrafının karşılaması söz konusu edilmektedir.[51] Ayette geçen "Ma'ruf" kelimesinden de anlaşıldığı üzere, şer'i ölçüler dâhilinde sütannelik ücretinin zulmetmeden verilmesi istenir ki, Kur'an'ın nazil olduğu ortamda sütannelik geleneğinin toplumdaki duru-

---

[47] Muvattâ, Rada', 2; Tayâlisî, gelen kişinin, Hz. Âişe'in sütannesinin eşi Eflah'ın kardeşi Ebû Kuays olduğunu rivayet eder. Bu rivayetten Hz. Âişe'nin sütanne tarfından emzirildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Carud el-Farisi Tayalisi (V:204/819), *Müsnedu Ebî Davud et-Tayalisi,* 4c., thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Mısır, 1999, C. 3, s. 51; ed-Darimî, Nikah, 48, Müslim Rada', 1; İbn Mâce, Nikah, 34; Neseî, Nikah, 46; Nevevî, C. 10, s. 260; Ebu Davut 'da geçen benzer bir rivayette; Hz. Aişe'nin süt amcası Eflah B. Ebî Kuays yanına girdiğinde yabancı bir erkek gibi sakınarak örtünmesi üzerine sütamcasının bu durumu garipsediği zikredilmektedir. Rasulüllah (s) gelince bu durumu ona anlatan Hz. Aişe'ye süt amcasından sakınmasına gerek olmadığını söyleyerek, süt emme ile oluşan mahremiyete konusuna açıklık getirilmiştir. Bkz. Ebû Davud, *a.g.e.*, C. 2, s. 222; ed-Dârimî , Nikah, 48.

[48] Muvattâ, Rada', 2, 3 ; Buhari, Şehâde ,7; Buhârî, Kitabu-t Tefsir, 9; müslim rada,5, 7; İbn Mâce, Nikah, 38; ed-Dârekutnî, Rada, 20; er-Rûdânî, Muhammed b. Süleyman (V:1094/1683) *Cem'ul Fevâid min Câmi'il-usûl ve Mecma'iz-zevâid*, 9c., Yusuf Özbek, Ocak Yayıncılık, İstanbul , 2007, C. 4, s. 59.

[49] Nevevî, *a.g.e.*, C. 10, s. 262.

[50] İbn kayyim el- Cevziyye, C. 6, s.143.

[51] İmam Şafiî, *el-Umm Şafiî Fıkıh Külliyatı*, 2c., Çev. Musa Özdemir, Buruc Yayınları, İstanbul, 2011.

munu (ücretlendirme, yaygınlık) göstermesi açısından önemli bir delil olarak kabul edilebilir.[52]

Kuran-ı Kerim'de anlatılan Peygamber kıssalarından biri de Hz. Musa'nın emzirilmesi ile ilgilidir. Allah (cc)'in kelamı olması hasebiyle araştırmalarımızın en önemli delili konumunda olan Kur'an ayetleri, sütanneliğin geçmişini anlama konusunda önemli veriler sunmaktadır. Hz. Musa'nın doğumundan bir süre sonra Allah (cc) tarafından annesine ilham edilip, onu nehire bırakması ve onu bulanlar tarafından Firavunun hanımı Asiye'ye götürülme sürecinde "sütanne" arayışına şahit oluyoruz. Rivayetlere göre kendisini emzirmek üzere tutulan sütanneleri kabul etmeyen Hz. Musa, orada bulunan öz ablasının önerisiyle, "sütanne" olarak tutulan öz annesi tarafından emzirilmiştir.[53]

4. Anne Sütü

Bilim adamları tarafından temel fizyolojik ihtiyaçlar arasında sayılan "beslenme", sadece insanoğlunun değil, doğumdan ölüme kadar tüm canlılar âleminin vazgeçilmezidir. Hayata gelen, Yüce Allah'ın (cc) kudretinin delilerinden sayılabilecek mucizevi bir gıda ile rızıklandırılmıştır; "anne sütü". Yüce Allah'ın (cc) doğan yavrunun ihtiyaçlarına göre dizayn ettiği bu eşsiz gıda birçok hikmeti içinde barındırmaktır. Öte yandan anne ile çocuğun ruh sağlıklarının bir güvencesi olarak görülen doğum sonrası iletişimin, en mükemmel şekillerinden biri de "süt emzirme" olarak ortaya çıkmaktadır. Hazırlanma sorunu olmayan; pratik, hijyenik, çocuğun gelişimine göre içeriği değişen, hastalıklara karşı güçlü muhtevaya sahip olan anne sütünün geçmişi, insanlık tarihi kadar eskidir.[54] Bilimsel araştırmalardan elde edilen verilere göre, anne sütü çocuğun beyin gelişimine katkı sağlarken, beyin

52 Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Alûsî, *Ruhü'l-meani fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 16c., tsh. Muhammed Hüseyin Arab Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1997, C. 2, s. 223.

53 Alusi, *Ruhü'l-meani*, C. 8, s. 280.

54 Kumbasar, *a.g.m.*, s. 119.

hücreleri için gerekli olan yağ asitlerini de içermektedir.[55] Ayrıca annenin çocuğunu emzirmesi, göğüs kanseri, yumurtalık kanseri, kemik erimesi riskini azaltmasının yanısıra doğum sonrası fazla kiloların atılmasını da kolaylaştırmakta, diğer yandan annenin ruh sağlığının korunmasına da yardımcı olmaktadır.[56]

Dünyanın farklı bölgelerinde kültürler arasında değişik uygulamalar söz konusu olsa da, anne sütünün bebeğin gelişimi üzerindeki önemi, kabul gören bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Beden gelişiminin yanısıra, karakteristik özelliklerin şekillenmesinde etkili olan anne sütü, çok eski çağlardan itibaren yazılı kültür ürünlerinde söz konusu edilmiştir.[57]

Halk arasında anne sütü ile ilgili bazı inanışlar tarih boyunca devam ederek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bazı toplumlarda "Çürük sütü" tabiriyle ifade edilen, "emziren kadının hamile kalmasıyla sütünün bozulduğu" şeklindeki inanç söz konusu edilmektedir.[58] M.S. 90-138 yıllarında yaşamış, bilinen ilk çocuk hekimlerinden Efes'li Soranus yenidoğan

---

[55] Kumbasar, *a.g.m.*, s. 119.

[56] Kumbasar, *a.g.m.*, s. 320.

[57] Roma yazınından zamanımıza ulaşan kaynaklarda anne sütünün bebeğin gelişimine tesiri sıralanırken, düzgün konuşma ve kişilik bakımından olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Birinci grupta anne sütü ile beslenen çocuk annesinin telaffuzunu duyarak büyüme sürecini tamamlar. Quintianus (MÖ. 35-100), dâhi olacak kişinin küçük yaşta hatalı telaffuzlar duymamasının önemini savunurken, Cicero (MÖ. 106-63) çocuğun telaffuz ve kelime hazinesinin gelişmesinde ebeveyninin rolüne dikkat çekmektedir. Diğer yandan Gracchı, çocuğun annenin sütü kadar, telaffuzundan da beslendiğini ifade etmektedir. Hatip Vipstanus Mesalla, güzel konuşma itibariyle Roma'ın geçmiş günlerini yaşadığı dönemle kıyaslarken, eskiden iffetli bir anneden doğan her çocuğun kendi annesi tarafından emzirildiğini, kendi yaşadığı dönemde ise başka kadınlar tarafından emzirilmesinin toplumda yaşanan bozulmanın sebebi olarak telakki etmesi dikkat çekmektedir. Aynı şekilde kadın hastalıkları ve doğum üzerine yazan ilk tıp bilimci olarak bilinen Soranus (MS 98-138) bebeğin ilerde düzgün konuşmasının da emziren kişinin telaffuzunun önemini zikretmektedir. İkinci grup kişilik gelişimi konusunda ise, filozof Favorius gerek bebeği besleyen kadının karakterinin gerekse sütünün yapısının bebeğin beden ve zihin gelişimindeki önemine, bebek ve emziren arasındaki duygusal bağa temas etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Kalaycıoğulları, "Roma Yazınında Emzirme: Anne Sütünün Bebeğin Bedensel ve Zihinsel Gelişimine Etkisi" , *DTCF dergisi*, 56.2, Haziran, 2016, s. 320.

[58] Murat Yurdakök, *Türk Çocuk Hekimliği Tarihi*, Öztürk Matbaası, Ankara, 1984, s. 17.

bebekle ilgili tavsiyelerde bulunurken, "sütanne seçimi" konusunda dikkatli olunmasını tavsiye eder.[59] Doğu ve Batı dünyasında altıyüz yıl temel tıp kitabı olarak okutulan İbni Sîna "Al- Kanun fi't -Tıb" adlı eserinde anne sütünün önemine değinmektedir. Sağlık durumunun ya da sütün bozulma sebebiyle annenin bebeğini emziremediği durumlarda sütanne bulunması gerektiğini söyledikten sonra sütanne seçiminde dikkat edilecek özelliklerini sıralanmıştır.[60] İbn Sîna sütannenin yaşı, vücut ve göğüslerinin yapısı, sütünün niteliği, son lohusalık zamanı, sütannenin kendi çocuğunun cinsiyeti ve sütannenin ahlakının önemine dikkat çekmektedir.[61]

İslâm öncesi Arap toplumunda da anne sütü ehemmiyet verilen bir olguydu. Zira sütün çocuğun tabiatında tesirli olduğuna inanılır, geçerli bir mazeret yoksa çocuğun kendi annesi tarafından emzirilmesi tercih edilirdi.[62] Annenin kendi çocuğunu emziremediği durumlarda, çocuğa yakın çevreden bir sütanne bulunarak, ihtiyaç giderilmeye çalışılırdı. Nitekim bu önemli sorumluluğu üstlenecek sütanne seçilirken hassasiyet gösterilir; sağlıklı, temiz bir soya sahip olmasına özen gösterilirdi.[63] "Çocuklarınızı ahmak ve amşa (gözü sürekli akan ve görme zayıflığı) olanlara emzirmeyin. Zira süt

---

59 Yurdakök, ***a.g.e.***, s. 21; Roma toplumunda annenin kendi sütüyle bebeğini beslemesi tabiatın ona verdiği kutsal bir görev olarak görülmüş, annenin hastalık, sütün gelmemesi, kesilmesi durumunda bir sütannenin (nutrix) devreye girmesi söz konusu olabiliyordu. Diğer yandan sütanneler zengin aileler için sıkça başvurulan kimseler olup, köle ve azatlılar veya ihtiyaç sahibi olan özgür hanumlarda bu işi üstleniyordu. Bkz. Kalaycıoğulları, *a.g.e.,* s. 321.

60 Soranus (MÖ. 98-138) seçilecek sütannenin özelliklerini eserinde ayrıntılı bir şekilde sıralamıştır ki muhtemelen diğer birçok toplumda da aynı hassasiyetler söz konusuydu; Sütanne 20- 40 yaşlarında olmalı, iki ya da üç çocuk doğurmuş (tecrübeli bir anne) olmalı, sağlam karakterli, iri yapılı, anlayışlı, sakin, düzenli ve Helen soylu olmalıdır. Sütannenin Helen soylu olması bebeğin düzgün konuşma alışkanlığı kazanması için önemli bir özellik olarak görülmüştür. Quintilianus (MS. 100) da sütannenin karekter ve telaffuzunun düzgün olmasına değinmiştir. Bkz. Kalaycıoğulları, *a.g.e.,* s. 322.

61 Yurdakök, *a.g.e,* 31, 32; Sütanne olarak seçilecek hanım, kadınların en güçlü oldukları 25-35 yaşlarında, kuvvetli boyunlu, geniş göğüslü ve kasları gelişmiş, göğüsleri ne çok küçük ne de çok büyük olmalıdır. Bu önemli fiziki özellikler yanında neşeli, güzel ahlaklı olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdakök, *a.g.e.,* s. 31, 32.

62 Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l Arab Kable'l-İslâm*, 20c., [y.y.], 1993 C.4, s. 242.

63 Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 4, s. 643; Âmâl Karâmî, *el-İhtilâf fi's-sekâfeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye : dirâse cenderiyye, Dârü'l-Medâri'l-İslâmi*, Tunis, 2007, s. 115.

sirayet eder"[64] şeklinde rivayet edilen meşhur ifadeden de anlaşıldığı üzere Arap toplumunun sütanne seçiminde hassasiyeti dikkat çekicidir.

B. Sütanneliğin Sebepleri

1. Fizyolojik Sebepler

Dünyaya gelen çocuğun beslenme olarak adlandırılan fizyojojik ihtiyacının doğal bir yöntemle karşılanması söz konusu olduğunda, öncelikle kendi annesi akla gelmektedir. Öz annenin ölüm, hastalık vb. sebeplerle bu ihtiyaca cevap veremediği durumlarda farklı alternatifler gündeme gelmektedir ki sütannelik geleneğinin önde gelen sebeplerinden sayılabilir.

2. Kültürel Sebepler

Tarihsel süreç içinde sütannelik geleneğine sebep olarak kültürel gerekçeler de söz konusu edilmektedir. İslâm tarihi kaynakları bu gerekçelerin oluşumunda, Arap toplumunun gerek İslâm öncesi gerekse Allah Rasülü (s) döneminde, toplumun temel dinamiklerinden olan yaşadıkları coğrafya şekillendiğine işaret etmektedir. Geleneklerin oluşmasında etkili olan coğrafi konum ve özelliklerin anlaşılması adına araştırmamızın merkezi konumundaki Mekke şehri, Kureyş kabilesi, Hicaz bölgesinin kırsalı olarak tanımlanabilecek çöl (bâdiye), çölde yaşayan kabileler ve öne çıkan özellikleri hakkında bilgi vermeyi uygun bulduk.

2.1. Hz. Peygamber'in Yaşadığı Coğrafya; Mekke

Eski insanların "dünyanın göbeği" [65] olarak adlandırdıkları Mekke [66], bazı rivayetlerde tarihi Hz. Âdem'e (as) dayandırılan "Beytullah-Kâbe" se-

---

[64] Cevad Ali, ***a.g.e.***, C. 4, s. 640.

[65] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 36

[66] Mekke, Arap yarımadasının kuzeyinde yeralan Batnımekke adı verilen bir vadi üzerindeki çukur alana kurulmuş, Kur'an'da "ümmülkurâ"(şehirlerin anası) ismiyle zikredilen, müslümanların kıblesi Kâbe'nin bulunduğu kutsal şehirdir. Mekke'in "Sâlah, Basse, el-Beledü'l-Haram, Bathâ, Sebbûha, Kadîs, Makdese, Re's, Ratec gibi birçok isimle anılmaktadır. Hz. İbrahim'in Mekke'ye gelişi ve Kâbe'yi yapımı öncesi tarihi ile alakalı Kur'anda fazla bilgi

bebiyle Arabistan'ın dört bir yanından gelen ziyaretçilere ev sahipliği yapan merkezî bir hüviyete sahipti. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in muvahhid inancının kutsalı olan Kâbe ve Mekke, Araplar nazarında daima değerini korudu.[67] Diğer yandan, hac ve umre ibadetlerini ifa etmek üzere Mekke'ye gelen araplar tarafından "Beytullah'ın komşuları, ehli" olarak adlandırılan Mekke sakinlerinin itibarı da oldukça yüksekti. Mekke'in idaresini ele geçiren Huzaa kabilesinden Amr b. Luhay'ın putperestliği Araplar arasında yaygınlaştırması sonrasında, putlar panteonu haline gelen Kâbe ve Mekke şehrinin câzibesi katlanarak devam etti.

2.2. Kureyş ve Arap Geleneği

"Arab" kelimesinin "çöl", "çölde" yaşayan anlamları olmakla beraber[68], Corci Zeydan bu kelimenin İslâm'dan önce "Cezire yarımadasında ikamet edenler" şeklinde anlaşıldığını ifade eder.[69] Arap milli geleneğinde, tarihî açıdan Araplar ikiye ayrılır: a) Arab-ı bâide ki zamanla yok olmuş olan Âd, Semud, Amâlika gibi kavimlerdir. b) Arab-ı bâkiye olarak isimlendirilen ise soyları devam eden Araplar'dır. Arab-ı bâkiye de ikiye ayrılarak tanımlanır: a) Arab-ı Âribe, b) Arab-ı müsta'ribe. Hz. Peygamber'in (s) soyu, yirmi birinci göbekten atası Adnan sebebiyle Hz. İbrahim'e (as) dayanmakta olup, köken itibariyle Arab olmadıklarından "Arab-ı müsta'ribe" arasında zikredilmektedir.[70] Adnânîler sayı olarak çoğalınca Mekke'den ayrılarak çeşitli yerlerde yaşamaya başladılar. Arab-ı Âribe olarak anılan diğer grup

---

yoktur. Amâlika, Cürhümlüler, Huzaa kabilelerinden sonra Hz. Peygamber'in (s) 4. sıradaki dedesi Kusay b. Kilab öncülüğünde Kureyş Mekke'ye yerleşerek yönetimi ele almış, Kureyş boyları arasında yönetim görevi paylaşılarak İslâm devrine kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber'le (s) birlikte Medine'den gelen Müslümanlar tarafından 20 Ramazan H. 8'de (11 Ocak 630) tarihinde fethedilmiştir. Bkz. Nebi bozkurt, Sabri Küçükaşçı "Mekke", *DİA*, C. 28, s. 555-553.

[67] İbn Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib Kelbi, (V:218/819), Putlar Kitabı, (ter: Beyza Düşüngen), Ankara, 1969, s. 26.

[68] Yıldız, "Arab", *DİA*, C. 3, s. 272.

[69] Corci b. Habîb Zeydan (V:133/1914), *el-Arab kable'l-İslâm,* Hilâl Martbaası, Mısır, 1922, s. 31.

[70] Hakkı Dursun, "Arap", *DİA,* C. 3, s. 273.

Kahtâniler ise, farklı bölgelere yerleşmiş olup Adnânîlerle aralarında yaşam tarzı, lehçe, gelenek ve görenek açısından farklılıklar söz konusu olmuştur.

Adnânîler arasından Kureyş kabilesi dışında birçok kabile Mekke dışında Tihâme, Necid ve Hicaz'da göçebe veya yarı göçebe hayat yaşamaya devam ettiler.[71] Eşraf çocuklarının sütannelere verildiği Sa'd b. Bekr, Huzeyl gibi bazı kabileler Adnâni soydan gelmekte olup Arap geleneklerini muhafaza ediyorlardı.

Vaktiyle çölde bedevi hayatı yaşayan Kureyş'in[72] Mekke'ye yerleşmesi takriben hicretten iki yüzyıl öncesine denk gelmektedir. Huzaa kabilesinin hâkimiyetine son vererek yönetimi ele geçiren, Hz. Peygamber'in dördüncü kuşaktan dedesi Kusay b. Kilab, kabilesi Kureyş'in Mekke'ye yerleşmesini sağladı. Diğer yandan Kusay, Araplar tarafından kutsal görülen Kâbe'ye ait bazı hizmetleri üstlenmesinin yanısıra, bir takım görevleri paylaştırdığı kabilesi Kureyş'in saygınlığını da arttırmış oldu.[73] Yarımada'nın farklı bölgelerinden gelen ziyaretçi akınına uğrayan Mekke şehri kadar, onun ev sahipliği yapan Kureyş kabilesinin saygınlığını arttıran diğer bir Kureyşî de Hz. Pey-

---

71 Dursun, a.g.e., *DİA*, C. 3, s. 273.,

72 Kureyş, kelime olarak toplanmak, bir araya gelmek, ticaret yapmak gibi anlamlara geldiği gibi, Kelb, Esed kabilelerinn hayvan isimlerinden mülhem türetilmelerine benzer bir şekilde " köpek balığı" manasına gelen "kırş" kelimesine dayandırılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in atalarından Fihr b. Mâlik'in çocuklarının hac için Mekke'ye gelenlerin sıkıntılarını gidermelerine nisbetle "araştırma, teftiş etme" anlamına gelen "takriş" kelimesine de dayandırılmaktadır. Bkz., Casim, "Kureyş" (Benî Kureyş), *DİA,* C. 26, s. 442.

73 Kusay b. Kilab, Hz. Peygamber (s)'in babası Abdullah tarafından dördüncü sıradaki dedesidir. Asıl ismi Zeyd olup, babası Kilab'ı küçük yaşlarda kaybetti. Annesi eşinin vefaatinden sonra Uzre kabilesinden Rebia b. Haram evlendi ve Kusay'ı da yanına alıp Rebia'ın kabilesinin bulunduğu Tebük'te(ya da Yermük) yaşamaya başladı. Zamanla öz babası ve kabilesini öğrenen Kusay asıl vatanı Mekke'ye dönerek oraya yerleşti. Kısa zamanda Kureyş kabilesi arasında kendine önemli bir yer edinen Kusay, Mekke yönetimini elinde bulunduran Huzaa kabilesinin liderinin kızı Hubba ile evlendi. Kayınpederinin ölümünden sonra kendi kabilesi Kureyş başta gelmek üzere civarda yaşayan Kinane ve Kudaa kabilelerinin de desteğiyle Mekke ve Kâbe yönetimini el geçirdi. Sikâye, kiyâde, rifâde, nedve, hicâbe, liva gibi hizmetleri Kureyş aileleri arasında bölüştürdü. M. 480 tarihinde vefat eden Kusay Mekke'de Hacun kabristanında gömüldü. Bkz. Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilab", *DİA*, C. 2, s. 461.

gamber'in üçüncü atası olan Hâşim'dir.[74] Gerek Arap kabileleri gerekse zamanın ileri gelen devletleriyle yaptığı ticari anlaşmalar sayesinde Kureyşin itibarı yükselmiş, tanınır bir hale gelmişti.[75]

Durî, Miladî VI. yüzyılda Mekke'nin dinî ve ticarî bir merkez haline geldiğini, Kureyş arasında tekelcilik yaparak servetini arttırmaya çalışan, mallarını kuvvet ve nüfuzlarını arttırmak için kullanan bir aristokrasi sınıfı oluştuğunu zikreder.[76] Farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar tarafından tanınan, zenginleşen, saygın bir imaja sahip olan Kureyş'in, zamanla ciddi bir özgüvene sahip olması kaçınılmazdı. Nitekim Kureyş Suresinde bu kazanımların Allah (cc) tarafından zikredilerek hatırlatılması dikkat çekmektedir.[77] Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s) doğumundan birkaç ay önce yaşanan "Fil hadisesi"[78] Mekke-Kâbe dolayısıyla Kureyş'in konumunu daha da güçlendirerek, Allah'ın (cc) adeta "sevgili, ayrıcalıklı kulları olarak yüceltilmelerine sebep olmuştur. Kezâ, hac gibi dînî ritüellerde kendini gösteren ahmesi-hıll ayrımcılığı, müttefik bazı kabilelere verilen bazı imtiyazlarla uzun yıllar süre

---

[74] Asıl adı Amr olmakla birlikte, Mekke'de kıtlık baş gösterdiği bir yılda Suriye'den getirdiği ekmekleri ufalayarak et suyu ile çorba hazırlayıp insanlara dağıttığı için kendisine takılan"Hâşim" lakabıyla meşhur olmuştur. Kureyş adına farklı devlet yöneticileri ve kabile reisleriyle "ilaf" adı verilen ticari anlaşmalar yaparak imtiyazlar elde etmiş, Kureyş'in daha zengin ve saygın konuma gelmesinde etkili olmuştur. Bu sayede Kureyş; Bizans, Sâsânî, Yemen, Habeşistan topraklarına güvenlik içinde seyahat edip, ticaret yapabiliyordu. Sikaye ve Rifade hizmetlerini de üstlenen Hâşim, Medine'li Neccar oğullarından Selma bnt. Amr ile yaptığı evlilikten Hz. Muhammed'in (s) dedesi Abdulmuttalib dünyaya gelmiştir. Hâşim, ticaret maksadıyla gittiği Gazze'de vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Sarıçam, "Hâşim b. Abdimenaf**,** *DİA*, C. 16, s. 405, 406.

[75] Mehmet Mahfuz Söylemez, "Fil Hadisesinin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine bir inceleme", *İslâmi İlimler Dergisi,* 2006, C. 1, Say. 2, s. 116-117.

[76] Durî, Abdulaziz, *İslâm İktisat Tarihi***,** Çev:Sabri Orman, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 20.

[77] 1. Kureyş emn-ü selâmete, 2. Kış ve yaz kendilerini seyr-ü seferde esenliğe (ve garantiye) kavuşturduğundan dolayı, 3. Şu Beytin (Kâbe'nin) Rabbine ibâdet etsin onlar. 4) (O Rab ki) onları açlıktan (kurtarıp) doyuran kendilerine korkudan eminlik verendir O. Kureyş 106/1-4, Hasan Basri Çantay (V:1404/1984), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim* , 3c., Nşr. Mürşit Çantay, İstanbul, 1984, C. 3, s. 1223.

[78] 1. (Habibim) Rabbinin fil sahiplarine nasıl (muamele) ettiğini görmedin mi? 2. O bunların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? 3.O bunların üzerine sürü sürü kuş(lar) gönderdi. 4. Ki bunlar onlara pişkin tuğladan (yapılmış) taş (lar) atıyorlardı. 5. Derken (Allah) onları yenik ekin yaprağı gibi yapıverdi. Fîl, 105/1-5 Çantay, *a.g.e.***,** C. 3, s. 1221, 1223.

gelmiştir.[79] Kabile onuru ve menfaatlerinin dini, siyasi, ekonomik damarlardan beslenerek meydana getirdiği bu çarpık düzen, İslâm'ın doğuşuna kadar devam etmiştir.

2.3. Fasih Dil ve Çölde Yaşayan Kabileler

İslâm'ın doğduğu yıllarda din âlimleri tarafından fasih kabul edilen lehçelerin geneli Adnanî soydan gelen Mudarî kabilelere ait olup, bu sebeple fasih dile "Mudarî" deniliyordu.[80] Mudar soyundan gelen Araplar arasında Kinane'nin bir kolu olan Kureyş, dildeki fesâhati[81] ile ön plana çıkmıştı.[82] Diğer taraftan Arapların, ehlü'l-veber (bedevî) olanları çölde farklı kültürlerden uzakta yaşarken, ehlü'l-meder (hadarî) olarak tanımlanan şehirliler ise başta ticaret gibi sebeplerle Arap olmayan unsurlarla sıkı temas halindeydi. Çöl ve deniz beşeri bir soyutlanma imkanı verirken, bir yanda ticaret, diğer yandan yarımadanın kuzeyindeki ülkelerle yoğun temas sonucunda kültürel etkileşimlerin söz konusu oluyordu.[83] Kureyş her ne kadar fasih bir dil birikimine sahipse de, yabancı kültürlerin etkisiyle, bozulma (dezorformasyon) süreci kaçınılmaz hale geliyordu. Kaldı ki lisan (dil) bu değişimden en fazla etkilenen unsurlardan biriydi.

Arap dilcileri en fasih ve en saf olması itibariyle Kur'an'ın Mudarî olan Kureyş lehçesi üzerine indiği görüşünü paylaşmaktadırlar.[84] Nitekim Kur'anın çoğaltılması esnasında diğer farklı lehçeler terkedilerek, Mudar'ın en önemli kolu olan "Kureyş lehçesi" ile yazılması uygun görülmüştür.[85] Ayrıca Kureyş lehçesi kullandıkları lafızlar açısından en güzel, kolay, kulağa hoş gelen ifadelere sahipti.[86] Mustafa Sadık er-Rafiî, fasih dilin tabi bir şekil-

---

[79] Söylemez, *a.g.m*, s. 119.
[80] Mustafa Sadık er-Rafii, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 3c., 1356/1937, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1974., C.1. s.130.
[81] Er-Rafii, *a.g,e.*, 130.
[82] Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 8, s. 669.
[83] Durî, *İslâm İktisat*, s. 18.
[84] Cevad Ali, a.g.e., C. 8, s. 668.
[85] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mudar (Benî Mudar), *DİA*, C. 30, s. 359.
[86] Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 8, s. 668.

de tevârüs ederek mükemmel bir hale geldiğinden söz ederken, Arap kabilelerin vatanlarından ayrılmamaları ile dillerini muhafaza etmeleri arasındaki ilgiye işaret eder.[87] Kezâ, Arap kabileleri arasında kuzeyde ve güneyde arabî olmayan unsurlarla temas halinde olanların, öncelikle dillerinin bozulmaya yüz tuttuğu ifade edilmektedir.[88]

er-Rafiî, Arap kabileleri arasında en fasîh dile sahip olanları zikrederken Kays, Temim, Esed ve Hevazin'den bazı kabileleri sayar; Sa'd b. Bekr, Cüşem b. Bekr, Nasr b. Muaviye ve Sakif. Diğer yandan dil ve edebiyat âlimi Ebû Ubeyde'nin "Bana göre bu kabilelerin en fasih olanı Sa'd b. Bekr'dir." ifadesini de zikretmektedir.[89] Nitekim Cevad Ali de, Hz. Peygamber'in (s) lisanı fasih olması için Sad' b. Bekr arasına gönderilmesi gibi onun yaşadığı dönemde bu sebeple bir çok gencin de çöle gönderildiğine işaret edilmektedir.[90] Hz. Peygamber'in " Ben Arab'ın en fasîhiyim, Kureyşten'im ve Sa'd b. Bekr arasında yetiştirildim" şeklindeki ifadesine dikkat çekilmektedir. Ayrıca kıraat, dil edebiyat âlimlarinden Ebû Amr b. el-Alâi'in "Arab'ın en fasihlerinin yukarı Hevazin ve aşağı Temim" olduğuna dair yorumu da konuya açıklık getirmektedir.[91] İlk dilbilimciler lehçeleri klasik dile yatkınlıkları ve fasih olmaları açısından ikiye ayırırken, çölde yaşayan kabileleri şehirde yaşayanlara göre daha fasih kabul etmişlerdir. [92]

Câhiliyye döneminde Arap geleneğininde yeralan, fesâhat'in en eşsiz örneklerinin sergilendiği alan hiç şüphesiz şiirdi. Genelde göçebe olarak yaşayan kabileler, mutluluk, acı, özlem, kaygı, ifade eden duygu ve düşüncelerini şiirle dile getiriyordu. Tabiatüstü varlıklardan destek aldıklarına

---

[87] Er-Rafii, *a.g,e.,* s. 132.
[88] Cevad Ali, *a.g.e.,* C. 8, s. 669.
[89] Er-Rafii, *a.g,e.,* s. 133.
[90] Cevad Ali, *a.g.e.,* C. 8, s. 669.
[91] Er-Rafii, *a.g,e.,* s. 133.
[92] Bazı araştırmalar, kuzeyde Kureyş, Necid'de Temim lehçesi en fasih dil olduğunu zikredilmektedir. Bkz. Muhammed Yekeler, *Cahiliyye döneminden Hz. Peygamber dönemi sonuna Kadar Temîm Kabilesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 50.

inanılan şairler, toplumun en seçkin fertleri arsasında yer almaktaydı. Şairler şiirlerini yazarken kendi kabilelerine ait lehçeleri de kullanmakla beraber, ortak dil olarak benimsedikleri "Kureyş lehçesi" ile şiirlerini söylüyorlardı.[93]" Kureyş'in zenginleşip, Mekke-Harem sakinleri olarak itibar kazanması, Kureyş lehçesinin Arap yarımadasında en seçkin lehçe konumuna gelip, edebî bir dil olarak kabul görmesinde de etkili olmuştur.[94] Nitekim yarımadanın dört bir yanında yaşayan Arap kabilelerinden meşhur şairler, yılın belli günlerinde düzenlenen panayırları, ticaretin yanısıra kültürel bir etkinlik fırsatına dönüştürüyorlardı. Sanatlarını icra ederken "Kureyş lehçesi" olarak bilinen dili kullanıyorlardı. Kâbe'ye asılan Muallakat[95], panayırlarda serdedilen şiirlerin lehçeler üstü edebî bir dil olarak bilinen ve klasik Arapça'nın esas olarak aldığı Kureyş lehçesiyle yazıldığı bilinmektedir. Bu lehçenin etkin olmasında Kureyş'in hakimiyet alanı içersinde kurulan ve yarımadadaki en büyük panayırlardan biri olan Ukaz'ın rolü gözardı edilmemelidir.[96]

İnsan topluluklarının yüzyıllara varan yaşam birikimi olan kültürlerini birden değiştirmeleri oldukça zordur. İhtiyaçlarla şekillenen gelenekler farklı çözümler üreterek toplumun hafızasında yer bulur, bir şekilde hayat mekanizması içerisinde yaşatılmaya devam eder. İslâm öncesi dönemde Araplardan bir kısmı gıda, su kaynakları, güvenlik, doğal olaylar gibi benzeri sebeplerle farklı bölgelerde bedevî[97] tabir edilen, konar-göçer bir şekilde

---

93 Nasuhî Ünal Karaarslan, "Şair", *DİA,* C. 38, s. 299.

94 İsmail Hami Danişmend (V:1387/1967), *İzahlı İslam tarihi kronolojisi*, Babıali Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 135.

95 Câhiliye döneminde yedi (veya on) şaire ait, Ukaz gibi önemli panayırlarda yapılan yarışmalarda tenkitlere tabi tutularak aralarından seçilen şiir koleksiyonlarıdır. Altın suyu ile keten bezlere yazılan bu şiirlerin Kâbe duvarına asıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "Muallekât", *DİA*, C. 30, s. 310.

96 İsmai Durmuş, "Şiir", *DİA*, C. 39, s. 147.

97 Mustafa Fayda, "Bedevî", *DİA,* C. 5, s. 311. Bkz. Kelime olarak "Başlamak, ortaya çıkmak, önce gelmek" anlamlarının yanısıra "çölde yaşamak, oturmak" anlamı da olan bir kelimedir. Çölde ve vahalarda konar-göçer bir şekilde yaşayan Araplar için kullanılmaktadır. Kır, sahra, çöl gibi anlamlara gelen bâdiyede yaşayan insanlara bedevî, ehlü'l-bâdiye, ebnâü'l-bâdiye kelimeleri kullanılmaktadır. Yerleşik hayat, medeniyet anlamına gelen hadâret kelimesinin

yaşamlarını devam ettiriyorlardı.[98] Yağış alan bölgelerdeki meraları bulup hayvanlarını otlatırlar, avlanma, ticaret, baskın düzenlemek gibi işlerle meşgul olur; ziraat, el işleri, denizcilik gibi işleri küçümserlerdi.

Durî, Arap yarımadasındaki iktisadî hayatın direğini otlak ve az miktardaki suyun oluşturduğunu, bu kaynaklara sahip olabilmek içinde sürekli çatışma ve mücadelelerin süregeldiğini belirtir.[99] Diğer yandan Arap hayatının, özellikle çölde yaşamın önemli bir parçası olan deve, binek olarak, etinden, sütünden, derisinden, gübresinden, yününden, gölgesinden faydalanılan bir hayvandı.[100]

Zamanla şehir hayatına geçen Araplar bâdiyeki alışkanlıklarını, geleneklerini korumaya özen gösteriyorlardı. İsmail Hakkı Danışmend, Kureyş'in kabile olarak bedevilikten yeni çıktığı için çölde yaşadıkları kültüre ait birçok unsuru devam ettirmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.[101] Çölde yaşayan Arapların seciyelerini iyi korudukları, yabancı tesirlere karşı şehirlilere oranla adet ve göreneklerine sahip çıktıkları[102] bilinen bir gerçekti. Zira bozkır ortamında değişimin azlığı ve tekrarlama özelliği sebebiyle geleneklerin yerleşerek sürdürülmesi, sosyal bir muhafaza meydana gelmesi kaçınılmazdı.[103] Üç tarafı denizle çevrili olup, kuzey ve güneyde çöllerden müteşekkil olan bir coğrafyada yaşayan Arap halkının arılığını (özünü) muhafaza etmesi söz konusu olabiliyordu.[104] Arap için çöl, yerleşilen herhangi bir yer değil, kutsal an'anelerin muhafızı, konuşulan dilin saflılığının bekçisi, yabancı diyarlardan gelecek saldırılara karşı bir savunma hattı olarak kabul edilmiş-

karşıtı olarak bedâvet kelimesi kullanılmaktadır. Bâdiye kelimesi ise çöl anlamını ifade etmektedir.

98 Fayda, "Bedevî", *DİA*, C. 39, s. 311.

99 Abdulaziz Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi: Bir Önsöz*, Çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 65.

100 Fayda, "Bedevî", *DİA*, C. 39., s. 312.

101 Danişmend, *a.g.e.,* s. 140.

102 Danişmend, *a.g.e.,* s. 152.

103 Durî, *a.g.e.*, s. 66.

104 Durî, *a.g.e.*, s. 66.

tir.[105] Bâdiyede yaşayanların temel gıda maddelerini yaşadıkları bölgeye göre değişmekle birlikte süt ve et oluşturuyordu. Diğer taraftan şehir ve bâdiyede yaşayanlar arasında süregelen ilişkiler ihtiyaçlar oranında devam ediyordu. Çocukların süt emzirme ve yetiştirme amacıyla çöle yollanması da şehir ve çöl arasındaki bağı kuvvetlendiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Kusay b. Kilab[106] sonrasında Abdimenaf, Haşim, Abdulmuttalib gibi onun soyundan gelenler de Kâbe'nin koruyucusu ve hizmetkârı olmalarının yanısıra, yarımadanın dört bir yanından ve farklı bölgelerden gelen ticaret kervanlarının güvenlik içinde yol almasına imkân tanıyorlardı.[107] Kâbe ve Mekke'nin Hz. İbrahim'e dayanan kutsal bir mekân olarak daimi bir ziyaretgah olması, kuzeyden İran ve Bizans, güneyden Yemen'e uzanan ticaret ağı sayesinde oluşan ticaret çarşıları ile zenginleşen Mekke toplumu, yaşadığı kültürel karışımın da etkisiyle lüks düşkünü arınmış bir cemaat ile kaba bedevi bir cemaat arasında çelişkiler yumağı görünümü arzetmekteydi.[108] Mekke, kabilevî geleneklerini muhafaza etmeklebirlikte bâdiyeden uzak, medeni bir merkez haline gelmişti. Muhtemelen, bâdiyede muhafaza edilen kabile değerlerinin şehre aktarımında sütannelere teslim edilen çocuklar önemli bir rol üstlenmişlerdi.

Arap dilinin bozulmamış, safiyetini korumuş bir şekilde çölde yaşayan Arap kabileleri arasında yaşatılmasına dair inancın, sadece câhiliye ve Hz. Peygamber'in (s) yaşadığı asra ait bir olgu olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şibli Numânî, Emevîler imparatorluğunun Şam'ı başkent yapıp, Bizans imparatoru ve İran kisralarına denk bir yaşam sürmelerine rağmen çocukla-

---

105 Hitti, Philip K. (V:1978), *Siyasi ve kültürel İslam tarihi*, 4c, Philip K. Hitti, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, C. 1, s. 46.

106 Bkz. Dipnot 45.

107 Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 62.

108 Durî, *İlk dönem.*, s. 73, 74.

rını çöle gönderip bedevilerin yanında büyüttüklerine dikkat çekmektedir.[109] Aynı şekilde, Emevi hükümdarlarından Velid'in babası Abdülmelik b. Mervan "Velid'i sevmek bize zarar verdi." diyerek oğlunun fasih konuşma konusundaki kusurunu itiraf etmiştir. Zira Velid, annesinin yanından ayrılıp bedevilerin yanına gönderilmediği için konuşma esnasında sıkça gramer hatası yaparken, Süleyman ve diğer kardeşleri bâdiyede kaldıklarından fasih konuşurlardı.[110]

Kezâ, yedi kıraat imamlarından ve nahiv âlimi olan Ali b. Hamza Kisâî, hocası Halil b. Ahmed kendisine fasih dil konusunda güçlü olanTihâme ve Necid kabilelerinin yanına gitmesini tavsiye etmesi üzerine Kisâî bu bölgelere giderek bir müddet kaldı. Kisâî'nin bu suretle Arap kabilelerinden nahiv ilmini en doğru şekilde öğrenme imkânı bulduğu kaynaklarda zikredilir.[111]

İslâm'ın doğuşundan yaklaşık iki asır sonra yaşayan, Hz. Peygamberin (s) dördüncü kuşaktan dedesi Abdümenâf'la baba tarafından dedeleri birleşen İmam Şâfiî [112] (V:204/820) Kureyş kabilesine mesuptu. Bazı rivayetlere göre Arapların en fasîhi kabul edilen Hüzeyl kabilesi arasında uzun yıllar kalarak onların şivesini, âdetlerini, eyyamu-l arab gibi önemli kültür unsur-

---

[109] Şiblî Numânî, *a.g.e.*, s. 126.

[110] es-Süheylî, *a.g.e.*, thk. Minşevî, C. 1, s. 318, 319; Köksal, *a.g.e.*, C. 1, s. 26; Şiblî Numânî, *a.g.e.*, s. 126; Mustafa Hizmetli, Emevî halifelerinin Muaviye b. Ebû Süfyan'dan itibaren çocuklarını fasih dil öğrenmek üzere Suriye çöllerine yolladıklarını ifade etmektedir. Bkz. Mustafa Hizmetli, "Abbasi Sarayında Şehzadelerin Hocalarıyla İlişkileri", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2016: 2(2), s. 377-382.

[111] Tayyar Altıkulaç, "Ali b. Hamza Kisâî, *DİA*, C. 26, s. 69.

[112] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, Şâfiî mezhebinin kurucusu olan müctehid olup 150/767 yılında Gazze'de doğdu. Soyunun baba tarafından Abdümenaf'la birleştiği, bu sebeple Kureşî, Muttalibî, Şafiî nisbeleriyle zikredilmektedir. Anne tarafından da Ezd, Esed, Kureyş kabilesine nisbet edilen, babasının vefatının akabinde annesi ile Mekke'ye yerleşen Şâfiî, yedi veya dokuz yaşlarında hafız olup, on üç yaşında Mescid-i Haram'da eğitim vermeye başladı. Kırat eğitiminin yanısıra farklı ilim meclislerinde bulundu. Mekke'de aldığı eğitimden sonra Huzeyl kabilesinin arasına katılıp, şifahî kültür, örf ve adetler yanında atıcılık, binicilik öğrenip, Arap şiiri, edebiyatı ve tarihi ile ilgilendi. Çölde yaşadığı bu tecrübenin onun Arap dili ve kültürü bağlamında zenginleşmesine önemli katkılar sağladığı ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Aybakan, "Şâfiî", *DİA*, C. 38, s. 223-233.

larını öğrenme imkânı bulmuştu.[113] Şafii'nin bâdiye'de bulunduğu süre içerisinde aldığı eğitim sayesinde öğrendiği şiir ve hikâyeleri dile getiren şiir ustası Asmaî; "Huzeyl kabilesi şiirlerini, Kureyş'ten Muhammed İbn-i İdris adındaki bir gençten tashih ettim" diyerek, onun edebiyatla ilgili birikimine dikkat çekmiş, takdir etmiştir.[114] Şafii'nin çöl yaşamında kazandıkları sadece "dil fesâhati" ile sınırlı kalmamış, yanı sıra atıcılık, okçuluk, binicilik[115] gibi yaşadığı zamanın değerlerini aksettiren bir çok özellikle de temeyyüz etme imkânı bulmuştu. Hatta, Şafii'nin "Çölde iken himmetim iki şeyde toplanmıştı: Okçuluk ve ilim. Ok atmakta o kadar maharet sahibiydim ki, on ok atsam hepsi hedefine isabet ederdi" şeklinde ifadelerinden de anlaşılmaktadır ki; çölde yaşayan seçkin Arap kabilelerinden bazıları kültürel birikimleri yüksek olduğu kadar, bunları yeni nesillere aktarma konusunda da maharet sahibiydiler.[116]

Arap dili ve edebiyatı âlimleri arasında zikredilen ve babasının lakabına nisbetle ibnü's-Sikkît (çok suskun) olarak tanınan Ebû Yûsuf b. Ya'kûb b. İshâk esSikkît (V:244/858) için de benzer bir yaşantı söz konusu edilir. İbnü's-Sikkît'in fasih dil öğrenmenin yanısıra garîb ve nadir lügat, emsal ve ahbâr gibi dil ve edebiyat inceliklerini derlemek için bir müddet bedeviler arasında yaşadığı rivayet edilmektedir.[117] Şafiî ve İbnü's-Sikkît örneklerinden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber'in (s) yaşadığı asırdan iki asır sonra bile, çöl yaşayan bazı kabiller fasîh dil ve Arap kültürünü muhafaza ediyorlardı.

---

113 Ahmed Arabi, *el-İmam eş-Şafii,* Ahmed Arabi. Dârü'r-Rifai, Riyad, 1978, s. 17.

114 Muhammed Ebu Zehra (V:1394/1974), *İmam Şafiî*, trc. Osman Keskioğlu. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1969, s. 18.

115 Ebû Zehrâ, *a.g.e.* , s. 18.

116 Ebû Zehrâ, *a.g.e.* , s. 18.

117 Nasuhî Ünal Karaaarslan, "İbnü's -Sikkît", *DİA,* C. 21. s. 210.

– İKİNCİ BÖLÜM –

ARAPLARDA SÜTANNELİK GELENEĞİ

A. Sütannelik Tarihine Genel Bir Bakış

Tarihte hemen her devirde geçim şartları kısıtlı olan ailelerde kadınların, ev bütçesine katkıda bulunmak adına farklı iş alanlarında çalıştıkları bilinmektedir. Bu sadece belli bir dönem ve topluma has bir durum olamayıp, ihtiyaçlara göre şekillenen bir vakıadır. Hemen her toplumda rastlanan meslek kollarından birinin de sütannelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Platon'un[118] (MÖ. 427-347) yaşadığı dönemde Atina'da, hanımlar arasında ebelik, çamaşırcılık ve sütannelik en yaygın meslekler arasında anılmaktadır.[119] Öyle anlaşılıyor ki, Antik çağda hanımlar çocuklarını ücret ödedikleri sütannelere teslim ediyorlardı.

Diğer yandan ihtiyaçlara binaen uygulanan sütannelikle ilgili birkaç örnek vererek bu geleneğin farklı toplumlardaki arka planı yansıtarak, araştırmamızı netleştirmek istiyoruz. Toplumsal gerekçelerle çocukların sütanneye verilmesine istisna kabilinden bir örnek rivayetlere göre, Acem Kralı Keykavus b. Keykubâd, kendisini kızdıran tek oğlu Siyavuş'un öldürümesini emretmiş, o da komşu ülkeye kaçarak Türk kralına sığınmıştı. Zamanla

---

118 İslâm dünyasında Eflatun olarak bilinen filozof.

119 Efrumiye Ertekin, " Platon'da Kadın ve Eğitimi", *Arkeoloji ve sanat Dergisi*, C. 24. İstanbul, 2002, s. 45.

kral'ın gözüne giren ve kızıyla evlenen Siyavuş, kralın ailesinin hasedine muhatab olarak kayınpederi ile arası açılmış, ölüme mahkum edilmişti. Damadı Siyavuş'un ölümünden sonra kızının hamile olduğunu anlayan kral, kızını da öldürmek istedi. Veziri araya girerek kralın kızının ölümüne engel olup, doğuma kadar beklemesini, sonrasında çocuğu öldürmesini krala tavsiye etti. Siyavuş'un doğan erkek çocuğunun kız olduğunu ve onu öldürdüğünü krala haber veren vezir, çocuğu uzaklaştırarak dağlarda yaşayan kürtlerden bir "sütanne" bulup onların arasında yetişmesini sağladı.[120]

Sütannelikle alakalı olduğunu düşündüğümüz, Arap coğrafyasına yakın bölgelere dair veriler dikkat çekicidir. Mezopotamya kültürüne ait çiviyazılı tabletlerde sütanneyi tanımlayan kelimeler söz konusu edilmektedir. Konuyla ilgili az sayıda belgenin önemli bir kısmı Eski Babil Dönemine ait hukuki metin/mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır.[121] Çiviyazılı belgelerde *qudistum* olarak tanımlanan bir nevi rahibe hanımların, sütannelik görevini yaptıkları kaydedilmektedir.[122]

Sütanneliğin ücret karşılığı, meslek olarak yapılmasında etkili olan sebepler toplumdan topluma değişmekle beraber, bazı ortak noktalar tespit etmek mümkün olmaktadır. Batı toplumunun temellerini oluşturan Roma medeniyetinde de farklı sebeplere bağlı olarak çocukların sütanneler tarafından emzirildiği, kimi zaman ihtiyaçtan ziyade keyfî bir hale dönüştüğü

---

120 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dineveri, *Ahbârü't-tıvâl* (V:282/895) ; Ahbârü't-tıvâl thk. Abdülmün'im Ami, Mektebetü'l-Müsenna, [t.y.], s. 13. Siyavuş'un vezir tarafından gizlenerek sütannenin yanında verilen ve dağlarda yetişen oğlu Keyhusrev, sonradan padişah oldu.

121 Mezopotamya'da sütannelik hizmetlerinin uygulanışına dair bazı bilgiler Lipit-İstar, Esnunna ve Hammurabi kanunlarının ilgili maddelerinde geçmektedir. Eski Babil Dönemine tarihlenen tabletlerde, çocuğun emzirilme süresi, emzirme hizmeti karşılgında ödenecek ücret gerek sütanne gerekse öz annenin haklarının korunmasına yönelik metinler dikkat çekmektedir. Bkz. Esma Öz, "Çiviyazılı Belgelere göre Mezopotamya'da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadiştum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması" (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/20084279, 10.05.2017, s. 239.

122 Hammurabi'nin 27. Yılına tarihlenmiş olduğu tahmin edilen bir belgede emzirme süresininin 3 yıl olduğu, hatta emzirme ücretini ödeyemeyen bir annenin çocuğunu geri alamayarak sütannede kaldığına dair bir örnekte verilmiştir. Bkz. Öz, *Çiviyazılı*, s. 243.

anlaşılmaktadır.[123] Kadınların güzellik kaygısı, doğum sonrası rahatsızlıkların da etkisiyle çocuğun emzirme ve bakım işinin zahmetli görülüp çocukların sütannelere teslim edilmesi dikkat çeken bir husustur. Öte yandan Esra Paçacı araştırmasında, günümüze yakın sayılabilecek bir dönemde, Rus çarlarının son asırlarda çocukların sütanneler tarafından emzirilme âdetini yasakladıklarını ifade etmektedir.[124]

14. veya 15. yüzyıllarda yaşayan Eşref b. Muhammed, sütannede bulunması gereken özellikleri zikrederken, sütannenin çocuğun annesine benzeyip, yaşıt olmasına, akıl ve beden sağlığının önemine dikkat çekmektedir.[125] Örneklerden de anlaşıldığı üzere sütannenin önemi, emzirdiği çocuk üzerinde etkisi, hemen her dönem ve toplumunda ortak bir algı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, zorunlu haller istisna tutulacak olursa çocuğun kendi annesi dışında bir sütanne tarafından ücretle emzirtilmesinin, toplumun refah düzeyi ile yakından alakalı olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Eski Bâbil dönemine ait bazı hukukî metinlerde sütanneye emzirme karşılığında ücret olarak, arpa vb. yiyecek maddeleri, kutsal yağ, yün, elbise kimi zaman gümüş ödendiği ifade edilmektedir.[126] Toplumsal ihtiyaç ve

---

[123] Roma yazınındaki örnekler, Geç Cumhuriyet Döneminden itibaren çocukların sütanneler tarafından emzirilmesinin hususen soylu ve varlıklı kadınlar arasında oldukça yaygın hale geldiğini, sütanne seçiminde hassasiyet gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Nitekim Roma'lı hanımlar çocuğunu emzirdiğinde güzelliğininin ve vücudunun bozulacağını düşünerek ya da doğum sonrası yorucu ve zahmetli bir iş olarak görülen emzirme ve bakım işlemlerini yapmayarak sütanne tutmayı tercih etmekteydiler. Benzer düşücenin Hz. Peygamber'in doğduğu çağda zenginleşen Arap toplumunda Mekke eşraf hanımları arasında da yaygın bir kanaat haline gelmiş olması muhtemeldir. Buna karşılık, Roma yazınında bebeğini emziren anneler övülürken, emzirmeyenlerin eleştirilmesi, sütanneleri ailenin bir unsuru olarak ifade eden yazıtlar, uygulamanın yaygınlığı konusunda fikir vermektedir. Bkz. Kalaycıoğulları, *a.g.e.*, s. 323, 324.

[124] Paçacı, *a.g.e.*, s. 13.

[125] Yaşamı hakkında fazl bilgi bulunmayan Eşref b. Muhammmed'in 14. veya 15. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen *Hazâ'inü's Sa'dat* isimli eserinde sütannenin önemine ve hangi özelliklerde olması gerektiğine detaylı bir şekilde değinmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdakök, *a.g.e.*, s. 36.

[126] Öz, *Çiviyazlı*, s. 239.

imkânlara göre şekillenen emzirme ücreti konusunda câhiliye Arap toplumu ve sonrasında İslâm döneminde de kıyafet, yiyecek, arazi, ev gibi hediyeler verilerek benzer uygulamaların olduğu söylenebilir.

B. Arap Toplumunda Sütannelik Geleneği

Câhiliye devrinde eşraf aile çocuklarının farklı sebeplerle kendi anneleri tarafından emzirilmeyip "sütanneler" tarafından emzirilmesi, Arap toplumunun öteden beri uyguladığı bir gelenekti. Diğer yandan akrabalık ve komşuluk benzeri sâiklerle şekillenen, bir nevi yardımlaşma, yakınlığı güçlendirme amacına matuf olarak çocukların emzirilmesi söz konusuydu.[127] Farklı usul ve uygulamalar sözkonusu olsa da genel olarak sütanneliğin iki grup hanım tarafından icra edildiği anlaşılmaktadır. Birinci grup; çocuğun doğduğu yakın çevrede bulunan *cariye* ve *mevâli* (azad edilmekle birlikte hür konumunda görülmeyen) benzeri, toplumsal konumu zayıf, bir anlamda efendilerine bağımlı konumda olan hanımlardı. İkinci grup ise, sütanneliği meslek olarak icra eden, geneli toplumun orta ve alt gelir grubundan ailelere mensup *hür hanımlar* dır. Mekke dışında çölde yaşayan, Sa'd b. Bekr, gibi Adnânî soydan gelen kabilelere mensup bu hanımlar, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in (s) sütanneye verilmesiyle bağlantılı olarak sıklıkla zikredilmektedir. Bu iki grupta yeralan sütannelerle ilgili verileri incelerken, genelde çocukların sütanne olarak ilk temas ettikleri cariyelerle başlamayı uygun gördük.

1. Sütanne Olarak Cariyeler

Sütanneğin tarihsel sürecini incelerken farklı toplumlarda ihtiyaçlar nisbetinde kimi zaman kısa süreli, kimi zaman uzun süreli olarak çocuğun emzirilmesi ve bakımını içeren sütanneliğin cariyeler tarafından icra edildiğine değinmiştik. Gelir elde etmenin yanısıra, konumları gereği cariyelerin sü-

[127] Esma bt. Umeys, Ümmül Fadl gibi hanımların sütannelikleri bu kâbilden anlaşılabilir. İlgili başlıklar altında bilgi verilmektedir.

tanneliği bir nevi zorunluluk olarak yaptıkları, Arap toplumunda da benzer uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm'dan önce Mekke'de bu günkü uluslararası nitelikteki başkentler gibi birçok yabancı yaşıyordu. Şüphesiz yaklaşık on bin[128] nüfusuyla Arap Yarımadası'nın en büyük şehirlerinden biri olan Mekke, modern tabirle "kozmopolit" bir şehir konumundaydı. Bir yandan farklı kültürlerden beslenen bir zenginlik söz konusuyken, diğer yandan dil ve benzeri birçok konuda yozlaşma kaçınılmazdı. Ticaret yollarının kesiştiği, süreç içesinde merkezi konumunu koruyan kutsal şehirde, büyük bir bölümü tüccar olan Rum ve Fars kökenli hür insanların yanısıra; Irak, Mısır, Habeş, Süryani kökenden gelen köleler de önemli bir yekün teşkil etmekteydi.[129] Orta çağın Hemen bütün toplumlarında olduğu gibi, arap toplumunda da farklı ırk ve inaçlara mensup olan köleler çeşitli iş ve hizmetlerde istihdam edilmekteydi.[130] Kaynaklarda ifade edildiği üzere cariye olarak isimlendirilen kadın köleler çeşitli ev hizmetleri yanında, "sütannelik" gibi çocuk bakımı ile alakalı sorumlulukları üstleniyorlardı.[131] Muhtemelen câriyeler, çocukları kendi aile ortamından ayırmadan emziriyorlardı. Kezâ bu hanımlar, sütanneliği efendilerinin insiyatifiyle yaptıklarından, şartları belirleyenin kim olduğunu anlamak izahtan vârestedir.

Câhiliye döneminde câriyelerin sütannelik yaptıklarına dair özgün bir örnek de birçok kaynakta yeralan, sahâbîden Ukbe b. Hâris'le ilgili hadisedir. Rivayete göre Ukbe b. Hâris, Ümmü Yahya bt. Ebî İhâb isimli hanımla evlendikten sonra siyâhî bir cariye gelerek her ikisini (Ukbe ve Ümmü Yahya) emzirdiğini, dolayısıyla sütkardeş olduklarını dile getirir. Câriye'nin

---

[128] Yaşar Çelikol, *İslam öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 144.

[129] Yaşar Çelikol, *a.g.e.*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 41.

[130] Hatalmış, *a.g.t.*, s. 207.

[131] Benzer durum Roma'lı yazarların ifadelerinde de görülmektedir. Sütanne olarak tutulan kadınların genellikle, köle ya da köle soyundan gelenler olduğu, bu sorumluluğu üstlenecek kadınların kimi zaman gelişi güzel işe alındığı anlaşılmaktadır. Bkz. Kalaycıoğulları, *a.g.e.*, s. 321, 324, 328.

iddasını ciddiye almak istemeyen Ukbe b. Hâris'le eşinin evliliği Hz. Peygamber (s) tarafından sona erdirilir.[132]

Elnure Azizova, "Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler" adlı araştırmasında sütanneliği sağlıkla ilgili meslekler kategorisinde zikredip, câhiliye döneminden itibaren üretken dönemde bulunan hanımlar tarafından kazanç elde etmek üzere icra edilen bir meslek olarak ifade etmektedir. [133] Hatta Kur'ân- Kerim'de çocukların doğumlarından sonra iki yıl emzirilmesi ve ücreti çocuğun babası tarafından karşılanmak üzere sütanneye verilmesi ile ilgili âyetin[134] sütanneliğin yaygın bir adet olmasına işaret ettiğini ifade etmektedir.[135] Nitekim, Ebû Leheb'in câriyesi Süveybe, Mahzumoğullarının cariyesi Sümeyye bt. Huyyat[136] gibi birçok yabancı asıllı kölenin bu konumda olması muhtemeldir. Diğer yandan geleneklerine bağlı Kureyş eşrafının, çocuklarını gerek dil, gerekse diğer açılardan farklı kökenlerden gelen bu cariyelere uzun süreli teslim etmeyi hoş görmedikleri düşünülebilir. İşte bu sebeple çocuklarını Arap seciyesinin muhafızı olarak görülen bazı kabilelere gönderme alternatifi gündeme gelmiş olmalıdır.

2. Sütanne Olarak Hür Hanımlar

Arap toplumunda sütanneliği cariyeler dışında hür hanımların da yaptığı bir vakıadır. Ancak Mekke şehri önde gelmek üzere İslâm öncesi dönemde sütanneliği meslek olarak yapan hanımlardan en dikkat çeken grup bâdiyede yaşayan hanımlardır. Medine İslâm toplumunda bu işi yapan hanımların niceliklerine dair net bir veriye sahip değiliz. Ancak Hz. Peygamber'in (s) oğlu İbrahim'in doğumunun akabinde ona sütannelik yapmak

---

132 İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 5, s. 268.

133 Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 384.

134 Bakara, 2/223.

135 Azizova, *a.g.t.*, s. 384.

136 Ammar b. Yasir (r) ve Ümmü Seleme'nin (r) sütkardeş oldukları kaynaklarda zikredildiğine göre Mahzumoğulları'nın cariyesi olan ve Ammar'ın annesi Sümeyye tarafından emzirilmiş olması muhtemeldir.

üzere birçok hanımın talip olması bu konuda fikir vermektedir. Kezâ, İbrahim'in sütannesi (veya sütanneleri) ile ilgili veriler uygulamanın niteliğine dikkat çekmektedir.

2.1. Sütanne Olarak Bâdiyeki Hanımlar

Bâdiyede yaşayan Sa'd b. Bekir kabilesine mensup hanımlar yaklaşık iki yıl süreyle aldıkları çocukların beslenme, bakım, terbiye gibi sorumluluklarını üstlenip, adeta bu çocuklara öz anne gibi emek sarfederlerdi. Bu hanımlar kendi çocuklarının yanısıra emzirmek üzere aldıkları çocuklar sebebiyle edindikleri tecrübeyle sütannelik mesleğini icra ediyorlardı. Arap toplumunda çocukların bâdiyede yaşayan sütannelere verilmesi ve bu adetin sebeplerini inceleyelim.

3. Çocukların Bâdiyede Sütanneye Verilme Sebepleri

Hz. Peygamber'in doğduğu zaman diliminde zengin ve eşraf aile çocuklarının bedevî kabileler içinde sütanneye verilmesi Mekke'de süregelen bir adet olduğu anlaşılmaktadır.[137] Her ne kadar elimizde bu geleneğin ne zaman ve hangi saiklerle başladığına dair net bilgi olmasa da Hz. Peygamber'in doğumundan sonra sütannesi Halîme bt. Ebî Züeyb'e verilip orada yıllarca kalması bu âdetin varlığının kuvvetli bir delili olarak görülmelidir.[138]

Arapların çocuklarını badiyede sütanneye verme geleneğinde dikkat çeken başka bir husus, erkek çocuklara has bir uygulama olmasıdır. [139] Bir yandan fiziksel gücün hayatın merkezinde olduğu diğer yandan erkek çocuğun[140] gücün sembolü olduğu dönem algısı dikkate alındığında hastalıklı, cılız bir vücuda sahip bir çocuğun eşraf ailelerinin beklentilerini ne oranda

---

[137] Frantz Buhl,, "Âmine" *İA*, C. 1, s. 164, 165, İstanbul, 1977.

[138] Safa Demir, *Kur'ân Öncesinde ve Kur'ân'da Kadının Annelik Konumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 43.

[139] Karâmî, *a.g.e.*, 117.

[140] Kur'an ayetlerinde câhiliye insanının erkek çocuk sahip olmaya verdiği değere dikkat çekilmektedir. Bkz. Âli İmran 3/14, Kalem 68/15.

tatmin edeceği akla gelen bir sorudur. Karâmî, bâdiye'de yetişen çocukların salgın hastalıklardan korunarak sağlıklı bir bedene sahip olmalarının yanısıra, sağlam mizaçlı, fasîh[141] dili menbaından öğrenme gibi avantajlarının olduğuna temas etmektedir.[142] Adeta bu çocuklar "badiye'de yetişmek"le zamanın değerleri ile mücehhez kâmil bir insan haline geliyorlardı.

Çocukların bâdiyede yetişmesiyle alakalı kaynaklarda zikredilen avantajların yanısıra, çocuğun öz annesi ve ailesinden uzaklaşarak büyümesi, iki yılı aşabilen süreç sonrasında farklı bir çevreye dönmesiyle psikolojisinde ne tür olumsuz tesirler yarattığı akla gelen bir sorudur. Nitekim süt emzirme, fizyolojik bir ihtiyaç olan açlık duygusunu giderme dışında çocuğun annesi ile temasını sağlayarak ruhsal anlamda da sağlıklı bir gelişim göstermesinde etkili olmaktadır. Kezâ modern psikoloji, doğum sonrası bebeklik döneminde anne ile kurulacak bağın, çocuğun güven duygusunun oluşumundaki önemine dikkat çekmektedir.[143]

Diyârbekrî, Mekke'nin ileri gelenlerinin, yeni doğan çocuklarını "çocuk emzirme mevsimi"[144] olarak adlandırılan ilkbahar ve sonbaharda civar kabilelerden gelen "sütannelere" teslim edip, çölde yetiştirildiklerini zikretmektedir.[145] Bu geleneğin çocuğun, hem Mekke'nin ağır ve sıcak havasından[146], kötü dumandan[147], insan seslerinden[148], uzaklaşması, hem de lisanının daha fasih[149] olup arapçayı iyi konuşması, gürbüz yetişmesi[150], renginin güzelleş-

---

141 Hz. Peygamber'in (s) lisanının feshatinin güzelliği ve Beni Sa'd kabilesinde emzirilip yetişmesiyle alaka kurulmaktadır. Bkz. Süheyli, *a.g.e*, C. 2, s. 318.

142 Karâmî, *a.g.e.*, s. 117.

143 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 33.

144 Eyüp Sabri Paşa (V:1308/1890), *Mahmudü's-Siyer*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1287, s. 27.

145 Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 223.

146 Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

147 Karâmî, *a.g.e.*, s. 117.

148 Karâmî, *a.g.e.*, s. 117.

149 Fesâhat, kelime olarak açık seçik olma, havanın açık ve berrak olması, sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf olması anlamlarına gelmektedir. Terim olarak sözün kusurlardan arınmış olmasına "fesâhat " denilirken, bu şekildeki söze ve böyle konuşan kimseye "fâsih "

mesi,[151] güzel ve saf bir anlatım diline sahip olması, doğum yapan kadınların eşleriyle rahatça ilgilenmeleri[152] gibi gerekçelerle[153] uygulandığı sıklıkla ifade edilen sebepler arasındadır. Ayrıca bâdiye'de şehrin kötülüklerinden korunma[154] dışında mutedil bir havada yaşama imkanı da söz konusu edilmektedir.[155] Diğer yandan, çocuğun erken yaşlarda dil gelişiminin sağlam temeller üzerine oturması adına da sütannelik müessesinin önemli bir rol oynadığına dikkat çekilmektedir.[156] Gazali, tabiata daha fazla yaklaşma anlamına gelen bâdiyede yetişmeyi ilk eğitim yeri olarak görüp, insanın duygu ve hislerinin hürriyete kavuşmasına sebep olduğu şeklinde bir yaklaşımı zikretmektedir.[157]

Her ne kadar Arap nazarında anne sütü değerli olsa da, kaynaklarda çocukların sütanneye verilmesine yol açan sebepler çeşitlilik arzetmektedir. Arap eşrafının çocuklarını sütannelere teslim etme gerekçeleri arasında fizyolojik bir ihtiyaç olan beslenmenin yanısıra Mekke'nin coğrafi konumu, bireysel ve toplumsal bir takım sebepler zikredilmektedir. Bunlar; Arap gelenek ve göreneğinin aktarılması, fasih dil öğrenme; şehrin hava kirliliği, sıcak hava gibi olumsuz ortamından uzaklaşma, salgın hastalıklardan ko-

---

denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çuhadar, "Fesahat", *DİA*, C. 12, s. 423; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

150 Şaban Öz, *İslâm Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013, s. 37.

151 Karâmî, *a.g.e.*, 117.

152 Nitekim es-Suheyli, Hz. Peygamber'in (s) Ümmü Seleme ile evlendiğinde kızı Zeynep bt. Ebû Seleme'nin (süt dayısı) Ammar b. Yasir tarafından sütanneye teslim edilişini bu gerekçeye örnek olarak gösterir. Bkz. es-Suheylî, *a.g.e.*, C.1, s. 317. Diğer yandan Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim doğduğunda Medineli hanımların ona sütannelik yapma konusundaki gayretlerinde Mariye'nin Hz. Peygamber' le rahatça ilgilenmesi olarak zikredilerek aynı gerekçeyle izah edilmişti.

153 Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehre(V:1394/1974) *Son peygamber Hazreti Muhammed*.4.c., ; trc. Mehmet Keskin, Kitabevi, İstanbul, 1993, C. 1, s. 161, 162.

154 Muhammed Beyyumi Mehran, *Siretü'n-nebeviyyetü'ş-şerife: el-ahdü'l-Mekki*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1990, C. 1, s.102

155 Ebü'l-Hasan Ali el-Haseni Nedvî, (V:1420/1999), *Siret-ü Nebeviyye*, thk. Seyyid Abdulmâcid Ğavrî, Dar-ü ibn Kesir, Dımeşk/Beyrut, 2004, s. 160.

156 Azizova, *a.g.e.*, s. 385.

157 Muhammed el- Gazâli, *Fıkhu's Sîre*, Çev. Resul Tosun, Risale Yayınları, İstanbul, 2000, s. 64.

runma, kadınların doğum sonrasında eşleriyle rahatça ilgilenmeleri gibi gerekçelere dayanmaktadır.

3.1. Gelenek ve Göreneğin Aktarılması

Câhiliyye Arap toplumunda kabile ve onun değerlerinin, gelenek ve göreneklerin nesilden nesile aktarılıp yaşatılması yaşamlarının önemli bir parçasıydı.[158] Ünal Kılıç, çölde yaşayan Arapların, çoğu zaman derli-toplu ve objektif olmayan bilgileri paylaştıkları çöl geceleri gibi ortamları zikrederek, kuşaktan kuşağa kültürel aktarım imkânı veren yönüne çekmektedir.[159] Şüphesiz aktarılan bu kültürde, *eyyâmu-l Arab*[160] olarak adlandırılan, genelde Arap kabilelerinin kendi aralarında, kimi zaman da komşu devletlerle yaptıkları savaşların önemi büyüktür.[161] Kabile ve onu oluşturan fertlerin olaylara bakış açılarının sonradan gelen[162] nesillere aktarılması hayâti bir meseleydi. Ancak bu şekilde neseb, cesaret, misafirperverlik, cömertlik, vefâ, iffet gibi Arap değerlerinin[163] hafızalarda korunması sağlanarak, bir ölçüde yazılı kültürün eksikliği giderilmeye çalışılmıştı. Bu şekilde nevi ortak bir *tarih bilinci* geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kezâ Adem Apak, Câhiliye insanını, kabile gururu (fahr), şeref (mecd), öfke (gazab), kavmiyet (hamiyye) duygularını tatmin etme, asalet, cömertlik ve yiğitlik gibi özellikleri öne çıkarma şeklinde tezâhür eden; diğer insanlar nazarında korku ve hayranlık duyguları uyandıracak ölçüde dünyevî değerleri hedefleyen kişiler olarak zikretmektedir.[164]

---

158 Şinasi Gündüz, "Cahiliyenin Kültürel Kodları", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2016, C. 8, Say. 1, s. 24.

159 Ünal Kılıç, "Hz. Peygamberi'i Anlama ve Anlatmada Kaynak ve Araştırmaların Yeri ve Önemi" *İstem*, 2009, Say.13, s. 25-49.

160 Mehmet Ali Kapar, "Eyyamü'l-l Arab", *DİA*, C. 2, s. 16.

161 Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Âlûsî (V:1342/1924), *Bulugü'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab,* 3c., tsh. Muhammed Behçed el-Eseri, Darü'l-Kitâbü'l- Mısriyye, [y.y.], [t.y.]. Alûsî, C. 1, s. 37.

162 Kapar, a.g.m., *DİA*, C. 2, s. 16.

163 Takkuş, *a.g.e.,* s. 190.

164 Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,* Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 116.

Söz konusu Kureyş olduğunda, inanç ve yaşantılarının şekillenmesinde etkin payı olan atalar kültüne sahip çıkma, geçmişiyle daima gururlanma, her fırsatta övünme, daha da önemlisi bu değerlerin sürdürülmesi elzem olarak görülüyor olmalıydı. Muhtemelen, geçmişe ait birikimlerin çölde, dış dünyadan adeta izole bir şekilde yaşayan, asil soylarıyla aynı kökten gelen Sa'd b. Bekir gibi fasîh lehçeye sahip kabilelerin yanında yetişecek çocuklar sebebiyle korunabileceğini düşünüyorlardı.

3.2. Fasîh Dil Öğrenme

Câhiliye döneminde Arap nazarında güzel konuşmanın önemi büyük olup, küçük çocuklarını güzel konuşma konusunda eğitilmeleri için çöle yollarlardı.[165] Şiblî Numânî, Arapların çocuklarını bedeviler arasına gönderme sebeplerini sıralarken düzgün konuşma yeteneği kazanma ve saf Arap özelliklerin korunmasını zikretmektedir.[166] Düzgün konuşma söz konusu olduğunda Kureyş lehçesi, yarımadanın kuzey, doğu, batı bölgelerinde yaşayan Arap kabileleri arasında yaygın bir şeklinde kullanılmakla beraber, güney arapları arasında da kullanılan bir lehçeydi.[167]

Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihü'l –Arab* adlı eserinde Kureyş lehçesinin Araplar arasında seçkin bir konumda olduğuna işaret eder. Takkuş, gerek Hz. Peygamber'e gelen heyetlerle iletişim kurma ve onlara dini anlatma, gerekse Allah Rasulü tarafından gönderilen elçi ve davetçilerin gittikleri bölge ve kabilelerde iletişimde sorun yaşamamalarını bu lehçenin diğer Arap kabileler tarafından anlaşılabilirliğine delil olarak gösterir.[168]

Bedevi toplumlarda zenginliğe bağlı sınıfsal tabakalaşma olmadığı için nisbî bir eşitlik, dayanışma ruhuna ait bir örgütlenme vardı.[169] Diğer yandan

---

165 Mehmet Ali Kapar, "Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* 4c., Ed. Vecdi Akyüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, C. 2, s. 115.

166 Şiblî Numânî, *a.g.e*, s. 126.

167 Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihü'l-Arab kable'l-İslam*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2009, s. 120.

168 Takkuş, *a.g.e.*, s. 120.

169 Marshall G. S. Hodgson, *İslamın serüveni : bir dünya medeniyetinde bilinç ve tarih : İslâm'ın klasik çağı*, 3c., Çev. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, C. 1, s. 86.

çölde yaşayan kabilelerin farklı kültürlerle teması az olduğu için, lisanlarının sâfiyetini korumaları, şehir ortamlarına nisbetle daha mümkün olabiliyordu.[170]

3.3. Salgın Hastalıklardan Korunma

Mekke şehri şiddetli sıcak ve ağır havası ile yeni doğan çocuklar için riskli bir ortamdı. Eşraf aile çocuklarının bâdiyede yetiştirilme sebepleri arasında, Mekke'nin Hicaz bölgesindeki diğer şehirlere göre (Taif ve Yesrib) daha sıcak bir iklime sahip etkili olması zikredilir. Şehrin (Mekke) sıcak, boğucu, kirli havasına, insan yoğunluğundan mütevellid kargaşasına karşılık, bâdiye temiz havası, tatlı su kaynakları, doğal beslenme imkanları ve sükûnetiyle çocukların bedensel gelişimleri için önemli bir fırsattı. Nitekim Adnan Demircan, Mekke'de çocukların sütannelere gönderilmesi âdetini, meydana gelebilecek salgın hastalıklardan koruma amacına yönelik olma ihtimaline dikkat çekmektedir.[171]

3.4. "Gıyle" den Korunma

"Sütannelik geleneğinin" Karâmî'nin dikkat çektiği farklı bir husus da, "sütannelik geleneğinin" sebeplerinden biri olarak anılan, Arapların "gıyle" olarak ifade ettiği kadının hamile kaldıktan sonra çocuğunu emzirmesine hoş bakmadıkları hususudur. Zira onlara göre "gıyle" çocuğa faydası olmayan, hatta zayıflatan bir tesir meydana getirmektedir.[172] Bazı rivayetlerde erkeğin çocuk emzirme döneminde eşiyle cinsel yakınlığa girmesi anlamına gelen "gıyle-الغيلة" ile ilgili bir haber Hz. Âişe'den aktarılmaktadır. Allah Rasûlü (s) "Gıyle'yi nehyetmeyi istedim, ancak Rum ve Fars ehlinin bunu

[170] Muinüddin Ahmed Nedvi, Said Sahib Ansari, *Asrı saadet : Peygamberimiz'in ashabı*, 6c., trc. Ali Genceli, haz. Eşref Edib, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1985, C. 1, s. 8.

[171] Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 59.

[172] Karâmî, *a.g.e.*, s. 117. İlginç bir hususa temas eden Karâmî, Mekke'lilerin aksine Medine sakinlerinde "gıyle"nin faydalı olduğu düşüncesinin olduğunu ifade etmektedir. Nitekim-Yesrib (Medine) toplumunun İslâm öncesi dönemde çocuklarını çöle (bâdiye) yolladıklarına dair bir veriye ulaşamadık.

yapıp çocuklarına bir zarar gelmediğini görünce vazgeçtim"[173] buyurmuştur. Diğer yandan Nevevî, ulemanın "gıyle"nin anlamı konusunda ihtilaf ettiğini, dil ve edebiyat âlimi İbnü's-Sikkît'in (V:244/858) "Hamile kadının çocuğunu emzirmesi" olarak anladığını aktarır. Aynı şekilde Nevevî, hekimlerin, hamile kadının süt emzirmesinin çocuğa zarar vereceğini ifade ettiklerini, Araplar nazarında da bu sütün kötü görülüp, bundan çekindiklerini rivayet etmektedir.[174] Öyle anlaşılıyor ki, Mekke toplumunda gıyle ile ilgili böyle bir inanç câhiliyye'de mevcut olup,[175] çocukları bâdiye'de "sütanneye verme" sebeplerinden biri olarak kaynaklarda ifade edilmektedir. Nitekim Diyarbekrî, sütanneye verilme sebepleri arasında "çocukları ğıylenin zararından koruma"yı zikretmektedir.[176] Muhtemelen, Hz. Peygamber'in (s) "Gıyle" den nehyetmek istemesinin sebebi, süt emziren anne tekrar hamile kaldığında bir yandan annenin yeni bir hamilelikle güçsüz düşmesi, diğer yandan gerek emen çocuğun gerekse anne karnındaki çocuğa zarar görebileceği endişesi olmalıdır.

3.5. Çöl Hayatının Kazanımları

Câhiliye döneminde, Arap düşüncesinde çöl yaşamı, bedeni kuvvetlendirip, ruhu özgürlükle terbiye ederken[177], sanki şehrin gıdası mesâbesindeydi. Adeta çöl, şehrin bozduğu aklı ve bedeni yeniden canlandırıyordu.[178] Eski asırlardan beri "çöl", suyun ve gıdanın az oluşuna rağmen, denize benzetilirken, şiddetli harareti sebebiyle olsa gerek güneş de düşman olarak tanımlanırdı.[179] Nitekim, Arabistan Yarımadası'nın önemli bir bölümünü oluşturan "çöl", bu topraklarda yaşayan insanın karakterinin oluşumunda önemli faktör olmuştur. Arabistan'ın orta bölümleri sıcak ve kurak iklimi,

---

[173] Müslim, Nikah, 140, 141; İbn Mâce, Talak 2011; ed-Dârimî, Nikah, 33; İbn Mâce, Nikah, 61; Ebû Davut, Tıb, 15.

[174] Nevevî, C. 10, 258.

[175] Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 20c., [y.y.], 1993, C. 5, s. 98.

[176] Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 223.

[177] Zeydan, *el-arab*, s. 34.

[178] Zeydan, *el-arab*, s. 35.

[179] Şevki Abdulhakîm, *Mevsuatü'l-folklor ve'l-esâtirü'l-Arabiyye*, Dârü'l-Avde, Beyrut, 1982, s. 90.

aşılması zor çölleri, başkalarının hâkimiyetine girmeyen başına buyruk göçebe kabileler sebebiyle hiçbir zaman istilâ ve fetih hareketlerine maruz kalmamış, bu sebeplerle ahalisinin saflığını ve asaletini koruması mümkün olmuştu.[180]

Kabileler halinde yaşayan çöl insanı, ihtiyaçlarını gidermek ve güvenlik adına, zaman zaman çölde yer değiştirmek zorunda kalırdı. Doğanın tekdüze ve sınırlı manzarası, bâdiyede yaşayan bu insanları sade ve düzenli bir yapıda olmaya,[181] gerektiğinde pratik çözümler üretmeye teşvik etmişti. Çöl insanının çoğu zaman zorlayıcı iklim şartlarında en önemli yardımcısı, dayanıklı yapısıyla hayatlarının merkezinde olan deveydi. Uzun ve yorucu yolların aşılmasında bir yardımcı, gıda aynı zamanda önemli bir geçim kaynağıydı.[182]

el-Fârûkî, çöl hayatında yaşanan zorluk ve iptidailikle, serbestlik ve sadeliği yakalama imkânından bahsederek, bu sayede tefekkür için bol vakit bulunabileceğinden bahseder. Ayrıca konuşma uslübunda ve telaffuzda titizlik, şiir ve güzel söz söyleme sanatlarında insan kapasitesinin zorlanmasıyla, hayatın akış çizgisinin aşılabildiğine de dikkat çekmektedir.[183] Kureyş, her ne kadar Mekke'de yerleşik düzene geçtiyse de, kan bağına bağlı asabiyet duygusu ve kabilevi bir nizamla halâ bedevi gibiydiler.[184] Nitekim Arap şiirinde, câhiliyye insanın "mürûe"yi oluşturan kahramanlık (hamâse), cömertlik, mülteciyi koruma, ahde vefa gösterme gibi hasletlerin yanı sıra, kıtlığın ve yokluğun hâkim olduğu zamanlarda yiyeceğini başkalarıyla pay-

---

180 Salahattin Polat, " Hz. Muhammed'in Yaşadığı Yıllarda Dünya 570-632", *Hz. Muhammed'in (sas) Doğduğu Çevre ve Toplum*, Der. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 139.

181 M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 23.

182 Günaltay, *İslâm öncesi Arap Tarihi*, s. 23.

183 Fârûkî, İsmail Raci el-Faruki, 1406/1986, Luis Lamia el-Faruki, *İslam kültür atlası*, Çev. Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İnkılap Yayınları (Yeni Şafak), İstanbul, 1999, s. 26.

184 Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet*, Şûle Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.

laşarak diğerkâm olmasının yüceltilmesi gibi değerler söz konusu edilmektedir. [185]

Bâdiyede hayata hazırlanan çocuklar, beden sağlığının yanı sıra düzgün, akıcı konuşma, sabır, saygı gibi insânî değerlerle donanmış, cesur birer birey olarak evlerine dönüyorlardı.[186] Nitekim İbn Haldun, bâdiye'de yaşayanların cesaretlerine dikkat çekerken, toplumdan uzak olmalarının, bireysel olarak hayat şartlarına ve zorluklara karşı dirençli olmalarına katkı sağladığını zikretmektedir.[187]

Yeni doğan çocukların çölde yaşayan kabilelere gönderilmesini sadece fasih dil öğrenimi ve beden sağlığı gibi amaçlara indirgemek yeterli bir yaklaşım olarak görülmemelidir. Bazı araştırmacılar bu âdetin, bir statü göstergesi ve Mekke'deki sosyal hayatın çıkmazlarına da işaret eden yönlerinin de olduğunu ifade etmektedir.[188] Nitekim İzzet Derveze, Hicaz bölgesindeki şehirlerde yaşayan ve yönetimi elinde bulunduran bazı kesimlerin; dönemin süper güçleri olarak sayılabilecek Irak'taki Sasaniler, Şam'daki İranlılar ve Bizanslılarla güçlü ve açık ilişkileri olup, hayatlarını lüks içinde ve rahatın tadını çıkarırcasına yaşadıklarını ifade etmektedir.[189] Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc) câhiliyye insanını tanımlarken "Allah'ı anmaktan gafil, keyfine düşkün ve aşırılıklarla uğraşanlar"[190] olarak vasfederek devrin insanının içinde bulunduğu halet-i ruhiyyeyi ortaya koymaktadır

---

[185] Harun Öğmüş, *a.g.e.*, s. 215-217.

[186] Muharrem Tan, *Tematik siyer* atlası, ed, Muharrem Tan, çev. Mehmet Ali Baltaş, Ömer Öztürk, Emine Sarı, Moralite Yayınları, İstanbul, 2007, s. 62.

[187] Abdurrahman b. Haldun (V:808/1406), *Tarih-i İbn Haldûn*, 8.c., Dârü'l-Fikr, Süheyl Zekkar, Halil Şahade, Beyrut, 1996, C. 1, s. 155, 156.

[188] Şaban Özkavukçu, *Hz. Peygamber'in hayatı: Kur'an-ı Kerim ışığında Siyer-i Nebi'nin kronolojik* okunuşu, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 32.

[189] Derveze, *a.g.e.,* C. 1, s. 43.

[190] el-Kehf, 18/28.

4. Sütannelik Geleneğinin Önemi, Tesirleri

4.1. Eşraf Ailelerle Yakınlık Kurma

Sütanneğin bu mesleği icra eden hanımlar tarafından kazanç elde etmeye yönelik olarak yapıldığı bir gerçektir. Diğer yandan bu hanımların, soylu ailelerle yakınlık ve bağ kurmak gibi bir amaçlarının olması söz konusudur. "Sütannelik" kurumu asabiyet bağıyla kenetlenen Arap toplumunda çöl insanının eşraf ailelere, Hicaz'ın Kutsal şehri Mekke'ye olarak yakınlaşma isteğinin tezahürü olarak da görülebilir. Balyuzî, göçebe hanımların "Kutsal Şehre" sütanne olarak hizmet ettiklerini zikrederek, sütannelik geleneğinin farklı bir boyuta temas etmektedir.[191] Nitekim Huneyn gazvesinden sonra Hz. Peygamber'in yanına gelen Hevazin heyetinin başındaki Züheyr b. Surad'ın[192] Allah Rasulü'ne hitaben yaptığı konuşmada "Onun (Hz. Peygamber) kendi aralarında büyütüldüğünü, Hâlis b. Şimr veya Numan b. Münzir'le(gibi önemli zatlarla) böyle bir yakınlığın söz konusu olması halinde kendilerine destek olacaklarını" zikretmesi buna işaret etmektedir.[193] İbn Surad'ın süt emzirilmeyle alakalı yakınlığa işaret ederek yardım talebinde bulunması,[194] Hz. Peygamber'in (s) de bu talebe bigâne kalmaması dikkat çekicidir. Kaynaklardan geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere, sütannelerin direk bir ücret almaktan ziyade, çocukların ailelerinden bir şekilde menfaatlenmeleri söz konusuydu.[195] Bu kimi zaman "ma'ruf" ya da "kerâme" şeklinde ifadelendirilen hediyelerdi. Kaldı ki, öncelikli olarak emzirilen çocuğun ailesinin, akabinde büyüdüğünde kendisinin, sütanneye yapacağı des-

---

[191] H. M. Balyuzî, *Hz. Muhammed ve İslam Devri*, Çev. Süreyya Güler, Kazancı Matbacılık, İstanbul, 1996, s. 18,19.

[192] İbn Surad Künyesi ile anılan bu zatın, Hevazin kabilesi esirleri ve onlardan alınan ganimetlerin geri iadesi için Hz. Peygamber'e (s) geldiği rivayet edilir. bkz. Taberi, *Tarih,* Kurtûbî, C. 3, s. 86.

[193] Ebû Muhammed Musa b. Ukbe b. Ebû Ayyaş Esedi, (V:141/758), *el-Megazi*, Muhammed Bakışiş ebû Mâlik, Câmiatu İbn Zühr, 1994, s. 290; Taberi, *Tarih*, Kurtûbî, C. 3, s. 86; İbn Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam, C. 2, s. 139; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. 1, s. 153.

[194] Apak, *Kureyş Dışındaki Müşrik*, s. 189.

[195] Tan, *a.g.e.*, s. 63.

teğin uzun vadeli bir kazanç, hatta bir garanti benzeri düşünülmesi de uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Halîme Hz.Muhammed'i (s) emzirmesinin ardından yıllar geçmesine rağmen Mekke'ye geldiğinde onunla maddi sıkıntılarını (kıtlık, kuraklık sebebiyle) paylaşmıştı. Eşi Hatice (r) ile görüşen Hz. Muhammed'in(s) değerli hediyeler (deve ve koyunlar) vererek sütannesinin gönlünü almasından da anlaşılacağı üzere "sütannelik" insanlar arasında sıkı bağların oluşmasına sebep olan bir yapıydı. Bir yanda birkaç yıl süren sütannelik, diğer yanda yaşam boyunca getirisi olabilecek maddi-manevi destekl söz konusuydu. Nitekim, Halîme'nin arkadaşları "Biz emzirmeyle 'Kerame' ümid ediyoruz" diyerek yetim olan Hz. Peygamber'i (s) almayı reddettikleri ifade edilmektedir.[196]

4.2. Araplarda Kadın Algısı, Kadının Rolü

Çocukların sütannelere verilmesinde etkili olan, ancak yeteri kadar dikkat çekilmediğini düşündüğümüz bir husus da kadının Arap toplumundaki konumu ile alakalı yönüdür. Câhiliye devrinde kadın, anne olmadığı sürece bir kıymet ifade etmezdi. Geçmişte birçok toplumda hakim olan anlayış gibi câhiliye kadını adetâ, dünyaya getirdiği erkek çocuklar sayısınca değer kazanırdı. Muhtemelen kadın, bir yanda çok sayıda (erkek) çocuk sahibi olmak gibi bir baskı altındayken, diğer yandan eşinin ilgisini kaybetmemek adına güzelliğini muhafaza etmeye çabalamaktaydı.[197] Nitekim, kadının emzirme döneminde tekrar hamile kalma ihtimalinin düşük olduğu bilimsel bir tespittir. Eşraf kadını, dünyaya getirdiği çocuğunu bâdiyede yaşayan sütanne-

---

[196] İbn Hibban, *a.g.e.* C. 1, s. 55.

[197] Hz. Peygamber'in (s) annesi Âmine eşi Abdullah'ı doğum yapmadan kaybettiği için onun yetim oğlunu bâdiyeye bu sebeplerle yollaması söz konusu olamaz. Bkz. Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, 4c. Gonca Yayınevi, İstanbul, 1986, C. 1, s. 133. Ancak tarihe bu günden bakıp değerlendirmeler yaparak, eşi vefat ettiğinde genç yaşta olan Âmine'nin tekrar evlenme ihtimalini gözardı etmenin doğru olmadığı düşünüyoruz. Arap toplumunda dul kalan bir hanımın çoğu kez ortada kalmamak adına yeniden evlenmek zorunda (kimi zaman kocasının kardeşlerinden biri ya da akrabalarından biri ile) kalması söz konusuydu. Abdulmuttalib'in gelinine sahip çıkmasıyla Âmine'nin kendini rahat hissetmesi, eşi Abdullah'a duyduğu sevgi ve vefa duygusu ya da süregelen bir hastalık gibi sebeplerle yeniden evlenmemesi veya geciktirmesi de söz konusu olabilir.

ye vermekle, emzirme ve çocuk bakımı gibi zahmetli işlerle meşgul olmadan aslî vazifesi olarak telakki edilen eşiyle ilgilenmeye devam ediyordu. Diğer yandan beden sağlığını yeniden kazanarak kısa sürede yeniden hamilelik kalmayı sorumluluk addetmekteydi. Öyle zannediyoruz ki bu anlayış, kadının câhiliyye toplumunda yaşadığı ikilemi ortaya koymaktadır.

Ataerkil bir anlayışla şekillenen Arap toplumunda kadının rolü, göçebe ve yerleşik hayata göre farklılıklar arzediyordu. Kadın-erkek ilişkileri göçebe toplumlarda daha serbest olsa da, yerleşik toplumlarda kadın, nispeten etkin bir konumdaydı.[198] Diğer yandan çölde yaşayan göçebe kadının değeri olmamakla birlikte sorumlulukları oldukça fazlaydı. Çocuklara bakmak, hayvanların bakımı ve onları sağmak, giyecek ve çadır örmek, savaşta su taşıyıp yaralılarla ilgilenmek, erkekleri cesaretlendirici şiirler söylemek bunlardan sadece bir kaçıydı.

İslâm öncesi Arap toplumunda kadının konumu ve sorumluluklarının, zamanla değişiklikler göstererek farklılıkların olması da gözardı edilemeyecek bir husustur. Kezâ, el- Azefi'ye nisbet edilen "Rasulüllah'ın (s) doğduğu zaman diliminde kadınların kendi çocuklarını emzirmesi ayıp olarak telakki edilirdi" ifadesi, dönemin anlayışını yansıtması açısından dikkat çekicidir.[199] Nitekim bu anlayışın toplumun geneline teşmil edilmeyerek; soylu, zengin ailelere mensup hanımlara has bir zihniyet olması ya da pratikte bir değer ifade etmesi gerçekçi bir yaklaşımdır.

4.3. Sütannelerin Mensup Olduğu Kabileler

Kaynaklarda geçen ifadelere göre, çocukların emzirilmek ve yetiştirilmek üzere Sa'd b. Bekir, Huzeyl gibi seçkin çöl kabilelerine gönderildikleri anlaşılmaktadır. Bu kabileler arasında Hicaz bölgesinin büyük şehirlerinden Taif'e yakın bölgede yaşayan Sa'd b. Bekir b. Hevazin Arap kabileler arasın-

---

[198] Halime Özdemir, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Câhiliye Çağı İnsanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 105.

[199] Dimeşkî, *a.g.e.*, C. 1, s. 339.

da şeref ve cömertlikleriyle tanınmakla birlikte konuştukları dilin fasîh olmasıyla meşhurdu.[200] Cömertliğin en önde gelen erdemlerden sayıldığı Arap toplumunda, diğer güzel hasletleri de birarada taşıyan Sa'd b. Bekir kabilesinin sütannelik için tercih edilmesi tesâdüfî olmamalıdır.

Kezâ İrfan Aycan, İslâm tarihi açısından bu kabileyi önemli kılan asıl sebebi, Hz. Peygamber'in sütannesi Halîme'nin bu kabileye mensub olup, çocukluğunun önemli bir bölümünü Sa'd b. Bekir yurdunda geçirmesi olarak ifade eder. [201]Diğer yandan Araplar arasında Sa'd oğullarında yetişen çocuklara "Sa'dî"[202] nisbesi[203] verilerek yetiştirildikleri kabileye vurgu yapılması câhiliye devrinde bu kabilenin seçkin konumuna işaret eden bir unsurdur. Öyle anlaşılıyor ki, süt emzirme ile oluşan yakınlık, câhiliyye döneminde etkili bir unsur olan kan bağına (asabiyet) benzer bir alternatif oluşturması açısından da önemli tesirler yapmıştır.

4.4. Sütanneye Verilen Ücret ve Hediyeler

Sa'd b. Bekr'li hanımlar, câhiliye devrinde diğer bazı kabileler gibi Mekke'li ailelerin çocuklarını kendi yaşadıkları bölgelere götürüp, onlara sütannelik yapıp, büyüterek geçimlerine katkı sağlıyordu.[204] Bazı araştırmacılara göre, sütannelik yapan hanımlar soylu ve zengin ailelerden çocuklarını alırken ücret istemiyorlardı.[205] Zira Arap örfünde kadının kendi sütünden

---

[200] es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 317; Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 223.

[201] İrfan Aycan, "Sa'd b. Bekir (Beni Sa'd Bekir)", *DİA*, C. 35, s. 372.

[202] Aycan, a.g.m, *DİA*, C. 35, s. 372.

[203] Sözlük manası ilgi kurmak, nisbet etmek, atfetmek, akraba olmak anlamlarına gelen "nisbe" , terim olarak; bir kabile, yer, mezheb veya mesleğe mensubiyet ifade etmektedir. Şahsın tanınması için aynı künye, lakap, adı taşıyan insanları birbirinden ayırt etme gibi önemli bir rolü vardır. Nisbeler birkaç grupta toplanır: 1. Şahıs, aile, kabile kavim isimleri (Hâşîmî, Sa'dî) 2. Köy, kasaba, şehir, ülke gibi yer adları (Hicâzî). 3. Din, mezhep, tarikat adları (Nasrânî). 4. Sanat, meslek ve bir ilim dalı (Ferrâ: Kürkçü). 5. Sınıf, topluluk adları (Sahâbî). 7. Durum, keyfiyet gibi halleri yansıtan isimler (ma'nevî). Ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Nisbe", *DİA*, C. 33, s. 143.

[204] Vatandaş, *a.g.e.*, s. 24.

[205] Ebu Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehre, 1394/1974, *Hatemü'n-nebiyyin*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1979,1c., s 122.

kazanç sağlaması hoş görülmezdi.[206] Mufaddal b. Seleme'in el-Fâhir adlı eserinde "tecüul hurretu vela te'kul bi sedyeyha" (تجوع الحرة ولاتاكل بثدييها) "Hür kadın aç kalır, göğsünden (kazanç vesilesi olarak) yemez"[207] şeklinde ifade edilen darb-ı meselde kadının sütünün kazanç maksadıyla kullanılmasının kınanacak bir davranış olduğuna işaret edilmektedir.[208]

Sütanneliğin genellikle, maddi durumu orta ve daha düşük düzeyde olan hanımlar tarafından bir geçim aracı olarak üstlenildiği, zamanla meslek haline geldiği anlaşılmaktadır. Sütanneliğin meslek haline gelip, ailelerin ekonomisine destek yapan yönüyle uygulanışı risalet sonrasında da devam etmiştir. Elnure Azizova, "Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler" adlı araştırmasında sütanneliği, câhiliye döneminden itibaren üretken dönemde bulunan hanımlar tarafından kazanç elde etmek üzere icra edilen bir meslek olarak zikretmektedir. [209] Hatta Kur'ân- Kerim'de çocukların doğumlarından sonra iki yıl emzirilmesi ve ücreti çocuğun babası tarafından karşılanmak üzere sütanneye verilmesi ile ilgili âyetin[210] sütanneliğin yaygın bir adet olmasına işaret ettiğini ifade etmektedir.[211]

Arap toplumunda da meslek haline geldiği anlaşılan sütanneliğin, sadece göçebe hanımlar tarafından değil, şehirde yaşayan, sosyo- ekonomik düzeyi düşük hür hanımlar ve köle kadınların da üstlendiğine temas edilmişti.[212] Diğer yandan câhiliye dönemi de dahil olmak üzere Hz. Peygamber devrinde köle ve cariyeler efendileri adına ya da mükatebe yaparak hürri-

---

[206] Mufaddal b. Seleme, *el-Fahir*, s. 110,109; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 317.

[207] "Hür kadın acından ölür, ancak göğsüne dokunmaz"; el- Meydânî bu sözün manasını şöyle açıklar: "Kadın acından da ölse sütannesi olmaya tâlib olmaz". Bkz. Dımeşkî, *a.g.e.,* C. 1, s. 342.

[208] Mufaddal b. Seleme, *a.g.e.*, s. 110.

[209] Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı Ve Meslekler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 384.

[210] Bakara, 2/223.

[211] Azizova, *a.g.t.*, s. 384.

[212] Elnure Azizova, "*Cahiliyye'den İslâm'a Sütanneliği Üzerine Bazı Notlar*", Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuasi = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası, 2010, say. 13, s. 197.

yetlerini elde etmek için ticari faaliyet yapıyorlardı.[213] Muhtemelen Süveybe gibi bazı cariye hanımların, sütannelik gibi efendilerinin uygun bulduğu işleri yapmaları, kazançlarını da efendilerine vergi olarak ödemeleri söz konusu olmuştur.[214]

Risâlet sonrası dönemde sütannelere ücret verildiği bilinmektedir. Buna mukabil kaynaklarda, câhiliye döneminde sütannelere verilen değerli hediyeler söz konusu edilmektedir. Abdulmuttalib'in torunu Muhammed'i (s) teslim eden sütannesi Halime'ye verdiği değerli hediyeler meselenin iktisadî boyutu yanında, insanî hassasiyetine de işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in (s) Medine döneminde oğlu İbrahim'in sütannesine hurmalık arazi, benzer bir uygulama olarak, Hz. Osman'ın oğlu Amr'a sütannelik yapan Cebâ ismindeki bir hanım'a, Medine'de "Darü Cebâ" ismiyle müsemmâ bir ev hediye ettiği rivayet edilmektedir.[215] Sütanneye hayvan, elbise, ev, arazi, gıda maddeleri gibi hediyeler verilmesi dönemin iktisadî değerlerini yansıtmaktadır. Kezâ, çocuğun velisinin imkânları ölçüsünde, belirli bir ücret verilmesi de muhtemeldir.

4.5. Sütannenin Yanında Kalma Süresi

Mekke eşraf aile çocuklarının, sütannelerinin yanında çölde kaldıkları süreye dair kaynaklarda farklı rivayetler söz konusudur. Heykel, Arap eşraf çocuklarının doğumlarının sekizinci günü çölde yaşayan sütannelere verilip, sekiz-on yıl[216] onların yanında kaldıktan sonra şehre döndüklerini, bunun Hz. Peygamber'in doğduğu yıllarda Mekke'de sürdürülen bir gelenek olduğunu zikreder.[217] Çocukların doğum sonrası yaklaşık iki yıl emzirilmeleri söz konusuyken sütannelerin yanında bu süreden fazladan kalmaları dikkat

213 Hatalmış, *a.g.e.* s. 181.
214 Azizova, *a.g.m.*, s. 197.
215 Semhûdî, *a.g.e.*, C. 2, s. 251.
216 Sarıçam da çocukların sütannelerin yanında sekiz- on yıl kaldıklarını ifadesini teyid etmektedir. Bkz. Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.
217 Heykel, Muhammed Hüseyin (V:1376/1956) , *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, Çev. Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, C. 1. s. 170.

çekicidir. Zira, bu yaşlarda çocukların kişilik ve karakter özelliklerinin şekillendiği dikkate alınırsa bâdiyede sütanneğin farklı fonksiynksiyonlarının olduğu, âdetâ eğitimin bir parçası haline gelen yönü önem kazanmaktadır. Hz. Peygamber'in (s) sütannesinin yanında geçirdiği süre kaynaklarda 4 veya 5 yıl olarak zikredilmektedir.

5. Câhiliye Devrinde Badiye'de Sütanne'ye Verilenler

Câhiliye Arap toplumunda annenin, çocuğu emzirme konusunda en münasip konumda olduğuna inanılmakla beraber, Mekke toplumunun üst tabakası arasında çocukların çölde yaşayan sütannelere teslim edilmesi adet haline gelmişti.[218] Bu âdetin nasıl başlayıp şekillendiği, ne oranda uygulandığı, ne kadar sürdüğüne dair net verilere ulaşma imkânı bulamasak da bazı örneklere yer vererek konuya açıklık getirmeyi uygun bulduk.

Abdullah b. Vikdan Abduşems b. Abd Ved, Beni Sad yurdunda sütanneye verilen çocuklar arasında anılmaktadır.[219] İbn Hacer, isminin "Kudâme" veya "Amr" olduğu şeklindeki rivayeti de zikretmektedir.[220] Abdullah b. Vikdan soyu, Kureyş kabilesinin benî Malik b. Hısl b. Âmir b. Luey b. Gâlib koluna mensup olup Hz. Peygamber'in soyu ile birleşmektedir.[221] Mü'minlerin annesi Sevde bt. Zema'nın (r) erkek kardeşi Malik b. Zem'a'nın kayınpederi olan Abdullah'ın b. Vikdan'nın, "Amre/ Umeyre" ismindeki[222] kızının ilk iman eden hanımlar bulunduğu arasında zikredilmektedir. Kaynaklarda, süt emzirildiği yere nisbetle "es-Sa'dî" السعدي[223] olarak isimlendiri-

[218] Vâzıh Samed, *es-Sınaa ve'l-hıref inde'l-Arab fi'l-asri'l-cahili*, el-Müessesetü'l-Câmiiyye, Beyrut, 1981, s. 316.

[219] Bedruddin Aynî, *a.g.e.*, C. 6, s. 399; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 31 , s. 301 .

[220] Abdullah b. Vikdan'ın kendi kavminden bir heyetle Allah Rasûlü'ne geldiği, gelen heyetin içinde en genç olduğu ve kendisinin لا تنقتع الهجرة ما قوتل العدوّ hadisini rivayet eden zat olduğu ifade edilmektedir. Bu zatın aynı adla anılan oğlunun gelen heyette bulunması muhtemeldir. Bkz. İbn Hacer, *el- isâbe*, C. 4, s. 98.

[221] Sem'ânî, *a.g.e.*, C. 1, s. 255.

[222] Köksal, *a.g.e.*, C. 3, s. 233.

[223] İrfan Aycan, "Sa'd b. Bekir (Beni Sa'd Bekir)", *DİA*, C. 35, s. 372; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî (V:911/1505), *Lübbü'l-lübab fî tahriri'l-ensâb*, 2c.thk. Mu-

len Abdullah'ın künyesinin ise " Ebu Abdullah" olduğunu Nevevî ifade etmektedir.[224] Sahâbî olarak kaynaklarda geçen Abdullah b. Vikdan'ın Ürdün'de yaşadığı, hicretin 10. yılında vefat ettiği, Belazuri'nin *Ensabü'l Eşraf* adlı eserinde geçen bilgiler arasındadır.[225]

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Ebû Süfyan b. Hâris'in, Halîme bt. Ebî Züeyb es-Sa'dî tarafından emzirildiğini Vakıdî ve İbn Cevzî bildirmektedir.[226] Bu bilgiye göre Kureyş'in güçlü şairlerinden Ebû Süfyan b. Hârisi de bâdiyeye yollanan çocuklar arasında yeralmaktadır.

İbn Habib, *Muhabber* adlı eserinde Hîre [227] krallarından Nu'man B. Münzir oğlunun, Mürre oğullarından Sinan b. Hârise'in eşi Selma tarafından emzirildiğini ve çocuğun onların yanındayken sütannesi Selma'nın[228] kardeşi Hâris b. Zâlim[229] tarafından öldürüldüğü, ifade edilmektedir.[230] Cevad Ali de, *el-Mufassal* adlı eserinde Esved b. Münzir'in Şürahbil adındaki oğlunun

---

hammad Ahmed Abdülazîz, Eşref Ahmed Abdülazîz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, C. 2, s. 18.

224 Nevevî, C. 7, s. 137.

225 Belazüri, *a.g.e*. C. 1, s. 252.

226 Vakıdî, *a.g.e.*, C. 2, s. 806; İbn Cevzî. *el-Müntezam*, C. 4, s. 201.

227 Başkentlerine nisbetle Hîrelîler olarakta bilinen Lahmîler, miladî III-VII. yüzyıllar'da Irak bölgesinde egemen olan Kahtânî soya mensup Hristiyan Arap hânedanıdır. Bizans ve bedevî Arap kabilelerden gelebilecek saldırılara karşı Sâsânîlere bağlı tampon bir devlet olarak önemli rol üstlendiler. Yönetimde bulunan hânedan Nesturi hristiyan olmakla beraber, Maniheizm, Mazdeizm, putperestlik, Yahudilik gibi birçok inanç mensubunun birarada yaşadığı bir ülkeydi. Ticaret, tarım, hayvancılık gibi alanların yanısıra dokumacılık, kuyumculuk, bakırcılık, demircilik gibi el sanatları da çok gelişmişti. Son Lahmî hükümdarı III. Nu'man B. Münzir(580-602) güçlü bir hükümdar olmakla birlikte, Sa'sâni hükümdarı Pervîz'in kızını yanına gönderme talebini geri çevirdiği için, hükümdar tarafından öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, "Lahmîler", *DİA*, C. 27, s. 54-55.

228 Sütannelik yapan bu hanımın ismi Selma bt. Hâris b. Zâlim olarak da zikredilmektedir. Bkz. Vâzıh Samed, *a.g.e.*, s. 316.

229 Hâris b. Zalim'in Numan b. Münzir'in çocuğunu öldürdükten sonra Mekke'ye kaçtığı ve Mekke'in ileri gelen zenginlerinden Abdullah b. Cüd'an'a sığındığı ifade edilmektedir. Bkz. Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 5, s. 214.

230 İbn Habîb, Ebû Câ'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed (V:245/860), Muhabber, thk. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad, 1942, s. 195; Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahani, (V:357/967) *el-Egânî.*, 24c., thk. Ali Sabai, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1927, C. 2, s. 105.

Sinan b. Hârise'in yanında emzirilirken Hâris b. Zâlim tarafından öldürüldüğünü bildirmektedir ki, muhtemelen bu aynı olaydır.[231]

Hz. Peygamber'in (s), amcası Hâris'in torunu Âdem b. Rebia,[232] Ebû Davut'un *Sünen*'in de geçen bir rivayete göre de Hâris'in oğlu Rebia, Sa'd[233] kabilesinde sütanneye verilmişti.[234] Küçük bir çocukken Beni Sa'd b. Leys ve Hüzeyl kabilesi arasında çıkan savaşta öldürüldü.[235] Onun kan davası İslâm dönemine kadar sürmüştü. Hz. Peygamber (s) Mekke'nin fethinde Vedâ hutbesinde, sütennesinin yanında öldürülen Âdem b. Rebia'nın kan davasını diğer câhiliyye davaları gibi kaldırmış oldu.[236] İbn Mâce'de aynı rivayet Benî Leys'te emzirilen Hâris b. Abdulmuttalib'in kanının (davasının) kaldırılması olarak geçer.[237] Neseî'nin Sünen'înde geçen rivayette ise, Sa'd oğullarında emzirilirken öldürülen çocuğu İyad b. Rebia b. Hâris olarak zikrederek Hüzeyl (kabilesi) tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir.[238] Nevevî ise, bu konuyla alakalı farklı rivayetleri aktararak Rebia'nın, Hz. Peygamber'den (s) sonra yaşayıp Ömer b. Hattab (r) devrine kadar yaşadığını, onun oğlu İyad'ın Leys ve Huzeyl arasında çıkan savaşta başına isabet eden bir taş sebebiyle öldürüldüğünü zikretmektedir.[239]

Her ne kadar araştırmamızın sınırlarını aşsa da Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonraki dönemlerde Arapların çocuklarını farklı kabilelerde sü-

---

231 İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (V:630/1233), *el Kâmil fi't-Târîh*, 10c., thk.Ömer Abdüsselam Tedmirî Dârü'l-Kitâb Arabî, 1997. C. 1, s. 418, Cevad Ali,*a.g.e.*, C. 5, s. 210, 214.

232 Ebû Davut, a.g.e., C. 2, s. 182.

233 Begavî, Muhyissunne Ebû Muhammed el- Huseyin b. Mes'ud el-Begavî, (V:516/1122), *Tefsirü'l Begavî=Meâlimu-t Tenzîl*, 4c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, C. 2, s. 200.

234 İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, (Ömer Abdüsselam), C. 2, s. 166; eş-Şâmî, Sa'd b. Leys'de süt emzirilmek üzere verilip Huzeyl tarafından öldürülen çocuğun ismini vermeden Rebia b. Haris oğlu zikretmektedir. Bkz. Şami. *a.g.e.*, C. 5. 437.

235 Belâzüri, *a.g.e.*, C. 1, s. 461; Taberi, *Tarih*, Kurtûbî, C. 3, s. 150.

236 Belazüri, *a.g.e.*, C. 1, s. 461.

237 İbn Mâce, Menasik, 7. Hz. Peygamber'in amcası Haris'in torunu İyad'ın süt emzirilirken öldürüldüğü farklı rivyetlerden anlaşılmaktadır. bkz. İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 45, s. 403.

238 İbn Mâce, Menâsik, 84; Neseî, Menasik, 197; er-Rûdânî, *a.g.e.*, C. 1, s. 77.

239 Nevevî, C. 8, s. 12.

tanneye verip yetiştirme âdetinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu uygulamanın istisnâ kabilinden de olsa kız çocukları içinde söz konusu olduğuna bir örnek olarak, Emevi döneminin meşhur şairlerinden Ömer b. Ebî Rabia'nın Hüzeyl kabilesinde emzirilmek üzere gönderilen, " أمة الواحد" adıyla anılanı bir kızının olduğu İsfehâni tarafından *el- Eğânî* adlı eserinde ifade etmektedir.[240]

Araplarla diğer komşu kültürler arasında "sütannelik" sebebiyle farklı ilişkilerin oluştuğu tarih kaynaklarında geçen bir vakıadır. Bu anlamda dikkat çeken bir örnek Sâsânî hükümdarlarından Yezdicerd'in (M.S. 399-420) oğlu Behram Gûr doğduğunda onu yetiştirmek üzere Araplardan Lahmî kral Numan b. Münzir'in yanına; havası ve suyunun temizliği ile bilinen Hîre'ye[241] göndermesidir. Numan b. Münzir'in (418-462) seçtiği ikisi Arab ve bir Acem üç sütanne tarafından üç yıl emzirilen Behram'ın,[242] aynı zamanda birçok konuda özel eğitimler alarak seçkin bir insan (şehzade) olarak yetiştirildiği zikredilmektedir.[243] Taberi'de geçen bir rivayette Hîre kralı Münzir b. Münzir'in oğlu Numan b. Münzir'in Hicr-i Adiy kabilesinde, diğer oğlu Esved b. Münzir'in de Mâriye bt. Hâris adındaki Lahmîlerden bir hanım tarafından emzirilip, büyütüldüğü ifade edilmektedir.

---

240 el-İsfehânî, *el- Eğânî,* C. 1, s. 70.

241 Her ne kadar Hire bâdiye olmasa da, Araplar arasında "Hîre'de bir gün bir gece kalmak bütün bir yıl tedavi görmekten iyidir" şeklinde yaygın olan ifadeden de anlaşılacağı üzere Hîre şehri, kenarında kurulduğu Fırat nehrinin bereketiyle birçok sebze ve meyvenin yetiştiği bir münbit bir bölgeydi. Bkz. Hüseyin Ali ed-Dâkûkî, "Hîre", *DİA,* C. 18, s. 123.

242 Berâm-ı Gûr adıyla bilinen, Sâsânî krallarının en meşhuru ve bir destan kahramanı olarak zikredilen V. Behram'dır. Gençliğini Hîre'de Lahmî saraylarında geçiren Behram (420-438) babasından sonra yönetimi ele aldı. Doğumunun akabinde babası tarafından Hîre hükümdarı Numan b. Münzir'in yanına gönderildiği, onun seçtiği, sağlıklı beden, zeka ve güzel ahlaka sahip üç sütanne tarafından üç yıl emzirildiği zikredilmektedir. Beş yaşına geldiğinde Numan b. Münzir'in tuttuğu özel öğretmenler tarafından atıcılık, binicilik, avcılık gibi eğitimi alarak mahir bir genç olarak yetiştirildi. Behram'ın, babası Yezdicürd'ün ölümüne kadar Lahmilerin yanında kalıp sonrasında onların desteğiyle tahta geçtiği rivayet edilmektedir. Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 5, s. 206, 207 ; Esko Nasali, "Sâsânîler", *DİA*, C. 36, s. 175.

243 İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, 10c., thk. Ömer Abdüsselam C. 1, s. 366, Cevad Ali, *a.g.e.,* C. 5, s. 206.

Mezubânî, *Mu'cemu Şuarâ* adlı eserinde, Kinde kabilesi liderlerinden Hâris b. Amr b. Maksûr b. Hucr Âkil Mürar Kindî'nin[244] bir oğlunun Temîm ve Bekir Araplarından Huyeyn arasında emzirilirken yılan sokmasından dolayı öldüğünü, bunun üzerine Hâris b. Amr'ın Beni Vail'den elli adamı tutup öldürdüğünü rivayet eder.[245] Benzer bir rivayeti Cevad Ali de aktarmaktadır; Gassânî meliklerinden Hâris b. Mâriye'nin bir oğlunu Kelb kabilesi'nin kollarından Avf b. Benî Abd Ved arsında süt emzirilmek üzere bulunduğu sırada yılan tarafından sokularak ölmüştü. Hâris b. Mâriye oğlunun ölümünü haber aldığında, bunun kasıtlı bir suikast olarak düşünerek bu kabileyi cezalandırmak istemişti.[246]

6. İslam Öncesi Medine Toplumunda Sütannelik

İslâm öncesi Medine (Yesrib) toplumunda farklı din ve ırka sahip insanların birarada yaşadıkları bilinmektedir. Hz. Peygamber'in hicretinden önce Yesrib (Medine) şehrinin putperest Arap ve Yahudi nüfustan müteşekkil olduğu kaynaklarda zikredilen bir husustur. Bazı Arap ailelerin çocuklarının küçük yaşlardan başlayıp ilerleyen yaşlara kadar yetiştirilmek üzere Yahudi ailelerin yanına verildiğine dair bir âdetten bahsedilmektedir. Ancak, sütanneliği de içeren bu dikkat çekici uygulamanın ücret karşılığı olup olmadığı konusunda net bir veriye ulaşamadık. Muhtemelen bu zahmetli sorumluluğun karşılığında, sütannelerin en azından hediyelerle taltif edilmesi söz konusuydu. Diğer yandan bu âdet kapsamında yahudi kadınlar tarafından emzirilen çocuklar ile bu aileler arasında kuvvetli bir bağın oluşması kaçınılmaz bir durum olup, psiko-sosyal yansımalarının olmasısöz konusudur.

---

[244] Kinde krallığının en güçlü ve otoriter olarak tanımlanan Hâris b. Amr'ın 40 ya da 60 yıl krallık yaptığı, onun zamanında Kinde'nin en geniş toprak hâkimiyetine ulaştığı rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Aras, *İslam Öncesinden Hz. Muhammed'in (s) Vefatına kadar Kinde Kabilesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, İstanbul s."48-54"

[245] Ebû Ubeydillah Muhammed b. İmran b. Musab. Said Merzebânî, (V:384/994) *Mu'cemü'ş-Şuara*, 2 c., Darul kitab ilmiyye, thk. Abbas Hanî Cerrah, Beyrut, 2010, C. 1, s. 129.

[246] Taberi, *Tarih*, el-Kurtûbî, C. 2, s. 66; el-İsfehânî, *el- Eğânî*, C. 2, s. 145. Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 5, s. 200.

Beğavî, *Mealimu Tenzil* adlı eserinde Bakara suresinin 256. ayetinin[247] tefsirinde; Yesrib Yahudilerinden Nadir oğulları arasında emzirilmiş, yetiştirilmiş[248] Arapların bulunduğunu bildirmektedir. Müfessir, aynı şekilde bu ayetin, Nadir oğullarının Medine'den sürülmeleri esnasında Evs[249] kabilesine mensup olup Yahudi ailelerde emzirilen Arap çocuklarla ilgili olduğu ifade etmektedir. [250] Suyuti *ed-durul Mensur*'da aynı ayeti açıklarken Kureyza Yahudilerinde emzirilmeye verilen çocuklardan bahsetmektedir.[251] Benzer bir görüşü ifade eden Cevad Ali de, Ensar'dan bazılarının çocuklarını Kureyza Yahudileri arasında emzirttiklerini zikretmektedir. Zira câhiliye döneminde Medine'li Araplardan bazıları "Yahudiliği" seçkin bir din olarak görüyor, çocuklarının yahudi kadınlar tarafından emzirilmesini istiyorlardı. Hatta bu şekilde Yahudilerin arasında yetişererek "yahudileşmeyi" tercih arap çocukları vardı. [252] Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler* adlı çalışmasında Ensar çocuklarının Yahudilere verilme sebeplerini sıralarken bilgi-görgü öğrenmesi, ya da uzun yaşaması[253] gibi amaçların yanısıra, çocukları ölen hanımların bu adeti uyguladığını zikreder.[254]

---

[247] Bakara 2/ 256.

[248] Begavî, Said b. Cubeyr'in İbn Abbastan yaptığı bir rivayette İslâm öncesi dönemde Medine'de çocuğu olmayan bir kadının " evladım olursa onu Yahudi yapacağım" diye adakta bulunduğunu, çocuğu olunca da Yahudilere verdiğini bildirmektedir. Begavî, *a.g.e.*, C.2, s.180; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyutî (V:911/1505), *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, 7c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, C. 1., s. 582.

[249] Medine'de Ensar olarak adlandırılan Kahtânî asıllı iki arap kabilesinden biridir. Diğer Ensar kabilesi Hazreç ile Hârise b. Sa'lebe 'nin iki oğlundan biri olup, annelerine nisbetle Benî Kayle olarak da anılmışlardır. M.S. 621 yılında Mekke'de Hz.Peygamber'e (s) iman eden Medine'liler arasında bu kabileden iki kişi bulunmuş (Birinci Akabe Biatı) kısa süre sonra Evsliler arasında İslamiyet yayılmaya başlamıştı. Hicret sonrası Hz. Peygamber (s) ve muhacir Müslümanlara kucak açan bu iki kabile mensupları "Ensar" adıyla zikredilmeye başladılar. Bkz. Hüseyin Algül, "Evs", *DİA*, C. 11, s. 441-442.

[250] Begavî, *a.g.e.*, C. 2, s. 180.

[251] Suyutî, *a.g.e.*, C. 1, s. 583.

[252] Cevad Ali , *a.g.e.*, C. 6, s. 515.

[253] Halk arasında çocukları yaşamayan annelerin (kendi annesinin sütünün yaramadığı düşüncesiyle) doğum sonrasında çocuğunu başka bir hanıma emzirtmesi Anadolu kültüründe de varolan bir uygulamadır.

[254] Nuh Arslantaş, *Hz. Peygamber Döneminde Yahudiler*, Kuramer, İstanbul, 2016, s. 210.

Hz. Peygamber (s) ve müslümanlara karşı faaliyetlerde bulunan Ebu Rafi isminde Hayber'de yaşayan bir Yahudi tefeciyi öldüren Abdullah b.Atik'in[255], bazı rivayetlere göre sütannesinin verdiği bilgi yardımıyla sıkı korunan kaleye girebildiği zikredilmektedir.[256] Benzer bir durum Medine'li Yahudilerin önde gelenlerinden olup İslâm düşmanlığında ileri giden Kab b. Eşref'i öldürmekle görevlendirilen Ebû Naile için de söz konusudur. Ebû Naile'nin Kab'ın sütkardeşi olduğu kaynaklarda yer almaktadır.[257] Kezâ bir bütün olarak elimize ulaşan en eski tefsir olarak kabul edilen Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsîr-i Kebir*'inde Bakara suresi 76. ayette yeralan ifadeler İslâm öncesi Medine'de Arap toplumunda, Yahudilerle sütkardeşiliğine dayanan bir ilişkinin varlığına dikkat çekmektedir:

"Anlaşmalı ya da sütkardeşi olan bir yahudiyle karşılaşan "Muhammed'i (s) Kitabınızda (Tevrât'ta) buluyor musunuz ?" diye sorarlar, Yahudi de şöyle cevap verirdi: "Evet sizin bu adamınızın nübüvveti haktır. Biz onun nebî olduğunu biliyoruz." [258]

7. Hz. Peygamber (s) Döneminde Sütannelik

Hz. Peygamber'in (s) Hz. Hatice'den (r) doğan Hz. Fâtıma (r) hariç bütün çocuklarının sütanneye verildiğini İbn Asâkir ifade etmektedir. [259] Hatta İbn Cevzî, doğumdan önce sütannelerin ayarlandığını bildirmektedir ki bu, uygulamanın gelişi güzel bir şekilde yapılmadığının önemli bir delili olarak

---

[255] Abdullah b. Atik'in Ebu Rafi'yi öldürmek üzere görevlendirilmesinin sebebi olarak, Yahudiler gibi arapçayı konuşabilmesi zikredilir. Bu sebeple Hayber kalesine girerken dikkat çekmemiştir. Bkz. Arslantaş, *a.g.e.*, s. 342. Abdullah b. Atik'in kendisinden şüphe edilmeyecek derecede Yahudi şivesiyle arapça konuşmasının, muhtemelen yahudi bir sütanne tarafından emzirilip, onların arasında yetişmesiyle alakalı olduğunu düşünmekteyiz.

[256] Arslantaş, *a.g.e.*, s. 330.

[257] Vakıdî, *a.g.e.*, C. 1, s. 188, Bazı rivayetlerde, Kab'ı öldürenler arasında zikredilen Muhammed b. Mesleme'nin de Kab' b. Eşref'in sütkardeşi olduğu ve bu yakınlık dolayısıyle Kab'ın İbn Mesleme'den şüphelenmemesi doğaldır. Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* 4c., Ed. Vecdi Akyüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, C. 2, s. 200-201.

[258] Mukâtil b. Süleyman (V:150/767), *Tefsîr-i Kebîr*, 4c. , thk. Abdurrahman Mahmud Şehhâte, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, C. 1, s. 95.

[259] İbn Asâkir,*a.g.e.*, C. 3, s. 128.

sayılabilir.[260] Ayrıca Hz.Peygamber'in (s) halası (Hz. Hatice'nin de görümcesi) Safiyye bt. Abdulmuttalib'in mevlâsı olan Selmâ ismindeki bir hanımın da doğum öncesi hazırlıklar konusunda Hz. Hatice'ye yardımcı olduğu aktarılmaktadır.[261]

Esma bt. Ebu Bekr (r), Musa b. Talha b. Ubeydullah'ı sütannelik yapmıştı.[262] Mü'minlerin annesi Aişe (r) süt teyzesi olduğundan, Musa b. Talha onun yanına rahatça girebildiği anlaşılıyor. Ayrıca Abdurrahman b. Ebu Bekr'in kızı ile evli olan Musa b. Talha, damatları konumundaydı. Hz. Aişe yine aynı şekilde mahremiyet engelinin kalkması için Ebû Seleme b. Abdurahman'ı kız kardeşi Ümmü Gülsüm bt. Ebû Bekr'e yollayıp emzirtmişti.[263]

Hz. Peygamber'in (s) kızı Zeynep'in (r) oğlu Ali b. Ebi-l As'ın "Gâdira oğulları" nda emzirildiğini[264] Makdîsî bildirmektedir. Allah Rasûlü (s) henüz hayatta iken, torunu Ali'nin küçük bir çocukken vefat ettiği rivayet edilmektedir.[265]

Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme (r) ile Ammar b. Yasir (r) sütkardeşlerdi.[266] Ammar b. Yasir (r), sütkardeşi Ümmü Seleme (r) Hz. Peygamber'le evlendiği dönemde, emzirdiği kızı Zeynep bt. Ebû Seleme'yi alıp sütanneye götürmüştü.[267] Muhammed Cabirî, Hz. Osman'ın hilafeti esnasında muhalif tutumlar sergileyen Ammar b. Yasir'in (r) Halife tarafından dövdürülerek Ümmü Seleme'nin (r) evinin kapısının önüne alması için bırakılmasını zik-

---

[260] İbn Cevzi, *el-Müntezam*, C. 2, s. 317.
[261] İbn Cevzi, *el-Müntezam*, C. 2, s. 317.
[262] İbn Habîb, *el Munemmak*, s. 359.
[263] Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb İbn Ebû Hayseme, (V:279/892-93) *et-Tarihü'l-kebir = Tarihi İbn Ebî Hayseme*, 4c., thk. Salâh b. Fethi Helel, el-Farukü'l-Hadise, Kahire, 2004, C. 2, s. 140; İbn Hacer, *Fethu'l- Bârî*, C. 1, s. 365.
[264] Makdîsî, *a.g.e.*, C. 5, s. 19; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 43, s. 8.
[265] İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 4, s. 469.
[266] Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna, (V:209/824), *Tesmiyetu ezvaci'n-nebi ve evladihi;* thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü'l-Cinan, Beyrut,1990, s. 58; İbn Sa'd, Ammar b. Yasir'in Ümmü Seleme ile anne bir kardeş olduğu ifade etmektedir ki, muhtemelen Ammar'ın annesi Sümeyye bt. Huyyat her ikisini de emzirmişti. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, (Demircan), C. 10, s. 93.
[267] es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 317.

rederek, bu durumun da Ümmü Seleme'yi (r) kızdırdığına dikkat çekilmektedir.[268] Bu hadiseler Ümmü Seleme'nin (r) sütkardeşi Ammar'la olan bağının devam ettiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

İbn Hacer, el-İsâbe adlı eserinde Muaviye b. Ebû Süfyan'nın sahâbî arasında zikredilen Kubeysa b. Cabir b. Vehb b. Malik b. Umeyra b. Ebu'l Âla Esedî Kûfî ile sütkardeş olduklarını ifade edilmektedir.[269] İbn Asâkir, Kubeysa ve Muaviye'nin Kubeysa'ın annesi tarafından emzirildiklerini kaydetmektedir.[270]

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Cafer b. Ebû Tâlib (r) ve eşi Esma bt. Umeys (r) Habeşistan'a hicret eden muhacirlerdendi. Habeşistan'da bulundukları dönemde Abdullah ve Muhammed isimlerindeki çocukları dünyaya gelmişti. Abdullah'ın doğduğu gün Habeş Kralı (Necâşi) Asheme'nin de bir çocuğunun olduğu, Abdullah ismi verilen bu şehzâdeye Esma bt. Umeys'in sütannelik yaptığı bildirilmektedir.[271] İbn Hacer diğer bir rivayette, Esma bt. Umeys (r) oğlu Abdullah b. Cafer'i emzirirken Necaşi'nin[272] de bir oğlu ol-

---

268 Muhammed Abid Cabirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, İbrahim Akbaba, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 289.

269 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 5, s. 394.

270 İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 49, s. 240.

271 Levent Öztürk, *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 87.

272 En-Necâşî Ashame b. Ebcer; Hz. Peygamber'in Mekke'de zulüm gören Müslümanlara "ülkesinde kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar" diyerek hicret etmelerini tavsiye ettiği Habeşistan kralıdır. Asıl adı Ashame olup, "Necaşi" kelimesi Habeşçe'de "hükümdar" manasına gelmektedir. Ülkesine sığınan Muhacir müslümanları himaye edip Mekke'li müşriklere teslim etmeyen hükümdardır. Ashame'nin babası, kendi kardeşi tarafından tahttan indirilip öldürülmesinden sonra, oğlu Asheme Arabistan'a gönderilerek Bedir civarında yaşayan Damreoğulları'ndan birine satılıp uzun süre orada kalmıştı. Daha sonra ülkesine dönerek idareyi ele geçiren Asheme Hz. Peygamber'i görmeden iman etmiş, muhacir müslümanları ülkesinde ağırlamıştı. Allah Rasulünün talebi üzere Habeşistan'da bulunan muhacirlerden dul bir hanım olan Ümmü Habibe bt. Ebî Süfyan'la nikahlayarak hediyelerle birlikte Medine'ye göndermişti. H. 9. yılda vefat eden Ashame'nin cenaze namazı Hz. Peygamber (s) tarafından gıyabî olarak Medine'de kılınmıştır. Bkz. Levent Öztürk, "Necâşi Asheme", *DİA*, C. 32, s. 47.

duğunu, "Abdullah" ismi takılan bu çocuk sütten kesilinceye kadar Esma tarafından emzirildiğini zikreder.[273]

Esma bt. Umeys'in (r) Habeşistan'da oldukları sırada orada doğan başka bir muhacir çocuğu Muhammed b. Hâtıb'ı, oğlu Abdullah b. Cafer'in sütüyle emzirdiği de rivayet edilmektedir. Nitekim, Muhammed b. Hâtıb, İslâm devrinde ilk olarak "Muhammed" ismi ile müsemmâ olan ve H. 80'de vefat eden bir sahâbî olarak kaynaklarda geçmektedir.[274]

Hz. Peygamber'in (s) damadı Osman b. Affan(r), Mekke'nin Fethi esnasında, "demi heder edilenler"[275] arasında olup, kendisine sığınan sütkardeşi Abdullah b. Ebî Serh'i[276] sakladığı rivayet edilmektedir. Hz. Osman'nın bir müddet sonra gizlediği sütkardeşini Hz. Peygamber'e (s) götürüp, onun bağışlanması için ricada bulunduğu, Allah Rasulü'nün (s) de Hz. Osman'ın ısrarlı talebi karşısında Abdullah b. Ebî Serh'i affettiği bildirilmektedir.[277] Nitekim Hz. Osman onun affedilmesi için yaptığı konuşmada sütannesini[278] anarak bir nevi vefa duygusunu öne çıkarmış, Abdullahb. Ebî Serh'in bağışlanması için azami gayret göstermişti.[279]

---

273 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 4, s. 36; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 5, s. 63.

274 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 6, s. 7, 8.

275 "Demi heder edilenler" bkz. Dipnot 573.

276 Hudeybiye anlaşmasından sonra Müslüman olan Abdullah b. Ebî Serh, Kureyş arasında ilk vahiy katibi olarak zikredilir. Abdullah yazdığı bazı kelimelerde farklılıklar yaptığını, Allah Rasûlü (s) gibi kendisine de vahiy geldiği şeklindeki iddalarda bulunup irtidat etmiş, Mekke'ye kaçmıştı. Vâkıdî, *a.g.e.*, C. 2, s. 825, 855.

277 Ebû Yahya Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (V:36/656-657)'in ne zaman Müslüman olduğu kesin bilinmemekle birlikte, Medine'ye hicret ettiği, bir müddet sonra irtidat ettiği, Mekke'nin fethinden sonra tekrar Müslüman olup Hz. Osman'nın araya girmesiyle Allah Rasûlü tarafından affedilip biatı kabul edildiği rivayet edilir. Hz. Ömer zamanında Mısır fethine katılıp, Said bölgesinde valilik görevini üstlenen Abdullah b. Sa'd, Hz. Osman tarafından Mısır valiliğinden azledilen Amr b. As'ın yerine görevlendirildi. Ancak halkın mukavemeti, ardından halifenin şehid edilmesiyle görevini bırakmak zorunda kaldı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, *DİA*, C. 1, s. 130-131.

278 Abdullah b. Sa'd'ın annesinin Hz. Osman'ı emzirdiği rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Asâkir, **a.g.e.**, C. 4, s. 377.

279 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 4, s. 540.

Hz. Ömer'in Osman b. Hâris isminde bir sütkardeşinin olduğu, Ebû Cehil b. Hîşam'ın amcasının kızı Hayseme bt. Hişam tarafından emzirildikleri rivayet edilmektedir. Hz. Ömer'in Medine'ye hicret sonrasında da henüz iman etmeyen sütkardeşiyle bağını koparmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer, Ömer b. Hattab'ın (r) Mekke'de bulunan sütkardeşi Osman b. Haris'e müslüman olmadan evvel hediye gönderdiğini zikretmektedir.[280]

Hz. Osman'ın oğlu Amr'ın Cebâ isminde bir hanımın sütannelik yaptığı, Medine'de "Darü Cebâ" ismiyle anılan evin Hz. Osman tarafından bu hanıma hediye edildiği Semhûdî tarafından bildirmektedir.[281]

Hz. Peygamber'in (s) eşi Hafsa bt. Ömer (r), Asım b. Abdullah b. Sa'd'ı Fatıma bt. Ömer'e (Hafsa'nın babadan bir kardeşi) yollayıp, yanına girebilsin[282] diye on defa emzirttiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[283] Benzer bir rivayette, Hz.Âişe 'nin Sâlim b. Abdullah b. Ömer'i kız kardeşi Ümmü Gülsüm bt. Ebû Bekr'e yollayarak "on kez emzirmesini" söyledi.[284] Ancak Ümmü Gülsüm üçüncü emzirmeden sonra hastalanıp Sâlim b.Abdullah'ı emziremediği için mahremiyet gerçekleşmediğinden dolayı, Sâlim Hz. Aişe'nin yanına giremedi.[285]

Hz. Hafsa'nın (r) evine girmek için izin isteyen süt amcasından[286], aynı şekilde Hz. Âişe'nin, sütamcası ile ilgili rivayetten, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir gibi önde gelen sahâbîlerinde sütardeşlerinin, olduğunu anlaşılmakla birlikte bu emzirme işlemlerinin yakın çevrede mi yoksa çölde bir kabileye yollanmak suretiyle mi olduğunu anlayabilecek verilere ulaşamadık. Câhili-

---

[280] İbn Hacer, Osman b. Haris'in Hz. Ömer'in anne bir kardeşi Zeyd b. Hattab'la sütkardeşi olduğunu Dimyatîni görüşü olarak zikretmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 5, s. 233.

[281] Semhûdî, *a.g.e.*, C. 2, s. 251.

[282] Asım b. Abdullah, on kez emzirme sonucunda, mahremiyet meydana geldiği için Hz. Hafsa'nın yanına rahatça girebiliyordu.

[283] Mavattâ, Rada', 8.

[284] Hz. Âişe'nin yanına rahatça (mahremiyet engeli olmadan) girebilmelerini arzu ettiği çocukları kız kardeşi Ümmü Gülsüm'e yollayıp emzirttiği rivayet edilir. Bkz. Malik b. Enes, *a.g.e.*, C. 2, s. 124.

[285] Muvattâ, Rada', 8.

[286] Muvattâ, Rada',1.

ye devrinde varolan sütannelik geleneğinin farklı boyutlarda risâlet sonrasında da devam ettiğini, söz konusu örneklerin çoğaltılabileceğini söyleyebiliriz.[287]

7.1. Risâlet Döneminde Sütanneliğe Dair Örnekler

Hz. Peygamber'in (s) risâleti sonrasında Medine toplumunda sütanneliğin pek çok uygulama alanı bulduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak bu uygulamaların arasında, meslek olarak icrâ edilen sütannelikle beraber farklı amaçlara matuf olarak da yapıldığını açıklamıştık. Bu bölümde sütanneliğe dair bazı örnekler vererek, Risâlet dönemi sütannelik sürecinde yaşanan tecrübeleri paylaşmak istiyoruz.

7.1.1. Kebşe bt. Münzir

"Ümmü Bürde" Ümmü Bürde Kebşe[288] bt. Münzir b. Zeyd b. Lebid b. Hıdaş Medine'li Hazreç kabilesinin Neccar oğullarından olup, Semhûdî onu hanım sahabiler arasında zikretmektedir. [289] Hz. Peygamber'in (s) Mâriye bt. Şem'ûn el- Kıbtiyye'den[290] dünyaya gelen oğlu İbrâhim doğduğunda Ensar hanımları ona sütannelik yapmak için adeta yarıştılar.[291] İbrahim'in, Medi-

---

[287] Bkz. Muvattâ, Radâ', 5, 6, 7, 8, 9, 10.

[288] İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselam, C. 2, s. 142; Sütanne olarak Havle bt. Münzir şeklinde de zikredilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 3, s. 412.

[289] Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed Semhûdî (V:911/1506), *Vefaü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, 4c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, C. 3, s. 66.

[290] İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 3, s. 131; Hz. Peygamber'e (s) Mısır mukavkısı Cureyc b. Mînâ tarafından hediye olarak gönderilen iki cariyeden biridir. Mâriye'nin kızkardeşi olduğu rivayet edilen Sîrîn isimli diğer câriye ise, Hz. Peygamber (s) tarafından Hassân b. Sâbit'e (r) hediye edilmişti. Güzel bir hanım olmasıyla dikkat çeken Mâriye, Hz. Hatice'den (r) sonra Allah Rasûlü'den evladı olan tek hanım olması hasebiyle de Hz. Peygamber'in (s) bazı eşleri tarafından kıskanıldığı gelen rivayetler arasındadır. Aslen hristiyan olan Mâriye'nin, müslüman olduğu, Medine'nin o günkü merkezine nispetle uzakta kalan Avâlî (Âliye) semtinin Kûf bölgesinde bir evde ikamet ettiği zikredilmektedir. Mâriye'nin Hz. Ömer'in hilafeti devrinde 16/637 tarihinde Medine'de vefat ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aynur Uraler, "Mâriye", *DİA*, C. 28. s. 63-64.

[291] İbn Cevzî, Hz. Peygamber'in Mariye'ye olan ilgisini bilen ensar hanımlarının, çocuğu alıp emzirerek annesinin rahatça Allah Rasûlü ile ilgilenebileceğini düşündüklerini bildirmektedir. Bkz.İbn Cevzi, *Üsdül gabe,* C. 1, s. 45.

ne'nin "Avâlî" denilen bölgesinde oturan ve eşi demirci olan bir sütanneye verildiği[292], Hz. Peygamber'le (s) onu ziyarete giden Enes b. Malik'ten (r) gelen bir rivayetten anlaşılmaktadır.[293] İbrahim'in (r) sütanneliğine talip olan birçok hanım olmasına rağmen Ümmü Bürde'ye (r) bu görevin tevdi edilmiş, bu hanımın İbrabim'i[294] kendi evine götürerek emzirdiği rivayet edilir.[295] Allah Rasûlü (s) sütannesinin evinde oğlu İbrahim'i ziyaret gittiğinde onu öper, koklardı.[296] Ümmü Bürde'nin İbrahim b. Muhammed'i (s) kendi oğlunun sütüyle emzirdiği, Allah Rasûlü'nün de ona bir hurmalık hediye ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.[297] Eşi Bera b. Evs b.Halid b. Mebzul b. Amr b. Ganm b. Mazin b. Neccar[298]da İbrahim'in sütbabasıdır. Bazı rivayetlerde İbrahim'in sütannesi olarak, Ebû Seyf isminde bir demircinin hanımı Ümmü Seyf[299] geçmektedir ki, Hz. Peygamber oğlu İbrahim'i ziyarete gittiği esnada etrafın duman olduğundan sözedilmektedir.[300]

Hz. Peygamber'in (s) oğlu İbrahim'in emme çağındayken[301], sütannesinin evinde vefat ettiği, sütannesi tarafından yıkanarak teçhiz edildiği rivayet edilmektedir.[302] Evladının ölümünden son derece müteessir olarak gözyaşı

---

[292] İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 3, s. 136; İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 3, s. 174.

[293] Müslim, Fadâil, 63.

[294] Hz. Peygamber'in (s) 8/630 tarihinde Mâriye el- Kıbtiyye adındaki cariyesinden doğan evladı İbrâhim, on yedi ya da on sekiz aylıkken vefat etti. İbrâhim, Hz. Peygamber'in (s) ilk eşi Hz. Hatice'den olan çocukları dışında dünyaya gelen tek çocuğu olarak bilinmektedir. Bkz. Asri Çubukçu, "İbrâhim", *DİA*, C. 21, s. 273-274; bkz. Dipnot 379.

[295] İbn Habib, *el-Muhabber*, s. 429; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazûri , (V:279/892) *Ensâbü'l-eşraf = Ansab al-asraf*; hk. Yusuf el-Mer'aşli, el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi'ş-Şarkiyye [Orient-Institut Beirut], Neşratü'l-İslamiyye 2008, 1. kısım 2. Cüz, s.1112; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahabe*, C. 7, s. 167.

[296] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (V:256/870), *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989, s. 137.

[297] Belazûri, *a.g.e.***,** thk. el-Mer'aşli**,** 1. kısım 2.Cüz, s. 1112.

[298] İbn Sa'd, ***a.g.e.***, C. 10, s. 443, İbn Hacer,*a.g.e.***,** C. 1, s. 410.

[299] İbn Hacer, *Fethu'l- Bârî*, C. 1, s. 270.

[300] Semhûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 36; Kevser Özdoğan, *Hz. Peygamber'in Çocukları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013, s. 77; Semhûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 82.

[301] İbrahim'in 16 aylıkken vefat ettiği de zikredilir. Bkz. Semhîdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 82.

[302] Ziya Kazıcı, *Hz. Muammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012, s. 338.

döken Allah Rasûlü (s) "İbrahim için Cennette bir sütanne olduğunu" ifade etmişlerdir.[303]R

7.1.2. Kusem Abbas ve Hüseyin b. Ali'nin (r) Sütkardeşliği

Hz. Peygamber (s) döneminde Medine İslâm toplumunda gerek meslek olarak icra edilen sütannelik, gerekse yakınlık kurma ve güçlendirme amacına matuf emzirmeler İslâm kaynaklarında söz konusu edilmektedir. Bunlar arasında Hz. Peygamber'in (r) amcası Hz. Abbas'ın hanımı Lubâbe b. Hâris'in (Ümmül Fadl) sütanneliği ile ilgili hadiseyi yanlış bir algı oluşmaması ve araştırmamızla alakalı olması bakımından incelemek istiyoruz. Rivayete göre Ümmül Fadl rüyasında Rasulüllah'ın (s) uzuvlarından bir parçayı kendi evinde görür.[304] Rüyasını aktardığında[305] Allah Rasulü (s) tarafından "Fatıma'nın bir evladı olacak sen de O'na bakacaksın" şeklinde yorumlanır.[306] Sünen-i İbn Mâce'de, Kâbûs, Ümmül Fadl (r)'den yaptığı bu rivayette araya girerek o sırada Hasan veya Hüseyin'in (r) doğduğunu bildirmektedir.[307] İbn Asâkir rivayetine göre ise, Hz. Peygamber (s) Ümmül Fadl'e "Kusem'in sütüyle onu emzireceksin" dediğini zikrederek, Hz. Fatıma (r) doğum yapınca çocuğu kendisine gönderip emzirdiğini aktarmaktadır.[308] Ancak bu rivayette zamanla alakalı herhangi bir ayrıntı olmamasına rağmen Hz. Hüseyin veya Hz. Hasan'ı emzirdiğine dair bir yanlış aktarım olması muhtemeldir. Zira Hz. Abbas, Bedir savaşında müşrikler safında olup, Müslümanlar tarafından esir edilmişti. Yaklaşık beş yıl sonra, Mekke'nin fethinden kısa öncesinde ailesi ile Medine'ye hicret etmişti. Hicri 8. yılda Medine'ye yerleşen Lubâbe bt. Hâris'in (Ümmül Fadl) ilk Müslüman hanımlar-

---

303 Et-Tayalisi, (V:204/819), *a.g.e.*, C. 2, s. 106; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (V:256/870), *Sahih-i Buhârî*, 9c., thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, Dârü't-Tavki'n-Necât, Cidde, 2001, Bidul' Halk ,8; İbn Mâce, Cenaiz, 27; Makdîsi, *a.g.e.*, C. 5, s. 17, İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 3, s. 135; İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 3, s. 245.

304 Belazüri, *Ensab*, thk Y.el Maraşli, C. 4, s. 1499.

305 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 5, s. 320.

306 Belazüri, *a.g.e.*, thk Y.el Maraşli, C. 4, s. 1499.

307 İbn Mâce, Ta'bir Rüya, 10.

308 İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 14, s. 114.

dan olduğunu bildiren rivayetler vardır. Bununla beraber Mekke'den Medine'ye hicret etmeden evvel Uhud savaşının olduğu yıl (H.3) doğan Hz. Hasan'ın veya Nadir oğullarının Medine'den sürüldüğü yıl (H.4) doğan Hz. Hüseyin'in bu dönemde Medine'ye henüz hicret etmeyen Ümmül Fadl tarafından emzirmesi imkân dâhilinde görülmemektedir. [309] Ümmül Fadl'ın gördüğü bu rüya rivayeti doğru olsa bile, Hz. Fatıma'nın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dışındaki diğer çocuklarından birini emzirmiş veya ilgilenmiş olması muhtemeldir.

7.1.3. Hz. Hüseyin ve Kays b. Zerîh Sütkardeşliği

Hz. Hüseyin'in (r) Kinâne kabilesine mensup şair, Ebû Zeyd Kays b. Zerîh b. Sünne b. Huzâfe (V:68/687) ile sütkardeş olduğu rivayet edilmektedir.[310] Kays'ın annesi Ümmü Kays bt. Sünne b. Zâhil, Huzaa kabilesine mensup olup, Hz. Hüseyin'i (r) emziren sütannedir. Hicrî 4 (625) veya Hicrî 5 (626) yılında doğduğu ifade edilen Kays'ın ailesi ile birlikte Medine'nin içinde, kabilesinin ise şehrin dışında ikamet ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[311] Hz. Peygamber'in torunu ile yakın tarihlerde dünyaya gelen Kays b. Zerîh'in sahabîden olması kuvvetle muhtemeldir. İlerleyen dönemde Kays'ın Huzaa kabilesinden "Lübnâ" isminde bir kıza gönlünü kaptırdığı, evliliklerine karşı çıkan Kays'ın babasını (Kays'ın) sütkardeşi Hz. Hüseyin'in araya girerek razı ettiği, onun hatırına evliliğin gerçekleştiği ifade edilmektedir.[312]

---

[309] Mustafa Ağırman, "Ümmü'l Fadl'ın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e Süt Anneliği Yapması Konusundaki Rivayetlerin Tarih Açısından Tenkidli Bir Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Say: 16, s. 107-122.

[310] el-İsfehânî, *el- Eğânî*, C. 9, s. 181; İbn Cevzî, **el-**Muntazam, C. 6, s. 80; Hüseyin Tural, "Kays b. Zerîh", *DİA*, C. 25, s. 93.

[311] el-İsfehânî, *el- Eğânî*, C. 9, s. 181; Hüseyin Tural, "Kays b. Zerîh", *DİA*, C. 25, s. 93, 94.

[312] Hz. Hüseyin'nin araya girmesiyle gerçekleşen evlilikten çocuk olmayınca, anne ve babasının Kays'a eşi Lübnâ'yı boşayarak başka biriyle evlenmesi konusunda baskı yapmalarına sebep oldu. Öncelikle eşinden ayrılmamak için direnen Kays, bir zaman sonra zorlamalara dayanamayarak, eşinden ayrılmak zorunda kaldı. Ancak eski eşi Lübnâ'ya karşı olan sevgisi daha da artarak devam etti. Söylediği şiirlerle duygularını dile getiren Kays, Fezâre kabilesinden aynı adı taşıyan ve Lübnâ'ya benzeyen bir hanımla evlendiyse de ilk eşini unutamadı. Riva-

8. Süt Emzirme İle İlgili Ender Uygulamalar

Kaynaklarda süt emzirme ile ilgili bazı ender uygulamalar söz konusu edilmiştir. Bu uygulamalar genellikle süt yakınlığı ile mahremiyet meydana getirme amacına binâen icrâ edilmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber (s) tarafından bu gibi uygulamaların bir takım sıkıntılara karşı geçici çözüm olarak tavsiye edildiği ve Rada'konusunda Allah Rasulünün diğer uygulamalarına nazaran istisnaî bir durum olduğunu araştırmamızın başında belirtmiştik.

8.1. Sehle bt. Süheyl ve Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe

Süt emzirme ilgili ilginç bir uygulama Sehle bt. Süheyl ve Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe arasında meydana gelen hâdisedir. Rivayete göre bu hanım sahabî, Rasulüllah'a (s) gelip, eşi Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı ve evlatlıkları Sâlim'le ilgili yaşadıkları sorunu aktarmıştı. Sehle, câhiliye döneminde uygulanan evlatlık müessesesinin ilga edilmesinden sonra evin insanı olarak gördükleri Sâlim'in yanlarına girip çıkma konusundaki rahatsızlığı dile getirince, Allah Rasulü (s) onu beş kez emzirmesini söylemiştir. [313] Yaşça büyük bir adamı nasıl emzireceğini soran Sehle'ye Rasulüllah (s), sütünü sağıp Sâlim'e içirmesi bildirilince Sehle de bunu uygulamıştı. Evlatlıkları Sâlim, sütannesi konumunda olan Sehle bt. Süheyl'in yanına artık eskisi gibi rahatça girip çıkmaya başlamıştı.[314] İslâm hukukçularının büyük bir çoğunluğu tarafından Allah Rasulü'nün (s) Sehle bt. Süheyl'e yapılan bu tavsiye, istisna

---

yetlere göre Lübnâ da başka bir zatla evlendi ancak sonra ayrıldı. Bazı rivayetlere göre, Kays'ın Lübnâ'yı görmek için sürekli fırsat kollayıp takip etmesi sebebiyle şikâyetlerin söz konusu olduğu, hatta Halife Muaviye tarafından Kays'a yasaklama getirildiği zikredilir. Nihayet Kays ve Lübnâ'nın tekrar biraraya geldiğine dair bilgiler de vardır. Bazı araştırmacılar Lübnâ ve Leylâ isimlerine, vezin ve kafiyelerdeki benzerliğe dikkat çekerek Kays'a ait olan bir beyit ve kıtanın Mecnûn'a nisbet edildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-İsfehânî, *el- Eğânî*, C. 9, s. 181, 182, 182,184, 185; Hüseyin Tural, "Kays b. Zerîh", *DİA*, C. 25, s. 93, 94.;

[313] İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 9, s. 134.

[314] Muvattâ, Rada', 14.

kabilinden görülüp, özel bir izin olarak yorumlanmış, genel hukuk kurallarına da teşmil edilmemiştir.[315]

8.2. Ümmü Seleme (r) ve Hasan Basrî

Mü'minlerin annelerinden Ümmü Seleme'nin (r) Hayre adındaki cariyesinin çocuğu; tabiinin meşhur âlimlerinden Hasan-ı Basrî'yi emzirdiği,[316] bazı kaynaklarda geçen bir haber olarak nakledilir. Bunun gibi bazı ender uygulamalar kaynaklarda rivayet edilse de[317] bazı tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Zira Hasan Basrî, H. 21'de dünyaya geldiğinde Ümmü Seleme'nin emzirdiği bir çocuğu olmayıp, nisbeten yaşı ilerlemiş bir hanımdı.[318]

---

315 Abdürrazzâk, *a.g.e.*, C. 7, s. 460.

316 Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirâzî, (V:476/1083), *Tabakatü'l-fukahâ*, tsh. Halil el-Meys, Dârü'l-Kalem, 1998, s. 91.

317 Ebû Said Hasan b Yesar (Hasan Basrî) tabinin büyüklerinden olup babası Zeyd b. Sabit'in mevlasıydı. Bazı ihtiyaçları karşılamak üzere alış-verişe giden annesi Hayre'nin yokluğunda Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'nin (r) Hasan Basrî ile ilgilenip, onu emzirdiği ve sütannesi olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Ali Muhammed Muhammed Sallâbî, *Ömer b. Abdulaziz Mealimü'-Tecdîd ve'l-İslâhu'l-Raşidî alâ Minheci'n-Nebî*, Dârü't- Tevzi' ve'n-Neşri'l-İslâmî, 2006, Mısır, s. 227.

318 Ümmü Seleme Hind bt. Ebî Ümeyye, 62/681 de vefat ettiğinde 84 yaşında olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *DİA*, C. 42, s. 328-33; Diğer yandan eşi Ebu Seleme vefat ettikten sonra Hz. Peygamber'le H.4. yılda evlendiğinde Zeynep adında emzirilen küçük bir kızı olup, daha sonra da çocuğunun olmadığı bilinmektedir. Bu durumda son çocuğundan sonra sütün kesilmemesi için farklı çocukları yaklaşık 15 yıl kadar emzirmiş olmalıdır.

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

Hz. PEYGAMBER'İN (s) SÜTANNELERİ VE SÜTKARDEŞLERİ

A Hz. Peygamber'in Sütanneleri

Hz. Muhammed (s), Yemen'de Habeş valisi olan Ebrehe'nin[319] Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye geldiği; Fil yılı olarak bilinen Miladi 571 yılında Arap yarımadasının[320] Hicaz bölgesinin en önemli merkezi konumunda olan Mekke'de dünyaya geldi. Hz. Peygamber'in annesi Âmine, anne ve baba tarafından Kureyş kabilesine mensup[321] olup Zühreoğulları boyundandı.

---

319 Habeşistan'ın Yemen valisi olan Ebû Yeksûm Ebrehe el-Eşrem el-Habeşî, Yemen'in San'a şehrinde benzeri görülmemiş bir mabed olan Kuleys kilisesini yaptırmıştı. Ebrehe'nin amacı, Araplar nazarında kutsal görülen Kâbe'ye olan teveccühü kıymetli mücevherlerle tezyin edilerek inşa ettirdiği Kul yönlendirerek hem dini hem de ticari bir merkez oluşturmaktı. Kinane kabilesine mensup bir Arab'ın Kuleys kilisesini kirletmesi üzerine öfkelenen Ebrehe, fillerle desteklenmiş bir ordu oluşturup Kâbe'yi yıkmaya karar verdi. M.570 tarihinde büyük bir orduyla Mekke önlerine gelen Ebrehe ve ordusu ebâbil kuşlarının yağdırdığı taşlarla perişan olarak büyük bir hezimete uğradı. Yaralı olarak Yemen'e dönen Ebrehe kısa bir süre sonra öldü. Bkz. Muhammed b. İshak b. Yesar b. Muttalibî el- Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviye*, 2c. (1 ciltte), thk. Ahmed Ferid el-Mizyâdî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, s. 41-48; (el-Fîl105/1-59); Ahmet Lütfi Kazancı "Ebrehe", *DİA*, İstanbul, 1994, C. 20, s. 80; Durî, Ebrehe'nin bu girişimini Arap yarımada'nın batısından geçen ticaret yolunu hakimiyet altına alma çabasının iktisadi yönüne dikket çekmektedir. Bkz. Abdulaziz, İslâm İktisat Tarihi, ÇeV:Sabri Orman, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 19.

320 Asıl adı Şibhü Cezîreti'l-Arab (Arap yarımadası) olup kısaltılarak Cezîretülarap olarak kullanılmıştır. Yanlızca el-Cezire şeklinde, Türkçe'de ise kısaca Arabistan adı anılmaktadır. Yemen, Necid, Tihâme, Hicaz, Aruz gibi tasnif edilerek farklı bölümlerden oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kudret Büyükcoşkun, "*Arabistan*", DİA, C. 3, s. 248, 249.

321 Buhl, Frantz,, "Âmine" *İA*, C. 1, s. 406, İstanbul, 1977.

Hz. Peygamber'in (s) babası Abdullah b. Abdulmuttalib'in O'nun doğumundan birkaç ay önce ticaret maksadıyla çıktığı yolculukta rahatsızlandığı ve Medine'de vefat ettiği rivayet edilir.[322] Hz. Muhammed (s), dedesi Abdulmuttalib'in himayesinde yaşayan annesi Âmine'nin tek çocuğuydu. Gerek evliliklerinden kısa bir süre sonra eşi Abdullah'ın kaybıyla yaşadığı üzüntü, gerekse doğumdan kısa bir süre önce yaşanan fil hadisesinin travmatik etkisiyle, Hz. Âmine'nin içinde bulunduğu durumun oldukça zor olduğu, doğum sonrası çocuğunu emzirmesine engel sorunlar yaşaması da gözardı edilemeyecek bir husustur. Sonuçta hangi gerekçeyle olursa olsun, Hz. Peygamber'in (s) annesi dışında başka bir kadın tarafından emzirilme söz konusu olmuştur. İslâm kaynakları Allah Rasulünü emziren hanımlarla ilgili olarak farklı bilgiler içermektedir. Bu çalışmada kaynakların neredeyse üzerinde ittifak ettikleri sütanneler; Süveybe ve Halîme bt Ebî Zueyb'i ilgili başlıklarda ele almayı uygun bulduk.

eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüda* adlı eserinde Hz. Peygamber'i (s) emziren on hanımdan bahsetmektedir. Bu hanımların ilki olarak annesi Âmine'yi zikreder ki, onu 7 gün[323] emzirmiştir, ikinci hanım Ebû Lehebin cariyesi Süveybe[324], üçüncü hanım, Sa'd kabilesinden Halîme dışında bir hanım[325], dördüncü hanım Havle bt. Münzir b. Zeyd b. Lebîd b. Hidâş b. Âmir b. Adiy b. Neccâr[326], beşinci hanım Ümmü Eymen Bereke[327], altıncı yedi ve sekizinci hanımların isimleri zikredilmeden benî Süleym'den üç hanım diye ifade

---

[322] Bekir Topaloğlu, "Abdullah", *DİA*, İstanbul, 1998, C. 1, s. 75. Abdullah'ın Hz. Peygamber'in doğumundan sonra vefat ettğine dair bazı rivayetlerde vardır.

[323] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Salihî eş-Şâmî (V:942/1536), *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fî sireti hayri'l-ibad*, 13c. ,thk. Mustafa Abdülvahid vd.. el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, 1990, C. 1, s. 457.

[324] eş-Şâmî, *a.g.e.*, C. 1, s. 457.

[325] eş-Şâmî, *a.g.e.*, C. 1, s. 460.

[326] Bu hanımın Hz. Peygamber'in (s) sütannesi olmadığı, oğlu (İbrahimi) emzirdiğini bildirmektedir. Bu noktada bir yanlışlık olmalıdır. Zira Medine'li bu hanımın Hz. Peygamber'i emzirmesine dair bir farklı bir veriye ulaşamadık. Bkz. Eş Şami, C. 1, s. 460.

[327] eş-Şâmî, Kurtubi'nin sütanne olarak Ümmü Eymeni zikrettiğini ancak onun Hz. Peygamber'in dadısı olduğunu açıklamaktadır. eş- Şâmî, *a.g.e.*, C. 1, s. 460.

edilir, dokuzuncu hanım[328] Ümmü Ferve, en son olarak onuncu sırada Halime bt. Ebî Zueyb zikredilmektedir.[329]

1. Süveybe

Hz. Muhammed (s) dünyaya geldikten sonra annesi Âmine tarafından kısa bir müddet emzirildiği[330], kaynaklarda fazla temas edilmeyen sebepler dolayısiyle sütanne tarafından emzirilmesinin söz konusu olduğu aktarılmaktadır.[331] Nitekim rivayetlere göre; annesinin rahatsızlığı [332], sütünün yetersizliği[333], Kureyş eşrafı kadınlarına has bir adet sebebiyle ki, kendi çocuklarını emzirmeyip, havası suyu daha temiz olan bir bölgede yetişmelerinin uygun görülmesi[334] gibi sebeplerle şehrin dışında, badiye'de yaşayan kabilelerden bir sütanne tarafından emzirilmesi sözkonusu olmuştu. İlk olarak Hz. Muhammed'in amcası Ebu Leheb'in cariyesi olan Süveybe'nin[335] geçici bir süre sütannelik yapması uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Birçok kaynak, annesi Âmine'den sonra onu ilk emziren hanımın Süveybe olduğunda nere-

---

[328] İsimleri zikredilmemiştir. eş-şami, C. 1, s. 460.

[329] eş-Şami, *a.g.e.*, C. 1, s. 461.

[330] Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara göre Hz. Peygamber Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 108.

[331] Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Farisi Fesevî (V:277/890) *Mektebetü'd-Dâr Kitâbü'l-ma'rife ve't-tarih*, 3.c., thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, C. 3, s. 267; Hz. Muhammed'in üç veya dokuz gün annesi Âmine tarafından, daha sonra kısa bir müddet Süveybe tarafından emzirildiği zikredilmektedir. Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2014, DİB Yayınları, s. 61.

[332] Âmine'nin, eşi Abdullah'ı kaybetmenin üzüntüsüne bağlı olarak sütünün çekildiği, bu sebeple çocuğunu emziremediğini ifade edilmektedir. Bkz. Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, Notlar ve Edisyon Cem Zorlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s.131.

[333] Neşet Çağatay, *İslam tarihi: başlangıçtan Abbasilere kadar: (dini, ictimai, iktisadi, siyasi açıdan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 149.

[334] Ebu Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebu Zehre, (V:1394/1974) *Son Peygamber Hazreti Muhammed*, 4.c., trc. Mehmet Keskin, İstanbul Kitabevi, 1993, C. 1, s. 161, 162.

[335] Kelime olarak küçük elbise, küçük sevap, iyilik anlamlarına gelmektedir. Bkz. Muhammed Emin Yıldırım, *Hazreti Peygamber'in " sallallahu aleyhi ve sellem" Albümü*, Siyer yayınları, İstanbul, 2011, s. 88.

deyse ittifak etmiştir.[336] Süveybe’nin geçici de olsa sütannelik için seçilmesinin sebeplerini anlamaya çalıştığımızda, yeni doğan çocuk için süt emziren bir hanıma ihtiyaç duyulmuş; ailenin içinden bilinen ve tecrübeli bir sütanneanne olarak Süveybe tercih edilimiş olmalıdır. Süveybe, Hz. Hamza’ya[337], Hz. Peygamber’e(s), Ebû Seleme’ye[338] sütannelik yapmıştır. Taberi’de geçen bir rivayete göre de Hz. Abbas’ı emzirmesi bu konuda rastgele bir tercih yapılmadığına, Süveybe’nin Abdulmuttalib’in ailesinde doğan bazı çocukların sütanneğini üstlendiğine işaret etmektedir.

Diğer yandan o günün Mekke’sinde Arap ya da farklı kökenlerden gelen köle ve mevâli[339] kesiminden birçok insan toplumda önemli bir yekün teşkil edip,[340] değişik alanlarda istihdam ediliyorlardı. Köle ve cariyeler, he-

---

[336] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahani (V:430/1038), *Delailü'n-nübüvve* 1 c.'de 2; thk. Muhammed Revvas Kal'aci, Abdülber Abbas, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1991, s. 157; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (V:630/1233), *el Kâmil fi’t-Târîh*, 10c., thk.Ömer Abdüsselam Tedmirî Dârü'l-Kitâb Arabî, 1997, C. 1, s. 366, Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 5, s. 417.

[337] Safiyyürrahman Mubarek Fûrî, *er-Rahikü'l-mahtum*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, 2008, s. 50.

[338] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd,(V:321/933**)**; *el-İştikak*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü’l-Cîl, 1991, s. 102, 291; Makdisî Süveybe’nin Ebû Seleme’yi emzirdiğini de zikrederken Hz. Hamza’dan bahsetmez. Bkz, Muhtâr b. Tahir (V:355/966), *el-Bed’ ve’t-tarîh,* 6c., Neşr. Mektebetü’s-sekâfetü’d-diniye, Por Said, [t.y.] , C. 5, s. 8; Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü’l-Verdi, (V:749/1349), *Târîhu İbni’l-Verdi = Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 2c., Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, C. 1, s. 95; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (V:852/1449), *Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13c., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü'l-Ma’rife, Beyrut, 1379, C. 1, s. 44; eş- Şâmî, *a.g.e.***,** C. 1, s. 457; Sarıçam**,** ***a.g.e.***, s. 61.

[339] Mevâli, Koruyucu, yardımcı, sâhib, âzad eden efendi, âzad edilen köle anlamlarına gelen “mevlâ” kelimesinin çoğulu olup, İslâm öncesi Arap toplumunda köle asıllı olup azad edilmiş insanlar için kullanılan bir terimdir. Statü açısından kölelere göre daha iyi bir konumda olup, hürlere göre ise, düşük seviyede olan insanlardı. Genelde eski sahiplerinin (efendileri) desteğiyle toplumda bir yer edinip hayatlarını sürdüren mevâli, İslâm’ın gelişiyle birlikte ayrımcılığa tabi tutulmadan toplumda yer edinmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber’in (s) vefati sonrasında bir müddet aynı olumlu hava devam etmişse de, Emevîler döneminde mevâli, Arap olmayan müslümanlar için kullanılan bir tabir haline gelip, genele teşmil edilmiştir. Bu dönemde Arap asıllı Müslümanlara göre bir nevi ikinci sınıf teb’a muamelesine tabi tutulan mevâli, başta ilim olmak üzere birçok alanda yetkinlik kazanarak, İslâm toplumunda yer edinerek, konumlarını güçlendirmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, “Mevâlî”, *DİA*, 29, s. 424-426.

[340] Ali Hatalmış, *Erken dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 207.

men her evde bulunur, çocuk bakımı, ev işleri vb. işlerle meşgul olurlardı. Bu insanlar adeta gündelik hayatın vazgeçilmez unsurları arasındaydı.[341] Nitekim Hz. Muhammed'in (s) dadısı Ümmü Eymen'in[342] (r) de benzer bir konumda olduğu, hatta bir rivayete göre de Hz. Peygamber'e sütannelik yaptığı bazı rivayetlerde ifade edilmektedir. Sıddîkî, bazı müsteşriklerin ve çağdaş Müslüman tarihçilerin Hz. Peygamber'in (s) bâdiye'de yetişmesi ile ilgili rivayetleri dikkate almadıklarını, onlara göre bu rivayetlerin İslâm tarihinde olmadığı, diğer yandan birçok kaynakta yer almasına rağmen Süveybe'in sütanneliğini de nübüvvete uygun görmeyerek kabul etmediklerini aktarmaktadır.[343]

Süveybe'nin, oğlu Mesruh'un sütüyle[344] Hz. Muhammed'i (s) kısa bir müddet emzirdiği gelen rivayetler arasındadır. Eslem kabilesine mensup olan Süveybe,[345] hakkında, Mekke'de Ebu Leheb'in cariyesi olması ve oğlu

---

341 Hatalmış, *a.g.t.,* s. 189.

342 Ümmü Eymen Bereke bt. Sa'lebe b.Amr el-Habeşiyye (V:24/645[?]) Habeş asıllı olup Hz. Peygamber'in (s) babası Abdullah'tan kendisine tevârüs eden cariyedir. Çocuklarına nisbet edilerek, "Ümmü Eymen", "Ümmü'z-Zabâ" veya "Ümmü Üsâme" künyeleriyle zikredilmektedir. Ümmü Eymen'in Allah Rasülü'nün doğumundan itibaren yanında bulunup dadılığını yaptığı, bazı rivayetlere göre kendisini emzirdiği aktarılır. Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile birlikte Medine'ye yaptıkları yolculukta yanlarında bulunup, Mekke'ye dönerken yolda Ebva'da Âmine'nin vefatından sonra onu dedesi Abdulmuttalib'e getirip teslim ettiği rivayetlerde konu edilmektedir. Büyünceye kadar Hz.Muhammed'le ilgilendiği, Hz. Hatice ile evlenen Allah Rasûlü tarafından azad edilmişti. Hazreç kabilesinden Ubeyd b. Zeyd ile yaptığı evlilikten Eymen ismindeki oğlunun dünyaya gelmiştir. Eşi vefat eden Ümmü Eymen, Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd b. Hârise ile evlenerek Üsâme dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber (s) "annem" olarak hitab edip son derece değer verdiği bu hanımı zaman zaman ziyaret eder gönlünü alırdı. Hz. Peygamber'in vefatında hayatta olan ve ağlayan Bereke'ye niçin ağladığı sorulduğunda "Hz. Peygamber'in (s) vefat edeceğini biliyordum, ben vahyin kesilmesine ağlıyorum" diye cevap vermişti. Vefatı ile ilgili farklı rivayetler söz konusu olup, Mü'minlerin annesi Ümmü Habibe'in (r) hizmetkârı ile isim benzerliğinden dolayı, ikisine dair bilgilerde karışıklık olması muhtemeldir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *DİA*, C. 42, s. 317.

343 Muhammed Yasin Mazhar Sıddîkî, *el-Hücûmatü'l- Muarizati ala't-tarihi'l-İslâmî,* ÇeV:Semîr Abdulhamîd İbrahim, Dârü'l-Sahve li'n-Neşr, [y.y.], 1988, s. 31.

344 Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazüri, (V:279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, 13c. thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996/1417, C. 1, s. 105.

345 Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyarbekri (V:990/1582) , *Tarihü'l-hamis fî ahvâli enfesi nefis*, 2c, Müessesetu Şa'ban, Matbaatü'l-Vehbiyye Beyrut, [t.y.], C. 2, s. 222.

Mesruh dışında ilgili kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*[346] adlı eserinde Süveybe'yi Hz. Muhammed'i (s) ilk olarak emziren hanım olarak zikrederken İbn Kesir, *es-Siretü'n-nebeviyye'*de annesi Âmine ile birlikte [347] emzirdiğini nakletmektedir. Diyarbekrî, *Tarihü'l-hamis fî ahvâli enfesi nefis'*de geçen bir haberde ise, doğumundan üç gün sonra başlayıp, Halîme Sa'diyye alıp götürene kadar ona dört ay sütannelik yaptığı bildirilmektedir.[348] Mahmut Esad, Hz. Muhammed'i (s) Süveybe'nin yanısıra dört ay kadar da Abdulmuttalib'in dadısı Muverrihe'nin emzirdiğini zikretmektedir.[349] Benzer bir rivayette de annesi Âmine'nin doğumu sonrası yedi gün, akabinde Benî Sa'd yurduna gidene kadar Süveybe tarafından emzirildiği ifade edilmektedir.[350]

Hz. Peygamber'in (s) doğumu ile ilgili birçok kaynakta geçen bir rivayete göre Süveybe, Ebû Leheb'e kısa bir süre önce vefat eden kardeşi Abdullah'ın oğlunun (s) doğumunu müjdeler. Ebû Leheb bu habere çok sevinir, Onu azad ettiğini[351] söyler. Ancak Ebû Leheb'in daha sonra bu kararından döndüğü, İbn Sa'd'da yer alan başka bir rivayete göre ise Süveybe'nin uzun bir zaman sonra hürriyetine kavuştuğu anlaşılmaktadır.[352] İbn Cevzî, Süveybe'nin Hz. Peygamber'in (s) Hz. Hatice (r) ile evlendikten sonra yanları-

---

[346] Ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, (V:748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ : es-siretü'n-nebeviyye*, 23c., thk. Selâhaddin el-Müneccid, tasdir Taha Hüseyin, Dârü'l-Maârif, Kahire [t.y.], C. 1, s. 49.

[347] İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, (V:774/1373), *es-Siretü'n-nebeviyye*; thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1976, C. 1, s. 223.

[348] Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 222.

[349] Mahmud Esad Seydişehirli (V:1336/1918), *İslam tarihi = Tarih-i din-i İslam: İslamiyet öncesi Araplar Mekke devri - Medine devri*, haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 330.

[350] Yasin b. Hayrullah b. Mahmûd b. Musa el-Hatîb Mevsîlî, *er-Ravzatü'l-feyha fî tevarihi'n-nisa*, thk. İmad Ali Hamza, ed-Dârü'l-Alemiyye, [y.y.], 1987, s. 59.

[351] İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd, (V:230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir = et-Tabakatü'l-kübra*, 11c, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001, C. 1, s. 87.

[352] İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 88; İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 9, s. 146.

na gelip gittiğini, ancak o sıralarda henüz azad edilmediğini bildirmektedir.[353]

Urve b. Zübeyr'den gelen bir rivayete göre Ebu Leheb'i ölümünden kısa bir süre sonra yakınlarından biri[354] rüyasında görür, halini sorar. Ebu Leheb verdiği cevapta parmakları arasından akan suyu işaret ederek, Süveybe'yi azadettiğinden[355] dolayı azabının hafifletildiğini söyler.[356] Ya'kûbî *Târih'*inde, Ebu Leheb'i rüyada görenin Hz. Peygamber olduğunu bildirmektedir.[357] Halebî'nin *es-Sire'*sinde rivayet edildiğine göre, Ebu Leheb söz konusu rüyada Hz. Peygamber'in(s) doğduğu gün olan pazartesi günleri hafiflemesi dışında azaba maruz kaldığından yakınır. [358]

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Süveybe, Hz. Peygamber'den (s) önce iki yaş büyük [359] amcası Hamza'yı (r), son olarak da halası Atike'nin oğlu Ebu Seleme'yi (r) emzirmiştir.[360] Sadece Ya'kûbî'nin *Târîh'*inde gördüğümüz

---

353 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, (V:597/1201) , *el-Vefa bi-ahvâli'l-Mustafa*, 2c., thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut [t.y.], C. 1, s. 107.

354 Ölümünden bir sene sonra Ebû Leheb'i rüyada gören kişinin kardeşi Abbas (r) olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 222.

355 Ebû Leheb daha sonra bu kararından vazgeçmiş, Hz. Peygamber (s) Medine'ye hicret ettikten sonra Süveybe'yi azad etmişti. Bkz. Belazüri, *a.g.e.*, C. 1, s. 105.

356 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 88.

357 Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb ibn Vâzıh el-Ya'kubî (V:292/905'ten sonra), *Tarihü'l-Ya'kubî.*, 2c., Dâru Sadır, Beyrut, 2010, C. 2, s. 9.

358 Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, (V:1044/1635***), es-Siretü'l-Halebiyye (İnsanü'l-uyun fî sireti'l-emini'l-ma'mun*****)**, Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, Matbaatü'l-amire,.Kahire, 1290, s. 115.

359 Hüseyin Algül, "Hamza", *DİA*, C. 25, s. 500-502. Hamza'ın (r) M. 569 veya 570 yılında doğduğu rivayet edilmektedir.

360 Belazüri, (V:279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Zirikli, C. 1, s. 103; Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemeri, (V:463/107), *el-İstiab fî ma'rifeti'l-ashab*, 4c., thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, C. 1, s. 135. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheyli, (V:581/1185) *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, 7c., thk. Abdurrahman el-Vekil. Dârü'n-Nasr [y.y.], [t.y.], C. 2, s. 163-164; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, (V:748/1348), *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm:el-megazi ve't-tercümeti'n-nebeviyye* , 17c., thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2003, C. 1, s. 495.

bir rivayete göre Süveybe, Hz. Peygamber'in (s) amcasının oğlu Cafer b. Ebî Tâlib'e de sütannelik yapmıştır.[361] Taberî, Hz. Peygamber'in, (s) amcası Abbas'ın (r) kızı Ümmü Habîb ile nişanlandığını, Süveybe'nin emzirmesi sebebiyle sütkardeşi olan Abbas'ın kızı ile evliliğin gerçekleşmediğini zikretmektedir.[362] Hz. Peygamber'in (s), hayatının daha sonraki dönemlerinde de sütannesi Süveybe ile ilgilenmeye devam ettiği, evliliğinden sonra Hz. Hatice (r) ile birlikte Süveybe'ye ikramlarda bulunarak destek oldukları anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (s) Medine'ye hicret ettikten sonra da sütannesi Süveybe'ye elbise ve farklı hediyeler[363] göndermeye devam ederek onun gönlünü almıştır.[364] Belazûri, Hz. Hatice'nin Süveybe'yi azad etmek üzere satın almak istediğini, ancak Ebu Leheb'in bu teklifi kabul etmediğini rivayet etmektedir.[365] Hayber'in fethinden sonra Süveybe'nin[366] vefat ettiğini öğrenen Hz. Peygamber (s) üzülmüş, sütkardeşi Mesruh'u[367] ve diğer yakınlarını sorduğunda O'nun da vefat ettiğini ve aileden kimsenin kalmadığını öğrenmiştir. [368]

İslâm kaynaklarında Süveybe'nin İslâm'ı kabul etmesiyle ilgili farklı rivayetler yeralmaktadır. Ebû Nuaym İsfehânî, Müslüman olduğuna dair görüş bildirenin olmadığını, sadece İbn Mende'nin O'nu sahabe arasında zik-

---

361 Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 9.

362 Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V:310/923) *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk ve Silatü Tarihü't-Taberi,* 11c., Haz. Ureyb b. Sa'd el-Kurtûbî, Dârü''t-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1387, C. 3, s. 86.

362 Taberi, ***Tarih***, Kurtûbî, C. 3, s. 169.

363 Ümit Eskin, *Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber'in Hayatında Hediye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 55.

364 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhâkî, (V:458/1066), *Delailü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibi'ş-şeria*, 7c., thk. Abdülmu'ti Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, C. 1, s. 131.

365 Belazüri, *a.g.e.,* C. 1, s. 105.

366 Hatalmış, *a.g.t.*, s. 375.

367 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 6, s. 73.

368 Beyhaki, *a.g.e.*, C. 1, s. 131.

rettiğini söyler.[369] Tabersî, Süveybe'nin müslüman olduğunu, oğlu Mesruh'un da Hicri 7. yılda annesinden önce vefat ettiğini kaydetmektedir.[370] Aynı şekilde Süveybe'nin oğlu Mesruh'un da hayatı, iman edip etmediği ile ilgili net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İslâm'ın Mekke döneminde, köle statüsünde olan birçok zayıf insan gibi, Süveybe'nin de iman edip, imanını gizlemiş olabileceğini gözden kaçırmamak icap eder.[371] Nitekim, Hz. Peygamber (s) risaletle görevlendirildiğinde muhtemelen altmış yaşı aşkın olan Süveybe'nin, üstelik Ebu Leheb gibi İslâm düşmanlığı tescillenmiş birinin cariyesi konumundayken imanını gizlemesi, dolayısıyla bu durumunun tespiti, zor görünmektedir.

2. Halîme

Halîme bt. Ebî b. Abdillâh b. Zueyb b. el-Hâris b. Sicne b. Cabir b. Rizâm b. Nâsira b. Fusayye b. Nasr b. Sa'd b. Bekr b. Hevâzin b. Mansur b. İkrime b. Hasafa b. Kays b. Aylan b. Mudar[372]; Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir[373] koluna mensup olup, " Ümmü Kebşe" künyesi, "Halîme Sa'diyye"[374] nisbesi ile anılan Hz. Peygamber'in (s) emzirmek üzere verildiği[375] sütannesi olarak

---

369 Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (V:45/1442), *İmtaü'l-esmâ' bima li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, 14c., thk., tlk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1420, C. 1, s. 9.

370 Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersi, *İ'lâmü'l-vera bi-a'lâmi'l-hüda*. (V:548/1153), thk. Ali Ekber Gaffari, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1979, s. 140.

371 Mustafa Ağırman "Hz. Peygamber'in Anneleri", *EKEV Akademi Dergisi* - Sosyal Bilimler -, 2007, C. XI, Say: 32, s. 115.

372 İbn. İshak, *a.g.e.*, C.1, s.100; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik ibn Hîşam (V:218/833), *es-Sîretü'n-Nebevî*, 4c., thk. Muhammed Ali Kutub, Beyrut, 1992, C. 1, s. 121.

373 Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi Sem'ani, (V:562/1167), *el-Ensab*, 5c., thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cinan, Beyrut, 1988, C. 3; Asrî Çubukçu, " Halîme", *DİA*, C. 15, s. 338.

374 Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalkaşendi, (V:821/1418), *Nihayetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 267.

375 el-Ya'kubî (V:292/905),*a.g.e.*, C. 2, s. 10; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, (V:345/956), *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tühafi'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*, 4c , thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, [y.y.] 1964, C.2, s.280; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm, (V:456/1064)

bilinen hanımdır.[376] Halîme'nin, eşi Hâris b. Abdul'uzza b. Rifaa b. Mellân b. Nasıra b. Fusayya b.Nasr b. Sa'd b. Bekr b. Hevazin[377] ve üç çocuğuyla[378] birlikte genel olarak hayvancılıkla geçinen Sa'd oğulları yurdunda, mütevazı bir hayatlarının olduğu anlaşılmaktadır.[379] Halîme bt. Ebî Zueyb'in kabilesi Sa'd b. Bekr b. Hevazin, Taif'in doğusunda göçebe olarak yaşayan bir kabileydi.[380]

Hz. Peygamber'in (s) doğduğu tarihlerde, Sa'd b. Bekir kabilesinin yaşadığı bölgede kuraklığın hüküm sürdüğü, dolayısıyla hayat şartlarının olabildiğince zorlaştığı birçok kaynakta ifade edilmektedir[381]. Suyun hayatın merkezinde olduğunu düşünürsek, genel olarak çöl iklimine sahip olan Arabistan yarımadasında yağışların uzun süreli olarak kesilmesi, göçebe kabileler için oldukça zorlu bir sürecin habercisiydi. Çölde yaşayan kabileler yılın belli günlerinde belli bölgelerde kurulan pazarlara (panayır) süt, yağ, yün, keçi, deve kılından üretilmiş kumaşlar getirir, karşılığında hububat, hurma, elbise, yakacak alarak ihtiyaçlarını karşılarlardı.[382] Kendi yağıyla

---

;*Cemheretu ensâbi'l Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Ma'ârif, Kahire, 1982, s. 265.

[376] Asri Çubukçu "Rada' ", *DİA*, C. 35, s. 338; Celal Yeniçeri *Hazreti Muhammed ve Yaşadığı Hayat: Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2000, s. 64; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V:748/1348); *el-Müştebeh fi'r-rical*, 1c. 1-2, hk. Ali Muhammed el-Bicavi, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1962, C. 1, s. 242.

[377] İbn Hişâm, ***a.g.e.***, C. 1, s. 121; Kalkaşendî, Sa'd b. Bekr kabilesini Hevazi'nin Adnânî kolundan bir boy olarak ifade etmektedir. Bkz. Kalkaşandî *a.g.e.*, s. 290.

[378] İbn Hacer, Hafs b. Halîme Sa'dî adında bir sahabiyi Hz. Peygamber'in (s) sütkardeşi olarak zikreder. bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî (V:852/1449), *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, 8c., thk, Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, C. 2, s. 85.

[379] Hizmetli, Halîme'nin Hamza, Enise, Huddame, Şeyma adlarında 4 çocuğunu zikreder. Bkz. Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi: -İlk Dönem-* , Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 187.

[380] Cevad Ali, *a.g.e.* C. 4, s. 516; İbnü'l-Haik Hasan b. Ahmed b. Ya'kub Hemdani, (V:334/945), *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivali, Dârü'l-Yemame, Riyad, 1977, s. 260; Frantz,, "Halîme" *İA*, C. 5, s. 164-165, İstanbul, 1977, s. 164.

[381] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 91 Beyhaki, *a.g.e.*, C. 1, s. 133; es-Süheyli, *a.g.e.*, thk. El- Vekil, C. 2, s. 164.

[382] İbrahim Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi, Ankara Okulu Yayınları*, Ankara, 2015, s. 31.

kavrulan, kaynakları kısıtlı olan birçok bedevi arap kabilesinin yağma[383], talan[384] gibi yöntemlere başvurma sebeplerinden biri de, bunları hayatı devam ettirmeye yönelik bir çözüm, geçim vasıtası olarak görmeleriydi. [385] Halîme'nin Hz. Peygamber'e (s) sütannelik sürecine dair anlatımlarda kullanılan "سنة شهباء"[386] kuraklık, kıtlık senesi " ifadesinden bu zor şartlar anlaşılmaktadır[387].

Halîme'nin Hz. Peygamber'in (s) sütanneliğini üstlenmeden önce üç çocuğunun olduğu kaynaklarda zikredilmekte olup bunlar; Şeymâ (Cüzame) bt. Hâris, Üneyse (Enîse) bt. Hâris adlarında iki kız ve Abdullah b. Hâris adında bir erkek çocuğudur ki, emzirme döneminde olup Mekke'ye gelişleri esnasında yanlarında bulunan, ailenin en küçük çocuğudur.[388]

Ebû Zueyb ailesinin Sa'd oğulları yurdundan çıkıp Mekke'ye gelişleri ve orada yaşananlar, Hz. Peygamber'e (s) "sütannelik" ilgili süreç, ilk dönem İslâm kaynaklarında ayrıntılı olarak ele alınmazken, daha sonraki asırlarda yazılan bazı kaynaklarda ise aksi söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in (s) risâlet öncesi hayatına dair bilgi eksikliği çocukluk dönemi için de söz konusu olmakla beraber, Halîme'nin dilinden yapılan rivayet Müslüman müelliflerin yanısıra oryantalistlerin yazdıkları eserlerde de yer almıştır.[389] Genel olarak bu rivayet İbn İshak kaynaklı olup, daha sonra telif edilmiş birçok

---

383 Ali Rıza Yenice, *Cahiliyye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi /Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 12.

384 Harun Öğmüş, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 41.

385 Öğmüş, *a.g.e.*, s. 113.

386 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.1, s. 91; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122; Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir (V:571/1176), *Târîhu medîneti dımaşk*, 80c., thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995, C. 3, s. 91; İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselam, C. 1, s. 418, Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 5, s. 206

387 Kastallanî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallani, (V:923/1517), *Mevahibü'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-muhammediyye*, thk. Salih Ahmed Şami, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1991, C. 1, s. 151.

388 İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122, İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90.

389 W. Montgomery Watt (1909-2006), *Hazreti Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, 1996, s. 39.

siyer telifinde zikredilmiş; Vakıdî'nin, selefi İbn İshak'ın ise aynı rivayetini ana hatlarıyla aktardığı anlaşılmaktadır. [390]

2.1. Halime'nin Hz. Muhammed'e Sütannelik Süreci

Sa'd oğullarından bir grup[391] hanımla Mekke'ye doğru yola çıkan Hâlime ve arkadaşlarının niyeti, eşraftan bir ailenin çocuğunun sütanneliğini üstlenerek, kuraklık ve benzeri sebeplerle zorlaşan hayat şartlarını rahatlatmaktı. Birçok kaynakta ifade edildiği üzere, yağışsız bir sene olduğu için, yaşanan kıtlık sebebiyle sağmal hayvanlardan verim alınamıyordu. Halîme, eşi Hâris birlikte yanlarına süt emzirdiği çocuğu Abdullah'ı da alarak yola çıktılar. Doymadığı için sürekli ağlayan ve uyumayan küçük çocuk sebebiyle, anne babası da uykusuz kalmış, yolculuk zor şartlar altında geçmişti.[392] Öte yandan yeterli beslenemeyen bineklerinin yürümeye mecali kalmadığı gibi, yanlarında bulunan yaşlı deve bir damla süt bile vermemişti.[393] Ebû Zueyb ailesi, diğer hanımlardan sürekli geri kalarak, aç, uykusuz bir şekilde Mekke'ye yaptıkları yolculuklarını tamamlayabilmişti.[394]

Mekke'ye geldiklerinde, kafiledeki hanımlar kısa zamanda süt emzirecek bir çocuk bulurken, "yetim" olmasından dolayı kabul edilmeyen"[395] Hz. Peygamber (s) dışında Halîme'nin alabileceği bir çocuk kalmamıştı.[396] Babası Abdullah[397], Hz. Muhammed (s) doğmadan çıktığı bir sefer esnasında hasta-

---

[390] Gülgûn Uyar, *Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivayet Farklılıklarının Tesbiti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 37.

[391] Mekke'ye aralarında Halîme bt. Ebî. Züeyb'in bulunduğu on hanımın geldiği ifade edilmektedir. Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

[392] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122, Taberî, ***a.g.e.***, C. 1, s. 455,

[393] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122, Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 455, Beyhaki, *a.g.e.*, C. 1, s. 133,

[394] Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 455.

[395] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90; Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 455; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

[396] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 123.

[397] Abdullah b. Abdulmuttalib'in vefat'ı ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bu haberlerden tercih edilen rivayete göre, Şam (Gazze) seyahatinden dönerken rahatsızlanan Abdullah, babası Abdulmuttalib'in dayıları olan Neccar oğullarının yanında Medine'de kalmış, bir ay sonra vefat ettiğinde Nabiğa isminde bir zatın evinin avlusuna defnedilmişti. 18, 25 yaşlarında,

lanarak vefat etmişti. Muhtemelen bu hanımlar, yaşı ilerlemiş Abdulmuttalib'in[398] ve genç yaşta kaybettiği eşinden mütevazı bir tereke kalan Âmine'nin[399] beklentilerini karşılamalarının zor olduğunu düşünüyorlardı. Kaldı ki, genel olarak câhiliye Arap kültüründe kız çocuklarına, yetişkin olmayan erkek çocuklarına miras verilmediği gibi, kocası ölen kadına da miras verilmiyordu[400]. Zira miras savaşlarda çarpışan yetişkin erkeklerin hakkıydı.[401] Sütanneler, uzun süreli bir emek, ciddi bir sorumluluk karşılığında, emzirecekleri çocukların babaları tarafından menfaatlenmeyi bekliyorlardı. Nitekim zorlu şartlar altında yaşamını devam ettiren çöl insanı için "sütannelik", geçimlerini rahatlatacak bir çıkış olarak görülüyordu.[402]

Abdulmuttalib'in yetim torunu Hz. Muhammed'e (s) sütanne bulmak için Sa'd oğulları yurdundan gelen hanımlarla görüşerek araştırma yaptığı[403], olumlu cevap alamayınca son olarak Halîme'ye teklif götürdüğü anlaşılıyor. Halîme ile karşılaştığında ismini, kabilesini sorup, aldığı cevaptan hoşnut olan Abdulmuttalib "Pek güzel, Sa'd ve Hilm; dünyanın hayrı ve ebedi izzetin kendisinde bulunduğu iki özelliktir " diyerek iltifatta buluna-

---

oğlunun doğumundan sonra vefat ettiğine dair farklı rivayetler olmakla birlikte Hz. Muhammed'in (s) doğumunda hayatta olmadığı tercih edilen görüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Abdullah b. Abdulmuttalib", *DİA*,1988, C.1, s.75.

398 İbn Sa'd, Tabakat'ında Abulmuttalib'in vefat ettiğinde seksen iki veya yüz yirmi yaşında olduğuna dair iki ayrı rivayet zikretmektedir. Her iki rivayetten de anlaşıldığına göre Abdulmuttalib'in, torunu Muhammed (s) doğduğunda en azından yetmiş yaşını aşmış olduğu anlaşılıyor. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî (V:230/845) *Tabakâ***t**, 11c., Ed. Adnan Demircan, Çev. Abdurrahman Elmalı vd., Siyer Yayınları, İstanbul, 2014, C. 1, 107. Çok sayıda çocuk (ibn Sa'd on iki oğlu ve altı kızı olduğunu zikreder. İbn Sad, Tabakât, C. 1, s. 81) ve toruna sahip olan, Abdulmuttalib'in, atalarından tevarüs eden "Sikaye; Mekke'ye gelen hacıların susuzluğunun, zemzem suyu ya da deve sütü ve kuru üzüm satın alıp hoşaf ve benzeri içecekler yapılarak giderilmesi" gibi sosyal sorumluluklarının olması yanında bir o kadar da cömert olması, maddi külfetinin ağır olduğunu göstermektedir. Bkz. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* 18.c, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987, C. 1, s. 76. Nitekim oğlu Abdullah vefat ettiğinde bıraktığı mütevazı terekeden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber'e dedesi Abdulmuttalib'in malından ciddi bir payın düşmediği anlaşılmaktadır.

399 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90.

400 Demircan, *Cahiliyye Arapları*, İstanbul, 2015, s. 59.

401 Murat Sarıcık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 161.

402 Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

403 Mubarek Fûrî, *a.g.e.*, s. 60.

rak, ona torununun "sütannnesi" olmasını teklif etti.[404] Eşi Hâris b. Abduluzza ile istişare [405] ettikten sonra Halîme, yurtlarına eli boş dönmektense[406] Abdulmuttalib'in torununu almalarının daha isabetli olacağını düşünürek, Muhammed b. Abdullah'ın (s) sütanneliğini üstlenip, dönmeye karar verdiler. Âmine sütanne adayı Halime'yi iyi karşılayıp, oğlu Muhammed'i (s) O'na gösterdi.[407] Ona hamileliği esnasında gördüğü rüyadan[408], doğumunda yaşadığı olağanüstü durumlardan bahsederek, oğlu ile ilgili beklentilerini paylaştı. İbn Sa'd'ın *Tabakat* adlı eserinde de geçen bir habere göre Âmine, Halîme'ye "Ey sütana, oğluna dikkat et, ona bir hal olacaktır" şeklinde bir uyarıda bulunarak, "Üç gece bana 'Oğlunu Sa'd oğullarına, Ebû Zueyb ailesinde sütanneye ver' denildi" şeklinde gördüğü rüyayı anlattı. Halîme "Şu anda kucağımdaki çocuğun babası Ebû Züeyb'dir ve O benim kocamdır" sözleriyle karşılık verdi.[409]

Halîme'nin ilk görüşte Âmine'nin çocuğunu sevdiği, buna mukabil birkaç aylık bir bebek olan Hz. Muhammed'in (s) de yeni sütannesini hemen benimsediği anlaşılmaktadır.[410] Halîme, Hz. Muhammed'i (s) kucağına alıp emzirmek istediğinde göğüslerinin sütle dolup taştığını, Onun sütannenin sadece sağ göğsünden emip doyduğunu, daha sonra da adeti olduğu üzere, sütannesinin diğer göğsünü süt kardeşine [411](Halîme'in kendi oğlu Abdullah'a) bıraktığını zikredilmektedir.[412]

---

[404] Halebî, *a.g.e.*, C. 1., s. 117.
[405] İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.
[406] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 123; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 3, s. 87.
[407] Halebî, *a.g.e.*, C. 1, s. 118.
[408] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban (V:354/965), *es-Siretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa,* 2c., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1997, C. 1, s. 53.
[409] İbn Sa'd, ***a.g.e***, C. 11, s. 99; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 3, s. 87.
[410] Halebî, *a.g.e.*, C. 1, s. 118, Diyarbekri, *a.g.e.*, C. 1, s. 223.
[411] Muhammed Hamidullah, Hz. Muhammed'in (s) sütannesinin bir göğsünü emip, diğerini sütkardeşine bırakmasını bütün siyer yazarlarının ittifak ettiği bir durum olarak aktarmaktadır. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâmâ Giriş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.
[412] Diyarbekri, *a.g.e.*, C. 1, s. 223.

Halîme ve arkadaşlarının Hz.Muhammed'in (s) sütanneliğine sıcak bakmama sebebi olarak, bazı kaynaklarda ifade edilen "yetim olmasından dolayı dedesi ve annesinin varlığının yetersiz görülmesi" [413], "zengin aile çocuğu" [414] olmaması gibi bir sebep öne sürülmektedir ki, bir ifadenin yanlış bir algıya da sebep olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, İbn Hişam[415] ve İbn Sa'd[416] gibi kaynaklarda geçen "yetim" kelimesiyle ailenin fakirliğine değil, anne ve dedesinin velayetinde olan bir yetim çocuğa sütannelik yapmanın getirisinin az olabileceğine işaret edilmektedir. Bir başka ifadeyle, babasız bir çocuğun sütanneliğinden, ümit ettikleri bolluk ve refahı elde etme imkânı zor görülmüştür.[417] Babası Abdullah hayatta olmasa da Hz. Muhammed'in (s) dedesi Abdulmuttalib, Mekke'nin sayılı insanlarından biri olup "seyyid"[418] lerdendi. Bununla beraber Mekke site devletinin idari mekanizmasında üstlendiği görevler dolayısıyla ağır sorumluluklarının[419] yanı sıra[420], yaşı ilerlemiş bir zattı. Öte yandan Âmine'nin, dul bir hanım olarak ekonomik bir gücünün olmaması, Arap toplumunda eşi vefat eden hanımların tekrar evlenmeleri gibi sebepler sütanne adayı hanımlara güven verme-

---

413 Halebî, *a.g.e.*, s. 176.
414 Hamidullah, *a.g.e.*, s. 49.
415 İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 122-123.
416 İbn Sa'd, *a.g.e.* , C. 1, s. 90.
417 Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.
418 İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi (Târih nedir- Peygamberler Târihi- Cahiliyye Dönemi)*, 5c., Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, C. 1, s. 392.
419 Balcı, *a.g.e.*, s. 179
420 Abdulmuttalib, Kureyş'in reislerinden olup, gelen heyetleri karşılamak, diyet paralarını ödemek, kabilenin fakirlerini kollamak, şavaş- barışa karar vermek, yolcuları ağırlamak gibi ağır bir yükün altındaydı. Bkz. Yenice, *a.g.e.*, s. 9 ; Bkz. Dipnot 399.; Öte yandan Vatandaş, Abdulmuttalib'in babası Hâşim'den kalan zenginliği kaybedecek kadar eli açık olduğunu ifade etmektedir. *Hz. Muhammed'in hayatı ve İslam daveti: Mekke dönemi*, Celaleddin Vatandaş, Pınar Yayınları, 2007, C. 1, s. 21.

miş olmalıdır.[421] Kaldı ki çocukların bâdiyede sütanneye verilmesi, eşraf'ın yani soylu ve zengin[422] ailelerin âdetiydi.

Halîme bt. Ebû Zueyb'in Sa'd oğulları yurduna dönüş yolculuğu esnasında, ve yanlarında kaldığı sürece Hz. Muhammed'in (s) bereketi olarak yorumlanan bazı olağanüstü haller zikredilir. Bu hallerin yetim bir çocuğun onlara hissedilebilir bir uğur ve bereket getirdiği düşüncesine dayandığını ifade eden tarihçiler olmuştur.[423] Kimi kaynaklarda irhâsat kabilinden zikredilen bu tür rivayetler, bazı tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Halîme'nin Hz. Peygamber'in (s) sütanneliğini üstlenmesinin hemen sonrasında yaşanan bolluk, bereketle[424] ve diğer olağanüstü hallere dair bazı tutarsızlıklar ortaya konmuştur.[425] Bu tür rivayetler, Hz. Peygamber'i (s) kimi zaman övme, kimi zaman da Ehl-i kitapla yarıştırma gibi sebeplerle sonradan "üretilmiş /inşai" malzeme olarak görülmüştür.[426] Diğer yandan ilk kaynaklarda mucize anlatımlarının sınırlı olduğu, zamanla bu oranın arttığı ifade edilmektedir.[427] İslâm dünyası dışından bazı araştırmacılara -oryantalist- göre bu tür harikulade durumlar "zikredilmeye bile değmeyecek" şeyler mesabesindedir.[428] Özellikle Hz. Peygamber'le (s) ilgili fevkalade/olağanüstü hallerin yer aldığı *delâil* ve *hasâis* türü kitaplarda peygamberlik öncesini konu alan bolca malzeme bulunmakla birlikte, çağdaş araştır-

---

421 Âmine'in eşi Abdullah'ın vefaatinden sonra evlenmemesi, yaşadığı zamanda Arap toplumunda ender rastlanan bir tutum olarak görülmektedir.

422 Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudi (1903-1979), *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri.* 7c., ed. Ali Bulaç, Çev. Muhammed Han Kayani, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, C. 4, s. 143.

423 Bünyamin Erul, *Siret Tetkikleri*, Otto yayınları, Ankara, 2013, s. 21.

424 Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

425 İsrafil Balcı, *Peygamberlik öncesi Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 178, 179, 180 ; Mehmet Azimli, *Siyeri farklı okumak*: Mekke yılları., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 15.

426 Mehmet Azimli, *Siyeri farklı okumak: Mekke yılları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 15.

427 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul, 2008, s. 59.

428 Leona Caetani (V:1354/1935), *İslâm Tarihi*, 10c., Çev. Hüseyin Cahid (Yalçın) Tanin Matbaası, İstanbul, 1925, C. 1, s. 358.

macılar tarafından bu tür rivayetlerin gerek isnad gerekse metin tenkidiyle ele alındığında sorunlu oldukları idda edilmektedir.[429]

Hz. Muhammed'in (s) sütannesinin yanındayken meydana gelen "şakk-ı sadr" hadisesi klasik siyer kaynaklarının bir çoğu ve tefsir alimleri tarafından maddi olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir. Modern dönemde bazı araştırmacılar ise Hz. Peygamber'in (s) hayatının her aşamasında insanî bir konumda olduğunu, bundan ziyade bir durumun söz konusu olmadığını düşünmektedirler.[430] Diğer yandan, Kur'an merkezli bir yaklaşımdan yola çıkan bazı araştırmacılar, Musa (as) ve İsa (as)'ın çocukluklarına Kur'an-ı Kerimde yer verilmesine rağmen, Hz. Muhammed (s) için böyle bir yaklaşımın söz konusu olmadığına dikkat çekmektedirler.[431] Bu yaklaşıma göre Hz. Muhammed'in (s) hayatıyla ilgili mucize olarak ifade edilen birçok hadiseden ayrıntıları bir şekilde bahsedilmekle beraber, bizim çalışmamızla alakalı olması bakımından sadece doğumu sonrası sütanneye verilme süreci ve Sa'd oğulları yurdunda yaşanılan bazı olay ve gelişmelere temas etmekle yetineceğiz.

Hz. Muhammed'in (s) sütanneliğini üstlendikten sonra Halîme'nin göğüslerinin iki çocuğu da doyuracak şekilde sütle dolması, aynı şekilde binek olarak kullandıkları yaşlı devenin sütünün bollaşması, dönüş yolunda bineklerinin[432] diğer hanımların dikkatini çekecek ölçüde hızlanması gibi olağanüstü haller, aldıkları çocuğun (Hz. Muhammed) bereketi olarak yorumlanmıştır.[433] Halîme'nin eşi Hâris de karşılaştıkları bolluk, bereket karşısında

---

429 Bu konu ilgili olarak bkz. Fatıma Ünsal, ***Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mucizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi***, YayımlanmamışYüksek Lisâns Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2012.

430 İlhami Oruçoğlu, *Başlangıçtan Günümüze İslam dünyasında Peygamber İmajı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2008, s. 70, 71.

431 Hizmetli, *İlk dönem İslam Tarihi*, s. 187; Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, s. 128.

432 Dişi bir merkep ile yaşlı bir deve olduğu rivayet edilen bu hayvanların dönüş esnasında göstedikleri performans, Halîme'nin yol arkadaşlarının dikkatini çekmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90.

433 İbn Sa'd, *a.g.e.*., C. 1, s. 90.

"Halîme sen mübarek, yüce biri aldın" diyerek bu durumu dikkat çekmiştir.[434] Mekke'den getirdikleri yeni evlatlarının[435] bereketi yurtlarına döndükten sonra da devam etti.[436] Öyle ki, kuraklığın hüküm sürdüğü o günlerde, Halîme'ye ait sağmal hayvanlar akşam otlaktan bol sütlü dönerken, komşularının aynı bölgede otlayan hayvanlarında sağılacak süt olmaması dikkat çeken bir durumdu.[437] Bu sebeple diğer aileler çobanlarını kınayarak, onlardan "Ebî Zueyb'in kızının (Halîme) hayvanları nerede yayılıyorsa" kendi hayvanlarının da orada yaymalarını istiyorlardı.[438]

Siyer teliflerinden bazıları, Hz. Muhammed'den (s) görülen hayır ve bereket[439] dışında, onun normal bir çocuğa göre daha hızlı bir gelişim göstermesinden bahsetmektedir. Genel olarak bu tür rivayetlerin aktarıldığı eserler İslâm tarihi kaynakları arasında geç döneme ait olup, Hz. Peygamber'in (s) büyüme sürecine dair abartılı ifadeler bolca yeralmasına karşın, İlk dönem kaynaklarında benzeri anlatımlara az da olsa rastlanmaktadır. Geç döneme ait Siyer teliflerinden yeralan bu tür rivayetlerden birkaç örnek aktararak yetinmek istiyoruz. Diyarbekrî'nin *Hamîs*, adlı eserinde Hz. Muhammed'in (s) iki aylıkken yuvarlandığı, üç aylıkken ayakta durduğu, dört aylıkken duvara tutunarak, beş aylıkken de tutunmadan yürüdüğü, altı ayı bitince yürümesinin hızlandığı, yedi aylık olunca her tarafa koşabildiği zikredilmektedir. Sekiz aylıkken anlaşılır bir biçimde, dokuzuncu ayda fasih (açık,

---

[434] İbn İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviye*, C. 1, s. 101, Belazüri, *a.g.e.*, C. 1, s. 105.

[435] Rivayetlerden Ebû Züeyb ailesinin Hz. Muhammed'i kendi evlatları gibi benimsedikleri anlaşılmaktadır.

[436] Mahfuz Söylemez, Hz. Peygamber'in Sa'd oğullarında geçirdiği güzel çocukluğun Halîme ve akrabalarının tereddütsüz İslâm'ı kabullenmelerinde etkili olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Bkz. M. Mahfuz Söylemez "Hz. Muhammed'in Hayatı", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2014, s. 20. Diğer taraftan her ne kadar kaynaklarda Halîme ve eşinin erken dönemde müslüman olduklarına dair rivayetler zikredilse de, Sa'd b. Bekr kabilesinin Mekke'nin fethinin hemen akabinde gerçekleşen Huneyn gazvesinde müslümanlara karşı savaşan Hevazin kabilesi arasında yeralmaları da dikkat çekicidir.

[437] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s.122, Taberî, *a.g.e.*, C. 5, s. 455.

[438] Beyhâkî, ***a.g.e.***, C. 1, s. 134; İbn Cevzî, *el-Vefâ.*, C. 1, s. 109.

[439] Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer ibn Kesir (V:774/1373) 14c., (1 ciltte 2 c.), *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1981, C. 1, s. 277.

seçik, doğru) olarak konuşuyordu. On aylık olduğunda çocuklarla ok atıyordu. [440] Yine aynı kaynakta İbn Abbas'tan gelen bir rivayette, Halîme'in Hz. Muhammed'i (s) sütten kestiğinde tekbir, tahmid, tenzih ifadelerini içeren dualar yaptığı aktarılmaktadır.[441] Erken konuşması ve yürüyüşü, çocuklarla ok atması gibi benzer haberleri zikreden Halebi, *es-Siretü'l-Halebiyye*, adlı eserinde Hz. Muhammed'in (s) ilk sözlerinin "لااله الا الله " şeklinde kelime-i tevhid olduğunu rivayet etmektedir[442] ki, bu rivayetler Allah Rasûlü'ne karşı olan derin sevgi ve bağlığın bir ifadesi olarak tezâhür etmiş olmalıdır.

Halîme, iki yaşını doldurduran Hz. Muhammed'i (s) sütten keserek, anlaştıkları[443] gibi annesine teslim etmek üzere Mekke'ye götürdü.[444] Kastallânî, *el-Mevahibü'l-ledüniyye* adlı eserinde sütannelerin, aldıkları çocukları iki yaş bittiğinde geri getirilip ailelerine teslim ettiğini zikretmektedir.[445] Hz. Muhammed (s) iki yaşında sütten kesildiğinde, diğer çocuklara göre daha gelişmiş, dört yaşındaki bir çocuk görünümüne sahip olduğu da gelen rivayetler arasındadır.[446] Halîme'nin ifade ettiğine göre, kendisi ve eşi Hâris'in isteği O'nun bir müddet daha yanlarında kalması yönündeydi.[447] Âmine, oğlu Muhammed'in (s) gelişiminden, Halîme ve eşinin O'na karşı tutumundan, çöl havasının çocuğuna yaradığını[448] görüp memnun kalmış olmalı ki,

---

[440] Diyarbekri, *a.g.e.*, C. 1, s. 225.

[441] Diyarbekri, *a.g.e.*, C. 1, s. 225.

[442] Halebî, *a.g.e.*, C. 1, s. 122.

[443] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 123; İbn Sa'd, *a.g.e..*, C. 1, s. 91; Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 455.

[444] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 123; İbn Sa'd, *a.g.e..*, C. 1, s. 91; Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 455; , Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheyli, (V:581/1185) *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm,* 4c., Kahire,1429 /2008 C. 1, s. 318; İbn Cevzî, *el-Vefâ*, C. 1, s. 109.

[445] Kastallânî, *a.g.e.*, C. 1, s. 279.

[446] Musa b.Raşid el-Azemî, *el-Lü'lü'l-meknûn fi sireti'n-Nebiyyi'l-me'mûn : dirâse muhakkaka li's-sireti'n-Nebeviyye*, 4c., el-Mektebetü'l-Amiriyye, Kuveyt, 2012, C. 1, s. 89.

[447] Halîme ve eşinin tüm ısrarlarına rağmen Âmine ve dedesinin Hz. Muhammed'in tekrar gitmesine izin vermedikleri, bir müddet sonra onun Mekke'nin havasına alışamadığından dolayı rahatsızlandığı ve tekrar sütannesinin yurduna gönderildiği de bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Bkz. Vatandaş, *a.g.e.*, s. 25.

[448] Şulul, *a.g.e.*, s. 108.

biricik evladının tekrar bâdiyeye dönmesine izin verdi.[449] Bazı kaynaklar bu durumu açıklarken, Âmine'nin oğlu Hz. Muhammed'in (s) o günlerde Mekke'de yaygın olan vebâdan[450] zarar görebileceğini düşünerek, Taif civarının temiz havası sebebiyle[451] bir müddet daha Beni Sa'd b. Bekr yurdunda kalması için gönderdiğini ifade etmektedirler.[452]

Hz. Muhammed'in sütannesinin yanında iken yaşadığı diğer bir hadise de, annesine götürülme esnasında Habeş Hristiyanlarından bazılarının dikkatini çekip, O'nun bedenini incelemeleri, Halîme'ye O'nunla ilgili sorular sormalarıdır[453]. Hz. Muhammed'in (s) bu süreçte yaşadığı olağanüstü durumlara şahid olan Halîme'nin, bu durumu anlamlandırmak adına bir takım arayışlar içine girdiği anlaşılıyor. İbn Sa'd, İshâk b. Abdullah'tan gelen bir rivayette Yahudiler'den bir grupla karşılaşan Halîme'nin, kendini Hz. Muhammed'in öz annesi olarak tanıttığı aktarır. Halîme, Âmine'nin anlattığı hamilelik ve doğum esnasında başından geçen olayları kendi yaşantısı gibi aktardığında, Yahudiler kendisine "Bu çocuk yetim mi?" şeklinde bir sorusu yöneltir. Onların olağanüstü ilgisi karşısında çocuğa bir zarar gelebileceğini hisseden Halîme eşini işaret ederek "Hayır, bu babasıdır, ben de annesiyim" diye cevap verir. Yahudilerin " Yetim olsaydı onu öldürürdük" sözleri üzerine daha da endişelenen [454] Halîme "Az kalsın emanetime zarar verecektim" diye düşünerek çocuğu onların yanından alarak, uzaklaştırmıştı.[455] Benzer bir diyalog Habeş Hristiyan[456] bir grupla, Hz. Muhammed (s) annesine götürülürken meydana gelmişti. Bu hadise, Câhiliyye döneminin meş-

---

[449] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 123, İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 91; Taberî, *a.g.e.*, C. 5, s. 455; Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, C. 30, s. 409

[450] İbn İshak, *a.g.e.*, C. 1, s. 102; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 123; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 91; Taberî, *a.g.e.*, C. 5, s. 455.

[451] Celal Yeniçeri, *a.g.e.*, s. 64.

[452] Fayda, "Muhammed", *DİA*, C. 30, s. 409.

[453] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 126;

[454] Halebî, *a.g.e.*, C. 1, s. 126.

[455] İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 92.

[456] Halebî, *a.g.e.*, C. 1, s. 127.

hur fuarlarından Ukaz[457] başka bir rivayete göre Zülmecaz[458] panayırında yaşandı. Sütannesi Halîme tarafından panayırda bulunan Hevâzin Arrâfına[459] başka bir rivayete göre Huzeyl Kâhinine[460] götürülen Hz. Muhammed'le (s) ilgili onların yaptığı yorumlar dikkat çekicidir. Bazı rivayetlere göre bu insanlar, Hz. Muhammed'in (s) gözlerinden hiç ayrılmayan kırmızılık, sırtındaki mühür[461] gibi fiziksel özelliklerine bakarak halkı uyarmaya

---

457 Bazı rivayetlere göre bu hâdise Ukaz panayırından sonra kurulan Zülmecaz panayırında yaşanmıştır. Ukâz, Câhiliye devrinin en meşhur panayırlarından olup, Tâif'e 15, Mekke'ye 30 mil mesafade, birçok Arap kabilesinin iştirakiyle kurulmaktaydı. Ticârî faaliyetlerin yanısıra, ihtilaflı meselelerin çözüldüğü hakemlikler söz konusu olur, kabileler arasında bazı anlaşmalar yapılırdı. Ayrıca Ukaz Panayırında kurulan kırmızı çadırlarda seçkin şairlerin en güzel şiirleri okunur "Muallakat" olarak adlandırılan bu şiirler, ketenden imal edilmiş özel bezlere altın suyu ile yazılarak, kimi zaman Kâbe gibi mekanlarda yıl boyu asılı kalırdı. Ukaz ile başlayan panayırlar, Meruzzahran'da kurulan Mecenne ile devam eder, Zilhicce ayının birinci günü ile sekizinci günü arasında Zülmecaz'da son bulurdu. Bu panayırlara bkz. Elnure Azizova, "Ukâz", *DİA*, C. 42, s. 62, 63; Halebî, *a.g.e.,* C. 1, s. 126; Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el- Bekrî (V:487/1094) *Cahiliyye Arapları (Mu'cem)* Çev. Levent Öztürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 127; el-Hasan b. Abdullah İsfehânî, thk. Hamed Casir, *Biladü'l-Arab*, Dârü'l-Yemame, Riyad, [t.y.], s. 32, 33.

458 İsfahânî (V:430/1038), *Delailü'n-nübüvve*, C. 1, s. 160.

459 Câhiliyye devrinde Araplar yeni doğan çocuklarını, gelecekleri hakkında bilgi almak üzere panayırlarda bulunan Arraflara götürürlerdi. Arraflar çocukların vücut yapılarını inceleyerek onların geleceğine dair öngörüde bulunurlardı. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Arrâf", *DİA*, C. 3, 394-395; İsfehânî'ye göre Arraf, Kâhin'e benzemekle beraber geleceğe dair haber verir. Kahin ise geçmişle ilgili haberlerden bahseder. Bkz. İsfahânî (V:H. 506), *el-Müfredat*, s. .335.

460 Kahin, sezgi ve ilham benzeri bazı özellikleri kullanarak geleceğe dair bazı öngörülerde bulunan, gizli ve esrarengiz bilgiyi ortaya çıkarma işini yapan kişidir. İnsanoğlu, bilinmeyene karşı olan merakını gidermek üzere kâhinlere başvurarak, temelde insan ve diğer canlı varlıklarla alakalı davranışları anlamlandırmaya çalışmıştır. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Kâhin", *DİA*, C. 24, s.170; Câhiliyye döneminde Araplar nazarında gerek ferdî gerekse toplumsal olarak Kâhinlerin önemli bir yeri vardı. İhtilafların çözümü, rüya tabiri, kayıpların bulunması, zina olaylarının belirlenmesi, hırsızlık ve adam öldürme gibi olayların aydınlatılması, hastaların şifa bulması, toplumsal ihtilafların giderilmesi, savaş ilanları konusunda istişare gibi konularda başvurulan Kâhinler "hulvân" adı verilen ücret alırlardı. Bkz. İlyas Çelebi, "Kâhin", *DİA*, C. 24, s. 171.

461 Nübüvvet mührü; Hz. Muhammed'in kürek kemiğinin arasında sağ tarafına daha yakın bir yerde, güvercin veya keklik yumurtası büyüklüğünde, elle hissedilebilecek bir kabartı şeklinde olduğu rivayet edilen ben, kimi tarihçiler tarafından nübüvvet ve son peygamber oluşuna delil olarak kabul edilmektedir. Bazı hadis kaynaklarında geçen rivayetlerde bu benle alakalı olarak, doğuştan ya da sonradan meydana geldiğine dair itirazlar olmakla beraber, varlığına dair de tartışmalar söz konusu olmuştur. Bazı rivayetlere göre doğuştan olmayıp sütannesi Halîme'nin yanındayken göğsünün yarılması esnasında, kimi rivayetlere göre ise ilk vahiy

çalıştılar.[462] Halîme'nin evladını (Hz. Muhammed) alıp, insanların arasından uzaklaştığı, ona herhangi bir zarar gelmesinin önüne geçtiği rivayet edilir.

Hz. Muhammed'in sütannesi Halîme'nin yanında[463] bulunduğu süre zarfında meydana gelen önemli bir başka olay da İslâm kaynaklarında "şakk-ı sadr – شقُّ الصدر " olarak ifade edilen olaydır. Kelime olarak "göğsün yarılması" anlamına gelen ve Ku'an-ı Kerim'de İnşirah suresinin ilk ayetiyle[464] de ilişkilendirilen bu olağanüstü hadise ile ilgili tarihi süreçte birçok yorum yapılmıştır.[465] Bazı kaynaklarda "şerh-i sadr-شرح صدر -göğsün açılması" olarak zikredilen bu hadisenin Hz. Peygamber'in (s) hayatında bir kaç kez yaşandığı[466] rivayet edilmektedir.[467] Rivayetlere göre sütannesinin yurdunda bulunduğu dönemde, beyaz elbiseli[468] insan suretinde iki meleğin[469] gelip Hz. Muhammed'i (s) yere yatırdığı, karnını yardıktan sonra kalbini çıkartıp ondan bir kan pıhtısını alarak temizledikleri, zemzem suyuyla yıkadıkları, ilim ve hikmetle doldurdukları, akabinde kalbini yerine koydukları

---

veya mi'rac hadisesi öncesinde vücudunda meydana gelmiştir. Hadis ve siyer kaynaklarındaki farklı rivayetler değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in (s) vücudunda bulunan bu benin doğuştan olduğu görüşü ağırlık kazanmakla birlikte nübüvvetle alakalandırılması konusunda ise tereddütler bulunmaktadır. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Nübüvvet Mührü", *DİA*, C. 33, s. 291-293.

462 Halebî, *a.g.e.,* C. 1, s. 127.

463 İbn. Hacer, *Fethu'l Bârî*, C. 1, s. 460.

464 İnşirah 94/1 "Biz senin göğsünü açmadık mı?"

465 Alusi, *a.g.e.,* C. 16, s. 299.

466 Halebî, *a.g.e.*, C. 1, s. 137.

467 Erdinç Ahatlı, "Şakk-ı Sadr", *DİA,* C. 38, s. 309-310; Beyhâkî, Hz. Peygamber'in bu hadiseyi sütannesinin yanında ve Miraç gecesi Mekke'de yaşadığını rivayet etmektedir. Bkz. Beyhâkî, *a.g.e.*, C. 1, s. 14; Ayrıca on yaşında Mekke'de, Peygamberlikle müşerref olup ilk vahiyle muhatab olduğu zaman kırk yaşında Hira mağrasında bu işleme tabi tutulduğuna dair rivayetler de vardır. Bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* C. 1, s. 279; Mevdudî, bu olayın fiili bir olay olarak ele alınmaması gerektiğini ifade eder. Bkz. Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudi (1903-1979), *Tarih boyunca tevhid mücadelesi ve Hazreti Peygamber'in hayatı,* 3c., ÇeV:Ahmed Asrar, İstanbul: Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, C. 1, s. 370; Sarıçam bu hadisenin rivayetlerde maddi bir hadise şekilde aktarılmasına rağmen, manevi bir temizlik olması gerektiğne işaret etmektedir. Bkz. Sarıçam, *a.g.e.,* s. 62.

468 Beyhâkî, *a.g.e.,* C. 1, s. 146, İbn Kesîr (V:774/1373), *es-Sire* C. 1, s. 224.

469 İbn İshak, *a.g.e.,* C. 1, s. 102, İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 117,118; Taberî, *a.g.e.*, C. 5, s. 455; Üç kişiden bahsedilir bkz. İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, thk.Ömer Abdüsselam, C. 1, s. 420.

zikredilmektedir.[470] Bu hadise esnasında küçük bir çocuk olan Hz. Muhammed'in (s) kendisine yapılan bu işlemi seyredip onların konuşmalarını dinlediği,[471] insan suretindeki bu iki meleğin Cebrail-Mikail olduğu[472] ifade edilirken, melekler[473], getirdikleri altın bir tasta bulunan kar suyu ile karnını temizledikten sonra Onu ve ümmetinden bin kişiyle tarttılarsa da O, ağır gelmiştir. Meleklerden biri diğerine, ölçmeyi bırakmasını bütün ümmeti tartıya konsa bile O'nun hepsinden ağır geleceğini söyler.[474] Hz. Muhammed'in (s) kalbini yıkayıp tekrar yerine yerleştirirler. Bazı rivayetlere göre de sütkardeşi Abdullah b. Haris'in de bu olaya kısmen şahit olup anne babasına haber vermesi dikkat çekicidir.[475] İbn Kesir, *es-Siretü'n- nebeviyye* adlı eserinde kartal[476] benzeri iki kuşun gelip göğsünü yarma işlemi yaptıklarını ve bu hadisenin Hz. Muhammed (s) hayvanların yanında iken yalnız başına olduğu esnada meydana geldiğini bildirmektedir.[477] Sütkardeşi Abdullah tarafından bu hadiseden haberdar[478] edilen Halîme ve eşi Hâris, Hz. Muhammed'in (s) yanına geldiklerinde onun rengini değişmiş bir halde buldular.[479] Yaşanan bu hadise sütannesi ve sütbabasını[480] endişelendirmiş olmalı

---

470 Ahmed b.Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî (V:241/855**)**, *Müsnedü el-İmamu Ahmed b. Hanbel* , 52c., Ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessetü-r Risale, Beyrut, 2008, C. 35, s. 183

471 es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 320, Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 225.

472 Halebî**,** *a.g.e.*, C. 1, s.135.

473 Taberi, farklı bir rivayette üç kişiden bahseder. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, C. 5, s. 456.

474 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 91.

475 es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 319.

476 İbn İshak'da geçen bir rivayette Allah Rasûlü (s), "Bana turna kuşu şeklinde iki melek geldi. Yanlarında kar, dolu ve soğuk su vardı. Onlardan biri göğsümü yardı, diğeri de gagasıyla püskürterek yıkadı" Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar (V:150/767), *Siyer*, ÇeV:Sezâi Özel, Akabe Yayıncılık, 1992, s. 102.

477 İbn Kesir, *es-Sire*, C. 1, s. 229.

478 Ateş, Abdullah b. Hâris'in bu olayı fiziksel bir operasyon gibi algıladığını, aslında manevi bir durumun söz konusu olduğu ifade etmektedir. Bkz. Süleyman Ateş, *Alemlere rahmet Hz. Muhammed*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, [t.y.], s. 17.

479 İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s.122,

480 Kastallâni, Halîme'nin Hz. Muhammed'e (s) cin çarpması olarak, tabir edilen rahatsızlığa yakalandığını düşünerek korktuğunu ifade etmektedir. Bkz. Kastallânî, *a.g.e.,* C. 1, s. 280; Câhiliye Arapları, cinlerin yeryüzünde insanlarla birlikte yaşadığına, bazı tabiat olaylarını gerçekleştirdiklerine, ayrıca kimi zaman insanlara yardım edip, kimi zaman zarar verdikleri-

ki[481], kısa bir süre zarfında, emanet olarak gördükleri çocuğa bir zarar gelmeden[482] annesine teslim etmenin uygun olduğunu düşünmüşlerdi.[483] Halîme'nin kısa bir müddet sonra tekrar Mekke'ye gelmesi Âmine'nin şaşırtmış, olağanüstü durumları anlatan sütanneyi teskin etmişti. Halîme Hz. Muhammed'i (s) alıp tekrar Beni Sa'd yurduna döndükleri bildirilmektedir.[484] Belâzûri *Ensâbu'l-Eşraf* adlı eserinde, Halîme'nin Hz. Muhammed'i (s) iki yaşında sütten kestiğini, beş yaşında[485] da annesine ve dedesine getirdiğini bildirmektedir.[486] Ya'kûbî, beş yaşında, başka bir rivayette ise (kıle sigasıyle) dört yaşında geldiğinde, on yaşında bir çocuğun yapısı ve gücüne sahip bir görünümde annesine teslim edildiğini zikreder.[487] İbn Kesir, *es-Siretü'n-nebeviyye*'de Hz. Peygamber'in (s) altı yaşına kadar sütannesinin yanında kaldığını, her sene dedesine getirildiğini ifade etmektedir.488

Hz. Muhammed'in (s) göğsünün yarılması hadisesinden sonra sütannesinin yanında yaklaşık bir yıl daha kaldığı, bu süre zarfında Halîme'nin Onu yanından ayırmayıp, daha dikkatle takip ettiği anlaşılıyor. Halîme'in, yanında bulunduğu süreçte Hz. Muhammed'le (s) ilgili bazı gözlemlerinden; temizliği, terbiyesi, diğer çocukların aksine oyunla meşgul olmaması,[489]gibi dikkat çekici bazı ayrıntılardan, bahsedilmektedir. Diğer yandan hastalara

---

ne inanırlardı. Bkz. M. Süreyya Şahin, "Cin", *DİA,* C. 8, s. 8; Halîme'nin bu olağanüstü halleri mensubu olduğu toplumun inanç, düşünce yapısına uygun yorumlayarak, Hz. Muhammed'e (s) cinlerin musallat (isabet) olduğunu düşünmesi ve çare arayışı doğal olmalıdır.

481 İbn İshak, *a.g.e.,* C. 1, s. 102; İbn Hişâm, *a.g.e.,* C. 1, s. 1 9, İbn Sa'd, *a.g.e.,* C. 1, s. 91.

482 Câhiliye döneminde Arap inanışında cinlerin önemli bir yeri vardı. Câhiliye insanının algısına göre, çeşitli kısımları olduğuna inanılan cin taifesinin çocuklara musallat olanları vardır ki, bunlar "ruh" olarak isimlendirilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bkz. Usta, *a.g.e.*, s. 157-160.

483 İbn İshak, *a.g.e.,* C. 1, s. 102; İbn Sa'd, *a.g.e.,* C. 1, s. 91; Taberî, *a.g.e.*, C. 5, s. 455.

484 İbn Sa'd, *a.g.e.,* C. 1, s. 91.

485 Ebû Nuaym İsfehani, *a.g.e.*, C. 1, s. 162.

486 Belazüri, *a.g.e.,* C. 1, s. 103.

487 Ya'kûbî, *a.g.e.,* C. 1, s. 10.

488 İbn Kesir, *es-Siretü'n- nebevî*, C. 1, s. 232; Hizmetli, 4 veya 6 yaşına kadar sütannesini yanında kaldığını ifade etmektedir. Bkz. Hizmetli, *a.g.e.*, s. 188.

489 Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 225, Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamber Efendimiz'in hayatı: (sallahu aleyhi ve sellem)*, (V:1312/1895), hazırlayanlar İbrahim Coşkun, Kemal Erkan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2012, s. 33.

şifa vermesi, üzerine inen nur, bir koyunun ona secde etmesi [490], onun gelişinden sonra beni Sa'd evlerinin misk kokusuyla kokması[491] gibi ifadeler geç dönem kaynaklar aittir ve farklı yönlerden tenkite tabi tutulmuştur. İbn Sa'd'da geçen bir haberde, Halîme'nin süt evladının bir bulut tarafından gölgelendiğini farketmesi üzerine[492], beş yaşına gelmiş olan Hz. Muhammed'i (s) annesine geri vermek üzere Mekke'ye götürdüğü zikredilmektedir.

Halîme Hz. Muhammed'i (s) ailesine teslim etmek üzere Mekke'ye geldiklerinde, şehrin yukarı taraflarında ihtiyaçlarını gidermek üzere sütoğlunun yanından ayrılır, geri geldiğinde onu göremeyince kaybolduğunu fark ederek telaşlanarak[493] ağlayıp, haykırmaya başlayınca etrafında bulunan insanları da ağlatır.[494] Çocuğunun bulunması için yardım ister.[495] Diğer yandan Halîme, biran evvel Abdulmuttalib'in yanına giderek, torununun kaybolduğunu diğer insanlardan öğrenmeden önce kendisi haber vermek ister.[496] Abdulmuttalip torunun kaybolduğunu Halîme'den öğrenir öğrenmez, ona bir zarar geldiği düşüncesine kapılarak kılıcını sıyırır. Sütanneye beklemesini söylerek torununu aramaya başlar.[497] Bazı rivayetlerde Abdulmuttalib'in Kâbe'ye gidip tavaf ederek, torunun bulunması için Allah'a (c) dua ettiği zikredilmektedir.[498] Abdulmuttalib'in Câhiliyye devrinde Kureyş'in olağanüstü hallerde toplanmak üzere kullandıkları parolayı Safâ tepesine çıkarak söylediği, insanların bu çağrıya icabet ederek Hz. Muhammed'i (s) bulmak üzere seferber oldukları ifade edilmektedir.[499] es-Suheyli, *er-Ravzü'l-Ünüf* adlı eserinde Hz. Muhammed'in (s) Varaka b. Nevfel ve Kureyş'ten

---

[490] Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 225.
[491] Muhammed b. Salih ed-Dımeşkî (V:972/1536), *Peygamber Sallallahu Aleyhi Vesellem Külliyatı*, 13c., Çev. Halil İbrahim Kaçar vd., Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2003, C. 1, s. 333.
[492] İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 91; Halebî, *a.g.e.*, C.1, s. 136.
[493] es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 326.
[494] İbn Cevzî, *el-Vefâ.*, C. 1, s. 116.
[495] Beyhâkî, *a.g.e.*, C. 1, s. 142.
[496] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 119; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 326.
[497] Beyhâkî, *a.g.e.*, C. 1, s. 145.
[498] İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. 1, s. 119; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 326.
[499] İbn Cevzî, *el- Vefâ*, C. 1, s. 116.

biri tarafından bulunduğunu zikretmektedir.[500]Abdulmuttalib'in torunu Hz. Muhammed'in (s) bulunuşuna çok sevinerek onu bağrına bastığı, ahali sakinleştikten sonra yirmi deve, yanı sıra koyun, sığır kestirip Mekkelilere yemek yedirdiği rivayet edilmektedir.[501] Abdulmutalip tarafından 'en güzel dünyalıklarla' taltif edilen Halîme, yine aynı şekilde yol hazırlıkları tamamlanarak yurduna yolcu edilir.[502] Halîme'nin, torunu yanında olduğu süre içinde karşılaştığı olağanüstü halleri Abdulmuttalib'e anlattığı, Halîme'nin anlattıklarından etkilenen dedenin torununu kucaklayarak, ağladığı ifade edilmektedir.

Makrîzî *İmtaü'l-esmâ'* isimli eserinde, Hâlime'nin Hz. Peygamber'le (s) birlikte amcasının oğlu Ebu Süfyan b. Haris'i de emzirdiğini kaydetmektedir.[503] Hz. Peygamber'den (s) önce amcası Hamza'ın (r) Beni Sad'lı bir sütanne tarafından emzirildiği, hatta bu sütannenin, Hz. Peygamber'i (s) de Halîme'nin yanında iken bir gün emzirdiği rivayet edilir. [504] Diğer yandan Hz. Muhammed'in (s) dört yaşına kadar orada kaldığı, Halime'in evli kızı Şeyma (Huzafe) tarafından da emzirildiği aktarılmaktadır.[505]

Halîme'in Hz. Muhammed'i (s) annesine teslim edip memleketine döndükten sonra da sütoğluyla görüştüğüne dair rivayetler kaynaklarda yeralmaktadır. Âmine'yi küçük yaşta kaybeden Hz. Peygamber'in (s), Halîme'yi anne gibi gördüğü, öz annesinden çok birarada kaldığı sütannesine sevgi, saygı gösterip "Annem" diye hitap ettiği rivayet edilir. Nitekim, Hz. Muhammed'in (s) Hz. Hatice ile evlendikten sonra Mekke'ye gelen Halîme'yi ağırladığı, beni Sa'd yurdunda yaşanan kuraklıktan ve hayvanlarının telef olmasından dert yanan sütanneye destek olmak üzere eşi ile görüştüğü,[506]

---

[500] es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 326.
[501] Beyhâkî, *a.g.e.*, C. 1, s. 144.
[502] Beyhâkî, *a.g.e.*, C. 1, s. 145. Köksal, *a.g.e.*, C. 1, s. 45.
[503] Makrizi, *a.g.e.*, C. 1, s. 11.
[504] Makrizi, *a.g.e.*, C. 1, s. 12.
[505] Çağatay, *a.g.e.*, s. 149.
[506] İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 93, İbn Cevzî, *el-Vefâ*, C. 1, s. 114,

varlıklı bir hanım olan Hz. Hatice Halîme'ye kırk koyun, binek olarak da bir deve hediye ederek sütannenin gönlünü almıştı.[507] İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçen bir haberde Hz. Peygamber'in (s) yanına gelen sütannesi için ridâsını yere serip onu oturttup ilgilendiği, ihtiyaçlarını giderdiği; aynı hüsn-ü muamelenin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer tarafından yapıldığı[508]zikredilmektedir ki, Allah Rasulü'nün (s) vefatından sonra olmalıdır. Bu rivayetin de Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma b. Hâris'e ait olması gerekir.

Hamidullah, Halîme'ye ait mezarın Mekke'de Cennet'ül-Bâkî mezarlığında bulunduğuna dair bilgiyi aktardıktan sonra, onun kızlarından biri ya da kızkardeşine ait olma ihtimalini zikretmektedir.[509] Halîme'nin müslüman olmasıyla ilgili farklı haberler vardır.[510] Muğultay b. Kılıç Bekçerî, *ez-Zehrü'l-bâsim* adlı eserinde İbn Ebî Hayseme, Taberânî, Askerî, Ebû Nuaym İsbehânî, İbn Abdilber, İbn Sebu' (Ebû Rebi' Süleyman el-Büstî), Kâdî İyaz, İbn Mende gibi mütehhirin ulemânın Halîme'yi sahabe arasında zikrettiklerini ifade etmektedir. Nitekim aynı müellif, bu konuyla alakalı yazdığı *et-Tuhfetu'l-cesîme li-İslâmi Halîme* isimli eserinde Halîme'in Allah Rasulüne iman ettiğine dair rivayetleri sıralayarak delilerle îzah etmiştir.[511] İbn Hacer el-Askalânî de *el-İsabe* adlı eserinde onun müslüman olduğunu bildirmektedir.[512]

---

507 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 93, İbn Cevzî, *el-Vefâ.*, C. 1, s. 114.
508 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 93.
509 Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri*, s. 5.
510 eş-Şâmî, *a.g.e.*, C. 1, s. 467.
511 Ebu Abdullah Alaeddin Mugaltay b. Kılıç b. Abdulah Bekceri, (V:762/1361) *ez-Zehrü'l-bâsim fi sireti Ebi'l-Kâsım (s.a.v)*, 2c.; thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekür, Dârü's-Selam, Kahire, 2012.
512 İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 1, s. 87.

B. Hz. Peygamber’in Süt Kardeşleri

1. Hamza b. Abdulmuttalib

Hamza b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf; Hz. Peygamber’in (s) amcası, ilk sütannesi Süveybe tarafından emzirildikleri için sütkardeşidir.[513] Hz. Hamza MS. 569 veya 570 tarihinde Mekke’de dünyaya gelmişti.[514] “Esedullah”[515] lakabıyla meşhur olan Hz. Hamza, aynı zamanda Allah Rasûlü’nün (s) annesi Âmine’nin amcasının kızı Hâle bnt. Vüheyb’in oğludur. Hz. Hamza’nın anne bir kardeşleri Safiyye (r) , Mukavvim, Hacl olduğu rivayet edilmektedir.[516] Abdulmuttalib, Zühre oğullarından Vehb’in kızı Hâle ile evlenirken oğlu Abdullah’da Hâle’nin amcasının kızı Âmine’yle evlenmişti.[517] Hz. Hamza ilk olarak büyük kardeşi Ebu Leheb’in cariyesi Süveybe, daha sonra Halîme bt. Ebî Züeyb ve farklı bir rivayete göre de Sa’d b. Bekr kabilesine mensub başka bir hanım tarafından emzirilmiş, dolayısıyla iki ayrı hanım tarafından emzirilmelerinden dolayı Hz.Peygamber’le (s) iki yönlü sütkardeşliği söz konusudur.[518] İbn Hacer Askalâni, *el-İsâbe*’de Hafs b. Halîme Sa’diyye adında Hz. Peygamber’i (s) emziren bir hanımdan

---

[513] Belazüri, *Ensâbu’l-Eşraf*, C. 1, s. 103; İbn Abdülber Nemeri, *el-İstiab*, C. 1, s. 135; es-Süheyli, *a.g.e.*, C. 2, s. 163-164, ez-Zehebi, , *Tarihü'l-İslâm ve vefeyat*, C. 1, s. 495.

[514] Aralarında 2 veya 4 yaş olduğuna dair farklı rivayetler geçmektedir; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 2, s. 105; Tabersî aralarındaki yaş farkını 4 yaş olarak zikreder. bkz. Tabersî, *a.g.e.*, s. 140.

[515] Hz. Hamza’ya cesaretine binaen “Allah’ın aslanı” lakabı söylenmiş olmalıdır. Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l Cevzî (V:597/1201) *Keşfü'n-nikab ani'l-esma ve'l-elkab*, thk. Abdülaziz b. Râcî es-Saidi. Mektebetu Dârü’s-Selam, Riyad, 1413, C. 1, s. 57.

[516] İbn Abdülber Nemerî, *el-İstiab*, C. 1, s. 424.

[517] es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 2, s. 51. Abdulmuttalib’in Hâle bt. Vüheyb’e evlenmek üzere talip olduğunda, aynı esnada oğlu Abdullah’a da Âmine’yi istediği ve aynı zamanda evlendikleri rivayeti farklı kaynaklarda zikredilmektedir. Hz. Hamza’nın yeğeni Hz. Muhammed’den önce dünyaya geldiğine bakılırsa Abdullah ve Âmine’nin ya, nikahlarınınn kıyılıp evliliklerinin sonra gerçekleştiği, ya da çocuklarının birkaç yıl olmadığı anlaşılmaktadır.

[518] eş-Şâmî, *a.g.e.*, C. 1, s. 462; Kelbî, Halîme’nin, kızı, Şeymâ’nın sütüyle Hz. Muhammed’i emzirdiğine dair bir bilgi de zikredilmektedir ki, bu durumda Şeyma’ın evli, çocuklu, nisbeten yaşı büyük bir hanım olması icap eder. Bkz., Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib Kelbi, (V:204/819) *Cemheretü'n-neseb*, thk. Naci Hasan, Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1986, s. 394-395.

sütkardeşi olarak da bahseder ki, bu hanımın Hz. Hamza'yı da emziren Halîme'in evli bir kızı olma ihtimali de vardır.[519]

Hz. Hamza ve Hz. Peygamber'in amca- yeğen olmaları bir yana, akran oldukları için arkadaş olarak büyüdükleri, buna rağmen onun İslâm'ı kabul etmesinin bi'set'in 6. yılında, nisbeten geç bir dönemde olduğu rivayet edilmektedir.[520] Rivayete göre avcılıkla iştiğal eden Hz. Hamza, bir gün avdan döndüğünde tavaf etmek üzere Kâbe'ye giderken yolda bir cariye ile karşılaştı. Cariye, "az önce Ebû Cehil'i yeğeni Muhammed'e (s) hakaretler yağdırarak onu incittiğini, onun ise cevap vermeden oradan ayrıldığını Hamza b. Abdulmuttalib'e haber verdi. Yeğenine yapılan bu muameleye oldukça sinirlenen Hz. Hamza öfkelenerek Ebû Cehil'i arayıp buldu, elinde bulunan yayla kafasına vurup yaraladı. Bununla da yetinmeyip 'hakaret ettiği yeğeninin dinine' girdiğini söyleyerek müslüman olduğunu açıkladı.[521] Hz. Muhammed'e (s) yapılanlara öfkelenerek dinini değiştiren Hz. Hamza, sakinleştikten sonra kısa bir müddet tereddüt yaşasa da, Hz. Peygamber'in irşadıyla kısa sürede kalbi[522] İslâm'a ısınmış ve imanı güçlenmiş, onun İslâm'a girişiyle müslümanlar da kuvvet bulmuştu.[523] Hz. Peygamber (s), Mekke'de müslümanların zorluklara mahatab olup dayanışma ihtiyacında olduğu günlerde bazı sahabeler arasında kardeşlik bağı kurmuştu. Mekke'de Hz. Hamza

---

[519] İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 2, s. 85.

[520] İbn İshak, *a.g.e.* , C. 1, s. 211; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 201; İbn Sa'd, *a.g.e.*, (Demircan), C. 3, s. 5; Köksal; *a.g.e.*, C. 4, s. 205

[521] Ebû Câ'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed (V:245/860), *el Munemmak fi Ahbâri Kureyş*, tsh. Hurşid Ahmed Faruk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985, s. 340.

[522] Hamza (r) İslam'a girdikten sonra söylediği şiir onun samimi duygularını dile getirmektedir; "Kalbimi, İslamiyet'e Hanif olan dine yönelttiği zaman, Allah'a hamdettim…" Bkz. es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 2, s. 51; Köksal; *a.g.e.*, C. 4, s. 207.

[523] *Ebû Abdullah* Muhammed b. İshak b. Yesar (V:50/767), *Siretu İbn İshak*; thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981, s.187; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 201; İbn Sa'd, *a.g.e.*, (Demircan), C. 3, s. 6; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 2, s. 51, Köksal; *a.g.e.*, C. 4, s. 206, 207.

ile Zeyd b. Hârise (r)[524] arasında kurduğu kardeşlik bağınının bir benzeri, daha da kapsamlı olarak Medine'ye hicret sonrası Ensar ve Muhacirler arasında uygulanmıştı. Bu esnada Hz. Hamza Ensar'dan Kûlsum b. Hidm ile kardeş yapılmıştı.

Medine'ye hicretten sonra Allah Rasûlü tarafından Hz. Hamza'ya önemli görevler verildiği görülmektedir. Rasûlüllah (s) ilk olarak onun için sancak bağlayarak, 30 kişilik süvari birliğiyle başında, 300 kişilik süvariden oluşan Kureyş kervanını kontrol altına üzere olarak "Sîfulbahr"olarak bilinen mevkiye gönderdi.[525] Hz. Hamza'nın Ebva, Zül'uşeyre seferlerinin yanısıra Kaynuka Yahudilerine yapılan seferde de sancağı taşıyan kişi olduğu gelen rivayetler arasındadır.[526] Aynı şekilde Bedir savaşında ciddi kahramanlıklar göstererek birçok müşriğin etkisiz hale getirilmesinde rol oynamıştı. Hz. Hamza, Hicrî 3. yılda Mekke müşrikleri ile yapılan Uhud gazvesinde Cubeyr b. Mutim'in kölesi Vahşi b. Harb[527] tarafından atılan harbe ile şehid edildiğinde 59 yaşındaydı.[528] Bedir savaşında Kureyş'in ileri gelenlerinden birçok kişiyi öldürmesi sebebiyle, Kureyş'in intikam duygularının hedefi olarak şehit edilmiş, naaşına müsle[529] yapılmıştı. Hz. Peygamber (s) ,

---

[524] Ebû Câ'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed (V:245/860), *Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1942, s. 70.

[525] İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 410.; İbn Sa'd, ***a.g.e.***, Demircan, C. 3, s. 6; İbn Habîb, *Muhabber*, s.116; İbn Abdülber Nemeri, *el- istiab*, C. 1, s. 424 .es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 3, s. 37.

[526] Algül "Hamza", *DİA*, C. 15, s. 501.

[527] Vahşî b. Harb daha sonra müslüman olmuş, Tâif'lilerin İslâm'a girip Hz. Peygamber'le (s) görüşmek üzere yolladıkları heyetle birlikte Medine'ye gelmişti. Allah Rasûlü, muhtemelen sevgili amcasının şehid edilip, müsle yapılarak gayrı insani bir muamele görmesini hatırlattığı için, Vahşî'ye kendisinden uzak durmasını söyledi. Bkz. es-Suheylî, *a.g.e.,* C. 3, s. 265; Algül,a.g.m., *DİA*, C.15, s. 502; Buhârî, el-Meğâzî, 23.

[528] İbn İshak, *a.g.e.* , C. 1, s. 342; İbn Hîşam, *a.g.e.,* C. 2, s. 94; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 3, s. 263; Algül, a.g.m., *DİA*, C. 15, s. 501.

[529] Müsle gözdağı vermek, korkutmak, intikam duygularını dindirmek gibi amaçlarla canlı ya da ölmüş insan bedenine yapılan uygulamaya veya farklı sebeplerle hayvanların organlarını keserek ya da tahrip ederek değiştirmek anlamlarına gelmektedir. Bkz. Adnan Demircan; Yusuf Ziya Keskin, "Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Müsleye Yaklaşımı ve Bunun İslâm Kültürüne Yansımaları", *Hz. Peygamber (s.a.v.) Kurumsal Yapının Oluşumu*, Der: Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 275.

Hamza'ya (r) yapılan bu işkenceyi gördüğünde çok etkilenerek ağlamış, hatta şayet müşriklere karşı galip gelirse aynı muameleyi uygulayacağını söylemiş, ancak bu tür uygulamaların yasaklanıp "Eğer herhangi bir cezâ ile mukabele edecek olursanız ancak siz revâ görülen ukubetin misliyle cezâ yapın. Sabrederseniz andolsun ki, bu tahammül edenler için elbet daha hayırlıdır" ayetinin[530] nâzil olması üzerine "avf" yolunu tutmuştu. Hatta Ensar hanımlarının Uhud şavaşında şehid düşen yakınlarına ağladıklarını duyduğu zaman, "Hamza'nın ağlayanı yok" diyerek âdetâ, Hz. Hamza için de ağlanarak yas tutulmasını istemiş, kısa bir süre sonra bu uygulamayı yasaklamıştı. Hz. Peygamber tarafından "Seyyidüşüheda: Şehitlerin Efendisi" olarak anılan Hz. Hamza'nın cesaret timsâli ve aynı zamanda iyi bir süvari olduğunu İbni Habîb *el Munemmak* adlı eserinde ifâde etmektedir.[531] Hz. Hamza'nın Havle bnt. Kays b. Kahd Ensârî'den "Umâre", Selmâ bt. Umeys el-Has'amiyye'den "Ümâme" adlı iki kızı[532], Sa'lebe oğullarından Bintü'l - Mille b. Mâlik el-Evsî'den "Ya'lâ"[533] ve "Âmir" adlı iki oğlu olmuştur. İbni Habib, *Muhabber* adlı eserinde Hz. Peygamber'in bacanaklarını sıralarken Hz. Hamza'yı da zikreder. Zira müminlerin annesi Hz. Meymûne'nin kızkardeşi Selmâ, Hz. Hamza'nın eşiydi.

2. Ebû Seleme b. Abdilesed

Ebû Seleme [534]Abdullah b. Abdilesed b. Hilâl el- Kureşî el- Mahzûmî, Hz. Peygamber'in (s) halası Berre bt. Abdulmuttalib'in oğludur. Süveybe,

---

[530] Nahl 16/126, Bkz. Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, C. 2, s. 507.

[531] İbni Habib. *El- Munemmak*, s. 419.

[532] Yakınları tarafından (bazı rivayetlere göre Hz. Ali), Hz. Hamza'nın kızı ile evlenme konusunda Allah Rasûlü'nün fikri sorulduğunda "Sütkardeşimin (Hamza) kızı olduğu için evlenmesinin helal olmayacağı"nı buyurduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Buhari, Şehâdat, 7; Müslim, Rada' 11, 12, 13, 14; Neseî, Nikah, 42; Nevevî, *a.g.e.*, C. 10 , s. 265.

[533] Zehebi, Hz. Hamza'nın "Ebû Ya'lâ" künyesi ile anıldığını zikretmektedir. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V:748/1348), *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ*, 2c., Haz. Eymen Sâlih Şa'bân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C. 2, s. 422.

[534] İbn Mende, Ebû Seleme olarak künyesini zikretmektedir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed, (V:395/1005), *Fethü'l-bab fi'l-küna ve'l-elkab*, thk. Nazar Muhammed el-Faryab, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1996, s. 354.

önce yaşça büyük olan Hz. Hamza'yı, akabinde Hz. Peygamber'i (s) sonra da Ebû Seleme'yi emzirmiştir.[535] Hz. Peygamber (s) Erkam b. Ebi'l Erkam'ın[536] evine girmeden evvel iman eden ilk müslümanlar arasındadır. Ebû Seleme câhiliyye devrinde Mekke'liler arasında okuma yazma bilen az sayıda insan arasındaydı.[537] Eşi Ümmü Seleme (r) ile birlikte Habeşistan'a[538] yapılan iki hicrete de katıldığına dair rivayetler üzerinde ittifak edilmiştir.[539] Habeşistan'dan Mekke'ye döndükten sonra Mekke'li müşriklerin eziyetleri devam etmiş, Medine'ye hicret imkânı doğduktan sonra da Ebû Seleme (r) eşi Ümmü Seleme ve çocuklarını alıp Medine'ye gitmeye karar vermişti. Hicret etmek üzere ailece yola çıktıklarında, bunu farkeden müşrik akrabaları tarafından engellendiler. Müşrik yakınları sadece onların gitmelerine engel olmakla kalmayıp karı-koca ve çocukları birbirinden ayırıp aileyi parçalayarak onları alıkoymuşlardı.[540] Ebû Seleme (r) bir yolunu bulup müşrik

---

[535] Belazüri, *Ensâbu'l-Eşraf*, , C. 1, s.103; İbn Abdülber Nemeri, *el-İstiab*, C. 1, s. 135; es-Süheyli, (V:581/1185) *a.g.e*. C. 2, s. 163-164; ez-Zehebi, (V:748/1348) , *Tarihü'l-İslâm* C. 1, s. 495.

[536] Erkam b. Ebi'l-Erkam, on yedi, on sekiz yaşlarında İslam'a giren ilk Müslümanlardandır. Mahzumoğulları gibi Mekke'de zengin ve etkin olan soylu bir aileye mensuptu. İslâm Tarihi kaynaklarında bir milat olarak kabul edilen ve "Dârülaarkam'a giriş" şeklinde ifade edilen, Kâbe'ye oldukça yakın Safâ tepesinde bulunduğu rivayet edilen bu kutlu ev, genç yaşda iman eden Erkam b. Ebi'l-Erkam'a aitti. Allah Rasûlü'nün (s) hizmetine sunulan bu evde birçok eğitim faaliyetinin yapılmasının yanı sıra, bu evde Hz. Ömer gibi birçok önemli şahsiyetin İslam'a girişine şahit olunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Erkam b. Ebi'l-Erkam Allah Rasûlü ile önemli bütün savaşlara katılmış, zekat memurluğu görevini de ifâ etmiştir. Okuma yazma bilen az sayıda insan arasında olup, Hz. Peygamber'e vahiy katipliği yapmıştır. 53/673 yılında Medine'de vefat ettiği, cenaze namazının vasiyeti üzerine Sa'd b. Ebû Vakkas tarafından kıldırıldığı rivayet edilmektedir. Bkz. Ahmet Önkal, "Erkam b.Ebu'l-Erkam", *DİA*, C. 11, s. 315.

[537] Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazüri, (V:279/892), *Fütûhhu'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013; Köksal, *a.g.e*., C. 3, s. 158.

[538] Habeşistan, doğu Afrika'da bu gün Etiyopya olarak bilinen bir ülkedir. Mekke'li müşrikler tarafından sözlü ve fiili baskıya maruz kalan müslümanlardan bir kısmı Hz. Peygamber'in teşvikiyle M. 615'te Habeşistan'a hicret ettiler. İlk olarak on bir erkek ve dört kadından oluşan Habeşistan muhacirlerinin sayısı, akabinde giden Müslümanlarla 108'e ulaşmıştır. Zaman zaman Mekke'ye dönen muhacir olduğu gibi, uzun yıllar Habeşistanda kalan bazı muhacirlerin Hayber'in fethi sırasında H. 7. yılda Medine'ye döndükleri rivayet edilmektedir. Bkz. Levent Öztürk, "Etopya", *DİA*, C. 11, s. 291-296.

[539] İbn Sa'd, *a.g.e*., C. 3, s. 272.

[540] İbn Habîb, *Muhabber*, s. 81.

akrabalarının elinden kurtulup, Medine'ye hicret eden ilk[541] hicret eden Kureyşî oldu.[542] Diğer yandan eşi ve çocukları bir müddet daha Mekke'de kalarak Medine'ye gidebildiler. Ebû Seleme (r), hicret sonrası Hz. Peygamber'le (s) birlikte Bedir ve Uhud başta gelmek üzere birçok gazveye katıldı. Uhud gazvesinde aldığı ciddi yara ile rahatsızlanan Ebû Seleme (r), iyileştikten sonra Hz. Peygamber (s) tarafından görevlendirilerek, Esedoğullarına karşı düzenlenen Katan seriyyesini yönetti. Seferden döndüğünde eski yarasının nüksetmesi sebebiyle tekrar hastalanarak 4/625[543] senesinde Medine'de vefat etti.[544] Ebû Seleme'nin vefatı üzerine onun ailesini ziyaret eden Allah Rasulü (s) "Allah'ım onu bağışla, onu hayırla devam ettir[545] şeklinde dua buyurmuşlardır.

Ebû Seleme'in (r) Ümmü Seleme künyesiyle anılan tek eşi Hind bt. Ebû Ümeyye'den dört çocuğu olmuştur. Seleme, Ömer, Zeynep (Berre)[546], Dürre adlarındaki bu çocuklar, Ebû Seleme'nin vefatı sonrasında dul kalan annelerinin Hz. Peygamber'le izdivâcı sebebiyle onun hane-i saadetlerinde yetişme imkânı bulmuşlardır. Babası Ebû Seleme'nin vefatında küçük bir çocuk olan Zeyneb'in, Habeşistan'da doğduğu, Esma bt Ebû Bekr tarafından emzirildiği kaynaklarda geçen rivayetler arasındadır.[547] İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri* adlı eserinde Zeyneb'i (r) Esma bt. Umeys'in emzirdiğini zikreder ki her iki sahâbî hanım da Habeşistan hicretine katıldığı için isim benzerliği olması ya

---

541 Apaydın, Ebû Seleme b. Abdi'l-Esed'in 10 Muharrem H.1. yılda (27 veya 28 Mayıs) tarihinde Medine'ye ulaşan ilk kişi (muhacir) olarak zikreder. Bkz. Mehmet Apaydın, "Medine Dönemi Kronolojisi", *2016-2017 Siyer mektebi Müfredatı-1. Dönem- İman Şehri Medine*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2016, s. 43.

542 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 3, s. 272.

543 Apaydın, Ebû Seleme'nin H. 4. yılda Cumâdâ'l-Âhire ayında vefat ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Apaydın, *a.g.m.*, s. 49.

544 Selâhattin Polat, "Ebû Seleme el- Mahzûmî", *DİA*, C. 10, s. 229.

545 Ebû Davut, Cenâiz,18.

546 Hz. Peygamber'in evinde yetişen üvey kızı Zeyneb (Berre), ilerki yıllarda Medine'nin sayılı hanım hukukçuları arasında anılmaktadır. Öztürk, *İlk Hicret*, s. 88.

547 Zeynep bt. Ebû Seleme'nin kendi ifadesine göre, Esma bt. Ebî Bekr'in eşi Zübeyr b. Avvam'ı baba, çocuklarını da kardeş gördüğünü zikretmektedir. İbn Kayyim el cevzi, *Zâdu'l-Meâd* C. 6, s. 156.

da ikisinin de Zeyneb'i emzirmesi muhtemeldir.[548] Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber (s) Ümmü Seleme ile evlendiğinde[549] Zeynep bt. Ebû Seleme'nin emme çağında[550] küçük bir çocuk olduğu için, annesi onunla meşgul olduğu aktarılmaktadır.[551] Hz. Peygamber'in (s) yeni evlendiği eşinin yanına geldiğinde, Ümmü Seleme'nin kucağında bulunan Zeyneb'le ilgilendiği, başka bir rivayete göre emzirdiğini farkederek birkaç kez geri dönüp gittiği, bunu farkeden Ammar b. Yasir'in (r)[552] "Ver şu çirkin kızı Peygamber'in hanımının yanına gelmesine mani oluyor" [553] diyerek Zeynep'i alıp Kubâ'da[554] sütannede emzirtmek için götürdüğünü rivayet edilir.[555] Daha sonra Allah Rasûlü (s) eşi Ümmü Seleme'in (r) yanına geliğinde "zünnab[556] nerede?" diyerek Zeyneb'i sorduğunda[557] orada bulunan bir hanım Ammar'ın onu alıp sütanneye[558] götürdüğü kendilerine haber verdi.[559] Diğer yandan, Hz.

---

[548] İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 1, s. 412.

[549] Hz. Peygamber'in (s) Ümmü Seleme ile H. 4. yılda Şevvâl (5 Ocak- 3 Şubat) ayında evlendiği rivayet edilmektedir. Bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 49.

[550] İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 3, s. 147.

[551] İbn Hacer, Rasulüllah (s) Ümmü Seleme'nin yanına geldiğinde annesinin Zeyneb'i emzirdiğini zikredilmektedir. Bkz.İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, C. 9, s. 419.

[552] SuzanYıldırım, *a.g.t.*, s. 27.

[553] Ammar b. Yasir " Şu kumral saçlı Resûlüllah'ın (s) ailesine yaklaşmasına mani oluyor " diyerek onu alıp emzirtmek üzere sütanneye götürmüştü. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, Demircan, C. 10, s. 94.

[554] Medine'ye 6 mil mesafede, Mekke yolu üzerinde bulunan, Hz. Peygamber'in (s) hicret esnasında ilk olarak ulaşıp, misafir olarak kaldığı ve ilk mescidin inşa edildiği köydür. Kuyuları ve hurma bahçeleriyle ünlü olan bu verimli köyün halkı maddi ve manevi temizlikleriyle övüldüğü rivayet edilmektedir.(et-Tevbe 9/ 107) bkz. Hüseyin Algül, "Kubâ", *DİA*, C. 26, s. 298-299.

[555] İbn Sa'd, *Tabakat*, Demircan, C. 10, s. 94.

[556] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, (V:597/1201) „ *el-Müntezam fî tarihi ümem vel'mülük* ,19c., thk.Abdulkadidir Atâ, Mustafa Abdulkadir Âtâ,Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, C. 3, s. 207.

[557] Ümmü Seleme'nin, kızını soran Hz. Peygamber'e (s) "Kureybe bt. Ümeyye yanında tutuyor, Onu Ammar onun yanına götürdü" dediği rivayet edilmektedir. Muhtemelen Kureybe bt. Ümeyye'nin sütannelik yapan bir hanım olduğu anlaşılıyor. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, (Demircan), C. 10, s. 97.

[558] İbn Sa'd, *Tabakat*, Demircan, C. 10, s. 96, 97.

[559] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, C. 6, s. 235.

Peygamber (s) vefat eden sütkardeşi Ebû Seleme'nin oğlu Seleme[560] ile sütkardeşi Hz. Hamza'nın kızı Ümame'yi evlendirdiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[561]

Müminlerin annelerinden Ümmü Habîbe bt. Ebû Süfyan (r) bir gün Allah Rasûlü'ne kız kardeşi ile evliliği düşünüp düşünmediğini sorduğunda "Bu hoşuna gider mi?" cevabını almıştı. Ümmü Habibe (s) Hz. Peygamber'e (s), Ebû Seleme'in kızı Durre ile evleneceğine dair bir haber duyduğunu "evlenme niyeti varsa bu hanımın kız kardeşi olmasını tercih edeceğini" ifade etti. Hz. Peygamber (s) "Durre bt. Ebû Seleme'nin kendi evinde yetiştiğini (üvey kızı), öte yandan " sütkardeşinin kızı"[562] olduğu için onunla evlenmesinin helal olmayacağını" ifade etmiştir.[563]

3. Ebû Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalib

Ebû Süfyan el-Muğîre b. Hâris b. Abdulmuttalib el-Hâşimî, Hz. Peygamber'in (s) en büyük amcası olarak bilinen Hâris'in oğludur.[564] Halîme bt. Ebî Züeyb es-Sa'dî tarafından emzirildiği,[565] doğumlarının aynı yıllarda olması hasebiyle de Hz. Peygamber'le çocukluk ve gençlik yıllarını birlikte geçirdikleri rivayet edilmektedir.[566] Hz. Peygamber'e (s) simaca en fazla benzeyenler arasında zikredilen Ebû Süfyan b. Hâris (r), Kureyş'in usta şairlerinden biri olarak bilinmektedir. Hz. Peygamber (s) risaletle gönderilene kadar araları iyi olmasına rağmen, nübüvvet sonrasında, Allah Rasûlüne (s) karşı düşman kesilmiş, özellikle söylediği şiirlerle Hz. Peygamber'i (s) ve müslümanları hedef almaya başlamıştı. Hz. Peygamber (s) Mekke müşrikle-

---

560 Aynı zamanda Hz. Peygamber, annesi Ümmü Seleme ile evli olduğu için Seleme'nin üvey babasıydı.

561 İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 107.

562 Bedruddin Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetu'l Karî fi Şerh-i Sahih-i Buharî*, 7c. Ebu'l- Münzir Halid b. İbrahim el-Mısrî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1999, C. 3, s. 66.

563 Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa Humeydî ,(V:219/834), *el-Müsned*, thk. Hasan Selim Esed Dârânî, Dârü's-Sika, Dımeşk, 1996, C. 1, s. 314; Buhari, Nikah 20, 21, ; Müslim, Rada', 15, 16, 17; İbn Mâce, Nikah, 34; Ebû Dâvût, Nikah, 4 ; Neseî, Nikah 42, 43; Nevevi, *a.g.e.*, C. 10, s. 267.

564 Taberi, *Tarih*, Kurtûbî, C. 11, s. 503.

565 Vakıdî, *a.g.e.*, C. 2, s. 806; İbn Cevzî. *el-Müntezam*, C. 4, s. 201.

566 M. Yaşar, Kandemir, "Ebû Süfyan el-Hâşimî, *DİA*, C. 10, s. 232.

rinden sâdır olan maddi ve manevi her türlü saldırıya karşılık, Medine'ye hicretten sonra Kureyş'i hicvetmek üzere Ensar'ın meşhur şairlerinden Hassan b. Sâbit (r)[567] gibi bazı zatlara izin vermişti. Hasan b. Sâbit (r) ve o sıralarda İslâm düşmanlığını şiirleriyle ortaya koyan Ebû Süfyan b. Hâris arasında söylenen şiirler tarih kaynaklarında zikredilmektedir.[568]

Hz. Peygamber (s) ve Müslümanlara karşı şiddetli duruşunu Mekke'nin fethi öncesine kadar sürdüren Ebû Süfyan b. Hâris, İslâm'ın doğuşundan sonra yirmi yılı aşkın bir süre müşrikler safında kalmıştı.[569] Hicri 8. yılda Abdullah b. Ebi Ümeyye b. Muğîre ile birlikte[570], başka bir rivayete göre oğlu Cafer b. Ebû Süfyan ile müslüman olmak üzere Medine'ye doğru yola çıktılar. Mekke ile Medine arasında Ebva denilen bölgeye geldiklerinde Allah Rasûlü'nün (s) öncü birlikleriyle karşılaştılar. Ebû Süfyan b. Hâris, risaletin başından bu yana Rasulüllah ve Müslümanlarla ilgili hicivler yazarak ciddi düşmanlık gösterdiği için "Demi heder"[571] edilenler arasındaydı. Bu sebeple Hz. Peygamber'e kimliğini gizleyecek bir tarzda yaklaştı. Ebû Süfyan iman ettiğini bildirdiğinde Allah Rasûlü önce ona fazla ilgi göstermedi. Rasûlüllah (s) şahsına dair hiçbir kin duygusu gütmemesine rağmen, amcasının oğlu ve sütkardeşi Ebû Süfyan'nın kendisi ve müslümanlarla ilgili söy-

---

567 Hz. Peygamber'in (s) şairi oalrak bilinen Ebü'l-Velid (Ebu Abdirrahman) Hassan b. Sâbit b. El-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî Allah Rasülü'nden yedi sekiz yaş büyük olup, câhiliye döneminin en önemli propaganda unsurlarından biri,"oktan daha fazla etkili olan" şiirini müslümanlar lehinde kullanan bir sahabidir. Allah Rasûlü'nün "Allah'ım Hassân'ı Rûhü-l Kudüs ile teyid et" duasına mazhar olmuş, uzun bir ömür sürerek yüz yirmi yaşlarında Medine'de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *DİA,* C. 16, s. 399-401.

568 Ebû Süfyan b.Hâris ve Hassan b. Sâbit'in karşılıklı irad ettikleri şiirler için bkz. İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 2, s. 164, 209.

569 Taberi, *Tarih*, Kurtûbî, C. 11, s. 503.

570 İbn İshak, *a.g.e.* , C. 2, s. 522; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 2, s. 307; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 4, s. 170.

571 Mekke'in fethi esnasında, geçmişte İslâm'a ve Müslümanlara şiddetli düşmanlıkta bulunmuş 19 kişinin 'Kâbe'nin örtüsü altında' bulunsalar bile öldürülmeleri Hz. Peygamber tarafından emredilmiştir. "Demi heder edilenler" olarak ifade edilen bu kişilerden 12'si farklı vesilelerle gelerek Hz. Peygamber'in rahmetine mazhar olarak affedilmiş, sadece 6 kişi öldürülmüş, 1 kişi kaçmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Savaş, *Mekke'nin Fethi'nde Demi Heder Edilenler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

lediği rencide edici şiirlerin gönlünde derin iz bıraktığı anlaşılıyor. Hatta bu şiirleri kendisine hatırlatan Hz. Peygamber'e (s), övgü ve sevgi ifadeleriyle dolu şiirler söyleyerek onun gönlünü tekrar kazanmayı bilmişti. Müslüman olduğu günden itibaren Hz. Peygamber'in (s) yanında bulunup, ona destek olmuştur. Kendisinin ifade ettiğine göre İslâmı kabul ettikten sonra günaha bulaşmayan Ebû Süfyan b. Hâris'in, Hz. Peygamber'in (s) vefatinden sonra yaptığı bir hac esnasında traş edilirken başındaki bir siğilin kesilmesi sebebiyle hastalandığı, muhtemelen iltihap kaparak M. 641 veya 636 yılında Medine'de vefat ettiği rivayet edilmektedir.[572] Ebû Süfyan b. Hâris'in yedi çocuğunun olduğunu kaynaklar zikretmektedir. Diğer yandan çocuklarının zaman içerisinde vefat ederek soyunun tükendiği ifade edilmektedir.

4. Şeymâ' bt. Hâris

Şeymâ' bt. Hâris b. Abdiluzzâ es-Sa'diyye, Halîme bt. Ebî Zueyb ve Hâris b. Abduluzza'nın kızı olup, Hz. Muhammed'in (s) sütkardeşidir.[573] İslâm tarihi kaynaklarında Hızâme, Huzâfe, Hudâme, Cüzâme,[574] Hızâka, Huzeyfe isimleriyle anılmakla birlikte, başta kendi kavmi arasında olmak üzere Şeyma[575] (Şemmâ) ismi (lakabıyla) ile tanınmaktadır.[576] İslâm kaynaklarında Şeymâ'nın müslüman olduğu ve sahâbî hanımlar arasında zikredildiği ifade edilmektedir.[577] Onun yaşına dair net bir bilgi olmamakla birlikte, konuyla ilgili rivayetlerden muhtemelen ailenin büyük kızı olduğu anlaşılmaktadır. Şeymâ'nın[578], annesi Halîme'nin yanı sıra, Hz. Muhammed'in (s)

---

[572] Kandemir, "Ebû Süfyan b.el-Hâşimî", *DİA*, C. 10, s. 232.
[573] İbn İshak, *a.g.e.* , C. 1, s. 100; İbn Hîşam, *a.g.e.,* C. 1, s. 114; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90; Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 454.
[574] İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90.
[575] Kelime olarak "bedeninde ben veya benzer izi olan" anlamına gelmektedir. Bkz. M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 196.
[576] İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 114; Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 454.
[577] Levent Öztürk, "Şeymâ", *DİA*, C. 39, s. 98; İbn Hacer, *el-İsabe*, C. 8, s. 205, 206.
[578] Şiblî Numânî, Şeyma'nın Hz. Muhammed'le (s) ilgilendiğini, onu yedirip içirdiğini ifade etmektedir. Bkz. Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed Sîretü'n-Nebî*, 1ciltte 2c., Çev.Yusuf Karaca, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 127.

bakımında rol üstlendiği ifade edilir.[579] İbnü'l Kelbî, *Cemheretü'n-neseb* adlı eserinde, Şeymâ'nın annesi Halîme ile birlikte Hz Muhammed'i emzirdiğinden[580] söz etmektedir ki, diğer rivayetlerde bunu destekleyen bir bilgiye rastlayamadık.[581]

Hz. Peygamber'le (s) ilgilenerek, ona ablalık yapan Şeymâ'nın onunla ilgili söylediği bazı şiirler[582] kaynaklarda yer almaktadır. Mekke'nin fethinden sonra Hevazin ve Sakif kabileleriyle Müslümanlar arasında meydana gelen Huneyn gazvesinde ele geçirilen 6 bin esir[583] arasında Şeymâ da bulunuyordu. Hz. Peyamber (s) Sa'd oğullarında kaldığı dönemde onunla ilgilenebilecek bir yaşta olduğu anlaşılan Şeymâ'nın, Mekke'nin fethinin akabin yapılan Huneyn gazvesi esnasında 70 yaşını aşkın bir hanım olduğu anlaşılıyor. Kendisini esir edenler tarafından incitilmiş olmalı ki, Hz. Peygamber'in (s) sütkardeşi olduğunu söyleyerek, onunla görüşmeyi talep etmişti.[584] Öncelikle Şeymâ'nın bu sözüne inanılmasa da, nihayet onu Allah Rasulü'ne götürdüler. Hz. Peygamber (s) uzun süredir görüşmeği Şeymâ'yı önce tanıyamamış, kendisinden sütkardeşi olduğuna dair delil göstermesini istemişti.[585] Şeymâ sırtındaki ısırık izini[586] gösterdiğinde durumu hatırlayarak onu doğ-

---

[579] İbn İshak, *a.g.e.* , C. 1, s. 100; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 116; Belazüri, *a.g.e.*, C. 1, s. 103; Taberî, *a.g.e.*, C. 1, s. 454; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 3, s. 87; Diyârbekrî, ***a.g.e.***, C. 1, s. 223.

[580] Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib Kelbi, (V:204/819) *Cemheretü'n-neseb*, thk. Naci Hasan, Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1986, s. 393,394.

[581] Neşet Çağatay, *İslâm Tarihi*'inde Şeymâ'nın evli bir hanım olup emzirdiği bir çocuğu olduğunu, annesi Halime'nin yanında bulunduğu sırada onun da Hz. Muhammed'i (s) emzirdiğini ifade etmektedir. Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm Tarihî*, s. 149.

[582] Muhammed b.Mualla el-Ezdî et-Tarkîs adlı eserinde Şeymâ'nın Hz. Muhammaed'i (s) sallarken söylediği şiir zikreder: Ey Rabbimiz bize bırak Muhammed'i / Göreyim ta ki onu onbeşinde yirmisinde/ Sonra da efendi ve Kadri yüce olarak / Düşman ve hasedçilerini rezil rüsvay edeyim/ Ona bir yücelik ver ki sürsün sonsuz olarak. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Abdülhay el- Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibu'l –İd-âriyye)*, Çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, C. 2, s. 127,

[583] İbn İshak, *a.g.e.*, C. 2, s. 580.

[584] İbn İshak, *a.g.e.*, C. 2, s. 565; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 2, s. 352; es-Suheylî, ***a.g.e.***, C. 4, s. 246; İbn Hacer, ***el-İsâbe***, C. 8, s. 205.

[585] İbn İshak, *a.g.e.*, C. 2, s. 565; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 2, s. 352,

[586] Özdemir bu hadiseyi aktarırken Şeyma'nın pazusunu açıp Hz.Peygamber'e (s) küçükken ısırdığı yerin izini gösterdiğini ifade etmektedir. Yazar, sütkardeşler arasında geçen ve du-

rulayan Allah Rasulü (s) duygularak gözyaşlarına hâkim olamamış; ridâsını yere yayarak Şeymâ'yı oturtmuştu.[587] Hz. Peygamber (s) onunla ilgilenerek konuşmuş, ailenin diğer fertlerini sormuştu. Şeymâ anne ve babasının vefat ettiğini, kardeşleri ve amcası Ebû Burkan'ın hayatta olduğunu haber verdi.[588] Hz. Peygamber (s) ona, isterse muhabbetle ağırlanarak kendi yanında kalabileceğini ya da ikramlarla yurduna dönebileceğini söyleyince, Şeymâ yurduna dönmek istediğini bildirdi.[589] Hz. Peygamber(s) ona *Mekhûl* adında bir erkek köle ve bir cariye hediye edip[590], ikramlarla taltif etti, akabinde Şeymâ yurduna döndü.[591] İbn Hacer Askalânî de Şeyma'nın sütkardeşi Hz. Muhammed için (s) söylediği şiiri aktararak, onu sahabi hanımları arasında zikretmektedir.[592]

Yakûbî'nin *Tarihü'l-Ya'kubî* adlı eserinde yer alan bir rivayette, Şeymâ'nın Hevazin esirleri ile ilgili Hz. Peygamber'le (s) görüştüğünü, onların arasında süt emzirilmesi, dolayısıyla oluşan yakınlığı anarak, Allah Rasûlü'nden yardım istediğini aktarmaktadır.[593] Buhari ve Müslim'de Ebû Tufeyl adında bir sahâbîden gelen haberde; Rasûlüllah (s) Cirane'de et taksim ederken bir hanımın gelip yanına yaklaştığını, Allah Rasûlü'nün ridasını yere yayarak bu hanımı üzerine oturttuğunu, bu hanımın kim olduğunu

---

daklarda tebessüm uyandıran bu rivayetten hareketle, Hz. Peygamber'in (s) risâlet öncesi hayatına dair bilginin yetersizliğini ifade edenlere, bu tip detayları zikrederek dikkat çekmektedir. Bkz. H. Ahmet Özdemir, "Hz. Peygamber'in (SAV) Risalet Öncesi Hayatıyla İlgili Bilgiler", *Çeşitli Yönleriyle Son Elçinin hayatı –Mekke Dönemi-*, Der. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 181.

587 İbn İshak, *a.g.e.*, C. 2, s. 565; İbn Hîşam, ***a.g.e.***, C. 2, s. 352; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 4, s. 246,

588 Köksal, *a.g.e.*, C. 15, s. 433.

589 Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslem (V:207/823), *el- Megazi*, 3c., thk. Marsden Jones, Darü'l îlâmî Beyrut, 1989, C. 3, 912-914; bkz. İbn Hacer İsabe, C. 4, 344.

590 Eskin, *a.g.t.*, s. 55.

591 İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 2, s. 352; es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 4, s. 246. Şeymâ'nın, Hz. Peygamber'in kendisine hediye ettiği Mekhul adındaki köle ve cariyeyi evlendirdiği, nesillerinin devam ettiği rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 4, s. 246;

592 İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 8, s. 206; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 4, s. 163.

593 Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 62.

sorduğunda da "onu emziren sütannesi" denildiğini haber vermektedir.[594] Muhtemelen Şeymâ ile ilgili daha önce anlatılan hadise bu şekilde "sütannesi" olarak rivayet edilmiş olmalıdır. Zira Hz. Peygamber (s) Halime'nin Mekke'in fethinden önce vefat ettiğini sütkardeşi Şeymâ'dan öğrenmiş, duygulanarak ağlamıştı.[595]

5. Abdullah b. Hâris

Abdullah b. Hâris b. Abdiluzzâ es-Sa'dî; Halîme bt. Ebî Züeyb'in oğlu, Hz. Muhammed'in (s) kendisi ile birlikte süt emdiği kardeşidir.[596] Halîme'nin Beni Sa'd yurdunda yaşanan bir kıtlık senesinde, Mekke'ye geldiğinde yanında bulunan çocuğudur. Süt emme çağında bir bebek[597] olduğu için anne ve babasının yanlarına alarak birlikte Mekke'ye geldikleri Abdullah b. Hâris ile ilgili kaynaklarda bulunan bilgi sınırlıdır. Hz. Muhammed'in (s) süt emzirilmek üzere Sa'd oğulları yurdunda bulunduğu dönemde, Ebû Züeyb ailesinin en küçük çocuğunun Abdullah olduğu anlaşılmaktadır. Yolculuk esnasında annesinin sütünün yetersizliği[598] sebebiyle sürekli ağlayıp uyumadığı[599] bir müddet Halîme tarafından Hz. Peygamber'le (s) birlikte[600] emzirildikleri,[601] Benî Sa'd yurdunda birlikte oyun oynayıp, hayvanları güttükleri[602] gibi bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Ablası Şeymâ'nın Huneyn gazvesi sonrası Allah Rasûlü ile yaptıkları görüşmede kardeşlerinin hayatta

---

594 Ömer Rıza Kehhâle (1905/1987), 5c, *A'lâmü'n-nisâ fî âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, el-Matbaatü'l-Haşimiyye, Dımeşk, 1959/1379, C. 1, s. 290; Ebû Davut, a.g.e., C. 4, 337; Buhârî, el-edebü'l-Müfred, s. 440.

595 İbnû'l Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir,(V: 630/1233), *el Kâmil fi't –Târîh tercemesi, İslâm Tarihi*, 10c., trc. Ahmet Ağırakça vd. İstanbul, 1985, C. 1, s. 414.

596 İbn İshak, *a.g.e.*, C. 1, s. 100; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 115.

597 İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90; Belâzurî, ***a.g.e.***, C. 1, s. 102; Diyarbekrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 223.

598 Hz. Peygamber'in (s) sütannesi Halîme'nin anlatıldığı bölümde bu konuyla alakalı ayrıntılı bilgi verildi.

599 İbn İshak, ***a.g.e.***, C. 1, s. 100; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 1, s. 116; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. 1, s. 90, Taberî, ***a.g.e.***, C. 1, s. 454,

600 Belazûrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 10; Makdîsî, *a.g.e.*, C. 4, s. 133.

601 Halîme Hz. Peygamber'i (s) aldığı sırada oğlu Abdullah'ın süt emme çağında (1- 2 yaşlarında olduğu anlaşılıyor.

602 Suheylî, *a.g.e.*, C. 1, s. 319.

olduğunu aktarmasının yanısıra, bazı kaynaklarda Abdullah'ın iman eden sahabiler arasında zikredilmesi söz konusudur.[603]

6. Üneyse bt. Hâris

Üneyse bt. Hâris b. Abduluzza es-Sa'diyye, Halîme bt. Ebi Zueyb'in kızı olup Hz. Muhammed'in sütkardeşidir.[604] Ebû Züeyb ailesinin en büyük çocuğu olarak bilinen ablası Şeymâ'dan yaşça küçük, Hz. Peygamber'le birlikte süt emen Abdullah b. Hâris'ten büyük olması muhtemeldir. Mekke'nin fethi sonrasında, Huneyn gazvesinde esir olarak ele geçirilen Şeymâ'nın Hz. Peygamber'e "kardeşlerinin hayatta olduğuna" dair ifadesinden hicri 8. yılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda müslüman olduğu rivayet edilen Üneyse'nin Hz. Peygamber'in (s) Sa'd oğullarında bulunduğu çocukluk çağlarından sonra bir araya geldiklerine ya da yaşamına dair kaynaklarda bir bilgiye ulaşamadık.

7. Abbas b. Abdulmuttalib

Taberi, Hz. Peygamber'in (s) evlenmek istediği halde vazgeçtiği hanımları sayarken Ümmü Habîb bt. Abbas'ı zikreder. Bu evliliğin gerçekleşmeme sebebi olarak da, Hz. Peygamber(s) ile amcası Abbas'ın Süveybe tarafından emzirildiklerini, dolayısla sütkardeş oldukları[605] ifade edilmektedir. Her ne kadar farklı kaynaklardan bu bilgiyi doğrulayamasak da Hz. Peygamber'in diğer amcası ve sütkardeşi Hz. Hamza gibi,yakın yaşlarda olan amcası Hz. Abbas'ın da Süveybe tarafından bir müddet emzirilmesi muhtemeldir.

---

[603] İbn Hacer, *el-İsâbe*, C. 4, s. 42.

[604] İbn İshak, *a.g.e.*, C. 2, s. 565; İbn Hîşam, *a.g.e.*, C. 2, s. 352; Makdîsi, *a.g.e.*, C. 4, s. 133, es-Suheylî, *a.g.e.*, C. 4, s. 246.

[605] Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V:310/923) *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk ve Silatü Tarihü't-Taberi,* 11c., Haz. Ureyb b. Sa'd el-Kurtûbî, Dârü''t-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1387, C. 3, s. 169.

– SONUÇ –

Dünyaya gelen çocuğun beslenme ihtiyacının fıtrî bir şekilde karşılanması söz konusu olduğunda anne sütü ile emzirme ilk akla gelen yöntemdir. Öz annenin hastalık, ölüm, yeni hamilelik vb. zorunlu sebeplerle çocuğunu besleme imkânından yoksun olması durumunda ise, emzirme döneminde olan diğer hanımların gündeme gelmesi insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Çoğu zaman beslenmenin yanısıra çocuğun bakımını da içeren doğal ve pratik bir alternatif olarak "Sütannelik geleneği" hemen her toplumda yer edinmiştir.

Câhiliye dönemi ve Hz. Peygamber'in (s) yaşadığı dönemde "sütannelik geleneğini" incelediğimiz bu çalışmada Arap toplumunun sosyo-kültürel yapısının anlaşılmasına katkıda bulunacak verileri inceleme imkânı bulduk. Öncelikle, Rada' kavramının lügavî ve İslâm hukukundaki arka planı serdedildi. Genel olarak Hicaz bölgesi, özelde ise Mekke ve Medine şehirlerini merkeze alarak yaptığımız çalışmada "sütannelik geleneği" elde ettiğimiz tespitler şu şekilde sıralanabilir:

İncelediğimiz zaman diliminde Araplar arasında sütannelik geleneği diğer birçok toplumunda olduğu gibi ihtiyaçlara göre şekillenen bir görünüm arzediyordu. Hz. Peygamber'in (s) risâlet görevini tevdi ettiği 23 yıllık dönemi de kapsayan araştırmamızda, sütanneliğin tarihsel süreci, Arap toplumunda sütanneliği meslek haline getiren gerekçeler, câriye ve hür hanımlar olmak üzere farklı kesimler tarafından icrâ edilmesi, sütannelerin toplum içindeki statüleri, özellikleri, aldıkları ücret ve hediyeler, sütannelik geleneği ile oluşan yakınlığın önemi ve Arap toplumundaki tesirleri ortaya konmuş-

tur. Kezâ, Eşraf ailelerin çocuklarını bâdiyede sütanneye yollama geleneğinin sebepleri arasında salgın hastalıklardan korunma, fâsih dil öğrenme, temiz havası ve su kaynaklarıyla çölün doğal ortamında yetişme, kadınların eşleriyle ilgilenmesi, "gıyle" den korunma vb. unsurlara dikkat çekilerek, değerlendirme yapılmıştır.

Sütanneliği geçim vasıtası olarak (meslek) icrâ eden hanımların genel özelliği toplumun orta ve düşük gelir grubuna mensup olmalarıydı. Sütannelik yapan hanımların toplumsal statüleri değişiklik göstermekle beraber aralarında câriyelerin olduğu bilinmektedir. Câriyelerin sütanne olarak istihdam edilmesi, araştırdığımız dönemde hemen her coğrafyada yaygın olan kölelik müessesinin farklı ihtiyaçları karşılayan yönüne işaret etmektedir. Kanatimize göre, Araplar arasında, Hz. Peygamber'in (s) sütanneleri arasında anılan Süveybe gibi cariyeler tarafından emzirilen hür çocukların sayısı hiçte az değildi. Bu hanımların, efendilerinin istek ve menfaatleri nispetinde yakın çevrede bulunan çocuklara kısa süreli de olsa sütannelik yaptıkları tahmin edilmektedir.

Mekke eşraf çocuklarının çölde göçebe olarak yaşayan soylu Arap kabilelere gönderilip sütanneler gözetiminde yetiştirilmeleri, araştırmamızın en dikkat çekici noktalarından biridir. Sütannelerin yanında çölde yetişen çocuklar; şiir, Eyyâmü'l Arap, gelenek ve görenek ve fasîh lehçeyi bu kabileler arasında öğreniyorlardı. Bir anlamda bâdiyede yaşatılan sütannelik geleneği, Arapların geçmiş birikiminin yeni nesillere aktarımında oynadığı rolüyle önem arzetmektedir. Nitekim Câhiliye döneminde, Arap geleneğinin yazılı kültürden ziyade sözlü kültüre dayandığı, sistemli eğitim kurumlarının olmadığı bilinen bir gerçektir. Diğer yandan Sa'd b. Bekir gibi seçkin bazı kabileler Adnânî olup Kureyş ile aynı soya mensup olduklarından atalardan tevarüs eden dil, gelenek, görenekleri yaşatıyor, Arap birikimin yozlaşmasına engel oluyordu. Âdetâ bu kabileler, ticaret gibi farklı sebeplerle yabancı unsurlarla sık sık muhatab olan Kureyşin aksine, çölün doğal ortamında bir nevi tecrit hayatı yaşıyor, kültürel sâfiyetlerini muhafaza ediyorlardı.

Hz. Peygamber'in (s) amcası Hâris'in torununun çölde sütannesinin yanında iken öldürüp Kureyş'in kan davası haline gelmesi, hatta Vedâ Hutbesinde ilgâ edilen câhiliye kan davaları arasında zikredilmesi, sahâbiden Abdullah b. Vikdan es-Sa'dî gibi örnekler araştırmamızın "bâdiyede sütannelik" olgusunu destekleyen dikkat çekici verilerden oldu. İslâm kaynaklarında risalet öncesi dönemle alakalı rivayetler arasında önemli bir yeri olan Hz. Peygamber'in (s) sütanneleri, sütannesi Halîme'ye verilişi, orada yaşadıkları, sütkardeşlerine dair veriler "sütannelik geleneğine" ışık tutan bir mahiyette görülerek aktarılmıştır.

Sütannelik, çoğu zaman ihtiyaçlarla şekillenen, giyim, yiyecek, arazi gibi değerli hediyelerin yanısıra ücretle karşılık bulan hassas bir görevdi. Zira Arap örfünde para karşılığı sütannelik yapılması hoş karşılanmazdı. Diğer yandan emzirme döneminde çocuğun ailesinden, büyüdüğünde emzirilen çocuğun bizatihi kendisinden gelecek maddî manevî destek, zaman zaman kıtlık ve kuraklıkla mücadele eden çöl insanı için önemli bir mahiyet taşıyor olmalıydı.

Kaynaklarda İslâm öncesi dönemde Medine (Yesrib) şehrinde yaşayan Arap ailelelerin, doğan çocuklarını Yahudi kadınlara yollanıp emzirtip, onların arasında yetiştirmeleri söz konusu edilmektedir. Kimi Arap aileler kitabî bir toplum olan Yahudilere saygı duyduklarından, bilgi ve görgülerinden faydalanmak üzere çocuklarını Yahudi ailelerin arasında yetiştiriyor, bilâhere bu çocuklardan bazıları bu dini tercih ediyordu. Hatta risâlet sonrasında İslâm'ı kabul eden bazı aileler, yahudileşen çocuklarıyla sorun yaşamıştır. Bu gibi örnekler sütannelikle başlayan yakınlığın farklı boyutlara varan neticelerine temas etmektedir.

Hz. Peygamber'in (s) yaşadığı dönemde de Medine İslâm toplumunda sütannelik geleneğine dair farklı tecrübeler söz konusudur. Nitekim, Allah Rasulü'nün (s) oğlu İbrahim'in sütanneye verilmesi, Hz. Hüseyin'in sütannesi, Hz. Aişe ve Hz. Hafsa gibi Peygamber eşlerinin, mahremiyet engelini kaldırmayı yönelik yakınlarına bazı erkek çocukları emzirtmeleri gibi uygu-

lamalar söz konusudur. Bu dönemde Esma bt. Umeys gibi bazı hanımların sütanneliği, ihtiyaç ve maddi getiri dışında, akrabalar ve aileler arasında yardımlaşma ve yakınlık kurma maksatlı olarak uyguladıkları anlaşılmaktadır.

Sütannelik geleneğine dair tüm soru işaretlerinin giderilmesi, mütevazı çalışmamızı imkânlarını aşan bir mahiyettedir. Tarih, edebiyat, psikoloji, antropoloji önde gelmek üzere birçok alandan araştırmacının yapacağı disiplinler arası çalışmalar sayesinde İlk dönem İslâm tarihi ile ilgili aile hayatı, kültür ve geleneklere dair boşlukların giderilmesi söz konusu olabilecektir. Kezâ, tarih araştırmaları nitelikli, kapsamlı, objektif bir düzeye ulaştırırken, araştırmacıların köklü mirastan azmî surette istifade etme imkânı doğacaktır.

— KAYNAKÇA —

ABDULHAKÎM, Şevki, *Mevsuatü'l-folklor ve'l-esâtirü'l-Arabiyye*, Dârü'l-Avde, Beyrut, 1982.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd (V:1882-1968), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Darü'l-Hadis, Kahire, 1988

ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekr Abdürrezzâk Hemmâm b. Nâfi' el-Humeyrî el-Yemân es-San'ânî (V:211/827) ; *el-Musannef*, 11c., thk. Habiburrahman A'zami, el-Meclisü'l-İlmi, Beyrut, 1983.

AĞIRMAN, Mustafa , "Ümmü'l Fadl'ın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e Süt Anneliği Yapması Konusundaki Rivayetlerin Tarih Açısından Tenkidli Bir Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Say: 16, s. 107-122.

AĞIRMAN, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Anneleri", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2007, C. XI, Say: 32, s. 105-124.

AHATLI, Erdinç, "Şakk-ı Sadr", *DİA*, C. 38, s. 309-310.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî (V:241/855), *Müsnedü el- İmamu Ahmed b. Hanbel* , 52c., Ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessetü-l Risale, Beyrut, 2008.

AHMED CEVDET, Paşa (V:1312/1895), *Peygamber Efendimiz'in hayatı : (salla-hu aleyhi ve sellem*) Haz. İbrahim Coşkun, Kemal Erkan Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2012.

ALGÜL, Hüseyin, "Evs", *DİA*, C. 11, s. 441-442.

ALGÜL, Hüseyin, "Hamza", *DİA*, C. 25, s. 500-502.

ALGÜL, Hüseyin, "KUBÂ", *DİA*, C. 26, s. 298-299.

ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, 4c. Gonca Yayınevi, İstanbul, 1986.

ALTIKULAÇ, Tayyar, "Ali b. Hamza Kisâî", *DİA*, C. 26, s. 69-70.

ALÛSÎ, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd (V:1342/1924) *Bulugü'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, 3c., tsh. Muhammed Behçed el-Eseri, Darü'l-Kitâbü'l- Mısriyye, [y.y], [t.y].

ALÛSÎ, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd (V:1342/1924), *Ruhü'l-meani fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*, 16c., tsh. Muhammed Hüseyin Arab Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1997.

APAK, Âdem, "Kureyş Dışındaki Müşrik Araplarla münasebetler", "Medine Dönemi Kronolojisi", *2016-2017 Siyer mektebi Müfredatı-1. Dönem- İman Şehri Medine,* Siyer Yayınları, İstanbul, 2016.

APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

APAYDIN, Mehmet, "Medine Dönemi Kronolojisi", *2016-2017 Siyer mektebi Müfredatı-1. Dönem- İman Şehri Medine*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2016.

ARABÎ Ahmed, *el-İmam eş-Şafii*, Dârü'r-Rifai, Riyad, 1978.

ARAS, Ömer, *İslam Öncesinden Hz. Muhammed'in (s) Vefatına kadar Kinde Kabilesi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, İstanbul s."48-54"

ARSLANTAŞ, Nuh, *Hz. Peygamber Döneminde Yahudiler*, Kuramer, İstanbul, 2016.

ATASEVEN, Asaf, "Çocuğun Süt Dönemi ve Süt İle Beslenmesi", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (tebliğ)*, 2005, s. 261-271.

ATEŞ, Ali Osman, "Kusay b.Kilab", *DİA*, 2002, C. 26, s. 460-461.

ATEŞ, Süleyman, *Alemlere rahmet Hz. Muhammed*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, [t.y.]

ATEŞ; Ali Osman, *İslama Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

AVCI, Casim, Kureyş (Benî Kureyş), *DİA*, C. 26, s. 442-444.

AVCI, Casim, *Muhammedü'l-Emin: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı,* Hayykitap, İstanbul, 2008.

AVCI, Casim, "Nisbe", *DİA*, C. 33, s. 143.

AYBAKAN, Bilal, "Şâfiî", *DİA*, C. 38, s. 223-233.

AYCAN, İrfan, "Sa'd b. Bekir (Beni Sa'd Bekir)", *DİA*, C. 35, s. 372.

AYNÎ, Bedruddin Mahmud b.Ahmed, (V:855/1451), *Umdetu'l Karî fi Şerh-i Sahih-i Buharî,* 7c. Ebu'l- Münzir Halid b. İbrahim el-Mısrî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1999.

AZEMÎ, Musa b.Raşid, *el-Lü'lü'l-meknûn fi sireti'n-Nebiyyi'l-me'mûn : dirâse muhakkaka li's-sireti'n-Nebeviyye*, 4c., el-Mektebetü'l-Amiriyye, Kuveyt, 2012.

AZİMLİ, Mehmet, *Siyeri farklı okumak: Mekke yılları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008.

AZİZOVA, Elnure, "Cahiliyye'den İslâm'a Sütanneliği Üzerine Bazı Notlar" *Bakı Devlet Üniversitesi İlahiyyat Fakültesi'nin Elmi Mecmuasi = Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, 2010, say. 13, s. 195-204

AZİZOVA, Elnure, "Ukaz", *DİA*, C. 42, s. 61, 62.

AZİZOVA, Elnure, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı Ve Meslekler,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

BAĞCI, Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.

BALCI, İsrafil, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, İsrafil Balcı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

BALYUZİ, H. M., *Hz. Muhammed ve İslam Devri*, Çev. Süreyya Güler, Kazancı Matbacılık, İstanbul, 1996, 18-19.

BECKERÎ, Ebu Abdullah Alaeddin Mugaltay b. Kılıç b. Abdulah Bekceri, (V:762/1361) *ez-Zehrü'l-bâsim fi sireti Ebi'l-Kâsım (s.a.v).* 2c; thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekür, Dârü's-Selam, Kahire, 2012.

BEĞAVÎ, Muhyissünne Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud (V:516/1122), *Tefsirü'l Begavî*, 8c., Darül fikr, Beyrut, 2010.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazüri, (V:279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*,13c. thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar. Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazüri, (V:279/892), *Fütûhhu'l Büldân Ükelerin Fetihleri*, ÇeV:Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

BELAZÜRİ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, (V:279/892) *Ensâbü'l-eşraf = Ansab al-asraf* / Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazüri; thk. Yusuf el-Mer'aşli, el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi'ş-Şarkiyye [Orient-Institut Beirut], Neşratü'l-İslamiyye 2008.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhaki, (V:458/1066), *Delailü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibi'ş-şeria,* 7c., thk. Abdülmu'ti Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

BİNTÜ'Ş-ŞATI', Aişe Abdurrahman, *Rasûlüllah'ın Annesi ve Hanımları*, Çev. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1994.

BOZKURT, Nebi; KÜÇÜKAŞÇI, Sabri, "Mekke", *DİA*, C. 28, s. 555-553.

BUHÂRİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (V:256/870), *Sahih-i Buhârî*, 9c., thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, Dârü't-Tavki'n-Necât, Cidde, 2001.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî (V:256/870), *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989.

BUHL, Frantz, "Âmine" *İA*, C. 1, s. 406, İstanbul, 1977.

BUHL, Frantz, "Halîme" *İA*, C. 5, s. 164-165, İstanbul, 1977.

BÜYÜKCOŞKUN, Kudret, "Arabistan", *DİA*, C. 3, s. 248-252.

CABİRİ, Muhammed Abid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, İbrahim Akbaba, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

CAETANİ, Leona (V:1354/1935), *İslâm Tarihi,* 10c., Çev. Hüseyin Cahid (Yalçın)Tanin Matbaası, İstanbul, 1925.

CEVAD ALİ, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 20c., [y.y.], 1993.

CEVHERİ, Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevheri (V:400/1009*), es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye* = *Tacü'l-luga* = *Sıhahü'l-luga,* 4c., thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1990.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam tarihi: başlangıçtan Abbasilere kadar: (dini, ictimai, iktisadi, siyasi açıdan,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 581.

ÇANTAY, Hasan Basri (V:1404/1984), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim* , 3c., Nşr. Mürşit Çantay, İstanbul, 1984.

ÇAVUŞ, Levent, "Kavramsal ve Tarihsel Açıdan Câhiliye", *Milel ve Nihal Dergisi*, 2016, C. 13, Say. 1, s. 45-69.

ÇEKER, Orhan, "Süt Akarabalığı", *İlim ve Sanat Dergisi*, Say. 31, İstanbul, 1992, s. 65-72.

ÇELEBİ, İlyas, "Kâhin", *DİA*, C. 24, s. 171-172.

ÇELİKOL; Yaşar, *İslam öncesi Mekke*, Yaşar Çelikkol, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.

ÇUBUKÇU, Asri, "İbrâhim' ", *DİA*, C. 21, s. 273-274.

ÇUBUKÇU, Asri, "Rada' ", *DİA*, C. 34, s. 338.

ÇUHADAR, Mustafa, "Fesahat", *DİA*, C. 12, s. 423.

DANIŞMAN, Nafiz, "Câhiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1956, C. V, Say. 1-4, s. 192-197.

DANİŞMEND, İsmail Hami (V:1387/1967), İzahlı İslam tarihi kronolojisi, Babıali Yayınevi, İstanbul, 1960.

DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (V:255/868), *Sünenü'd-Dârimî*, 2c., thk. Mustafa Dib el-Buga, Dımaşk, 2011.

DEMİR, Safa, *Kur'ân Öncesinde ve Kur'ân'da Kadının Annelik Konumu,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

DEMİRCAN, Adnan, *Abbasilerin Sonuna kadar İslam Tarihi Literatürü*, Beyan yayınları, İstanbul, 2016.

DEMİRCAN, Adnan, *Cahiliyye Arapları,* İstanbul, 2015.

DEMİRCAN, Adnan, *Cahiliyyeden İslâm'a Kadın ve Aile*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

DEMİRCAN, Adnan; KESKİN, Yusuf Ziya, "Bedene İşkence Yöntemi Olarak Müsle, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Müsleye Yaklaşımı ve Bunun İslâm Kültürüne Yansımaları", *Hz. Peygamber (s.a.v.) Kurumsal yapının Oluşumu*, Der: Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015. s. 275-293.

DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş (V:1984), 3c., *Kur'an'a göre Hazreti Muhammed'in hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1989.

DIMEŞKÎ, Muhammed b. Salih (V:972/1536), *Peygamber Sallallahu aleyhi Vesellem Külliyatı*, 13c., Çev. Halil İbrahim Kaçar, vd., Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2003.

DİNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dineveri, (V:282/895), *Ahbârü't-tıvâl*, thk. Abdülmün'im Amir, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, [t.y.].

DİYARBEKRİ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ,(V:990/1582), *Tarihü'l-hamis fî ahvâli enfesi nefis*, 1-2c. Müessesetu Şa'ban, Beyrut,[t.y.], 1c. 1-2. c. ; Matbaatü'l-Vehbiyye.

DURÎ, Abdulaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi: Bir Önsöz*, Çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

DURÎ, Abdulaziz, *İslâm İktisat Tarihi*, ÇeV:Sabri Orman, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

DURMUŞ, İsmail, "Şiir", *DİA*, C. 39, s. 144-153.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, (V:275/889), 4c, *Sünenu Ebî Davut*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Dârü'l-Fikr, Beyrut, [t.y].

EBÛ HAYSEME, Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb İbn Ebû Hayseme, (V:279/892-93), *et-Tarihü'l-kebir = Tarihi İbn Ebî Hayseme*, 4c., thk. Salâh b. Fethi Helel, el-Farukü'l-Hadise, Kahire, 2004.

EBU ZEHRE, ***Son peygamber Hazreti Muhammed***.4.c., Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebu Zehre, (V:1394/1974 ; trc. Mehmet Keskin, Kitabevi, İstanbul, 1993.

ed-DAKÛKÎ, Hüseyin Ali, "Hîre", *DİA*, C. 18, s. 122-124.

ed-DÂREKUTNÎ Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (V:385/995), *Sünenü'd-Dârekutni*, 1c., Beyrut. ebi Tayyib Muhammed Şemsi'l-Hak Azimâbâdî, Daru ibn hazm, Beyrut, 2011.

el-İSFAHÂNİ, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym , (V:430/1038), 2c. (1 ciltte), *Delailü'n-nübüvve*; thk. Muhammed Revvas Kal'aci, Abdülber Abbas, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1991.

el-BEKRİ, Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd (V:487/1094), *Cahiliyye Arapları (Mu'cem)*, Çev. Levent Öztürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

el-CEZÎRÎ, Abdurrahman , *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*, 6c., Çev. Hasan Ege, Bahar Yayınevi, İstanbul, [t.y.].

el-GAZALİ, Muhammed, *Fıkhu's Sîre*, ÇeV:Resul Tosun, Risale Yayınları, İstanbul, 2000.

el-HASENÎ, Ebü'l-Hasan Ali ,(V:1420/1999), *Siret-ü Nebeviyye*, thk. Seyyid Abdulmâcid Ğavrî, Dar-ü ibn Kesir, Dımeşk/Beyrut, 2004,

el-İSFAHÂNÎ, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahani, (V:357/967) *el-Egânî*, 24c., thk. Ali Sabai, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1927.

el-İSFEHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahânî (V. h. 506), *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, Mektebetu't- Tevfikıyye, Kahire, 2013.

ELMALI, Hüseyin, "Hassân b. Sâbit", *DİA*, C. 16, s. 399-401.

el-MAVSILÎ, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, 4c., ÇeV:Mehmet Keskin, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2013.

el-MÜSENNÂ, Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna (V:209/824) *Tesmiyetu ezvaci'n-nebi ve evladihi*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü'l-Cinan, Beyrut, 1990.

el-VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el- Eslem (V:207/823), el- Megazi, 3c., thk. Marsden Jones, Darü'l îlâmî Beyrut, 1989.

el-YESUİ MA'LÛF, Luvis Nikola, *el-Müncid fi'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut, 2013.

er-RAFİÎ, Mustafa Sadık er-Rafii, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 3c., 1356, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1974.

er-RÛDÂNÎ, Muhammed b. Süleyman (V:1094/1683), *Cem'ul Fevâid min Câmi'il-usûl ve Mecma'iz-zevâid,* 9c., Yusuf Özbek, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ERTEKİN, Efrumiye, "Platon'da Kadın ve Eğitimi", ***Arkeoloji ve sanat Dergisi***, C. 24. İstanbul, 2002.

ERUL, Bünyamin, " Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı] Peygamberimiz Hz Muhammed (SAV) özel sayısı,* 2000, 2003, say: Özel Sayı, s. 33-66.

ERUL, Bünyamin, "Ümmü Eymen", *DİA*, C. 42, s. 317.

ERUL, Bünyamin, *Siret Tetkikleri***,** Otto yayınları, Ankara, 2013.

ESKİN, Ümit, *Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber'in Hayatında Hediye,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

es-SÜHEYLİ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheyli (V:581/1185) *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm,* 4c., thk, Abdullah Minşevî, Kahire, 2008.

es-SÜHEYLÎ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheyli (V:581/1185) *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm,* 7c., thk. Abdurrahman el-Vekil. Dârü'n-Nasr, [y.y],[t.y.] Kahire, 1967.

eş- ŞAMÎ, Salihi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf (V:942/1536), *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fî sireti hayri'l-ibad***,** 1c.; thk. Mustafa Abdülvahid vd. el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, 1990.

et-TAYÂLİSÎ, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Carud el-Farisi Tayalisi, (V:204/819), *Müsnedu Ebî Davud et-Tayalisi*, 4c., thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Mısır, 1999.

EYÜP SABRİ PAŞA (V:1308/1890), *Mahmudü's-Siyer*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1287.

EZHERİ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezheri, (V:370/980), *Tehzibü'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hasan, Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1964/1384.1. c. (504 s.) ; 28

ez-ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi (V:1205/1791) ,*Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 21c., thk, İbrâhim Terzi, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1975.

EZ-ZEHEBİ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V:748/1348); *el-Müştebeh fi'r-rical*, 2c. (1 ciltte), thk. Ali Muhammed el-Bicavi. Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1962.

Ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V:748/1348), *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ*, 2c., Haz. Eymen Sâlih Şa'bân, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997/1418.

EZ-ZEHEBİ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, (V:748/1348), *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm: el-megazi ve't-tercümeti'n-nebeviyye,* 17c.thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2003/1424.

EZ-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi (V:748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ : es-siretü'n-nebeviyye*, 23c., thk. Selâhaddin el-Müneccid, Dârü'l-Maârif, Kahire,[t.y.].ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (V:538/1144), *Esasü'l-belaga*, 1c, Dâru Sâdır, Beyrut, 1979-1399

FAKİHÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas (V:272/885) , *Ahbâru Mekke fî kadimi'd-dehr ve hadisih*; thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. [y.y.],[t.y.], (Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, Mekke, 1986)

FÂRÛKÎ, İsmail Raci (V:1406/1986), Luis Lamia el-Faruki, *İslam kültür atlası* çev:Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İnkılap Yayınları (Yeni Şafak), İstanbul,1999.

FAYDA, Mustafa, "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, *DİA*, C.1, s. 130-131.

FAYDA, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, C. 5, s. 311-317.

FAYDA, Mustafa, "Câhiliye", *DİA*, C. 7, s. 17-19.

FAYDA, Mustafa, "Muhammed", *DİA*, C. 30, s. 408-423.

FESEVÎ, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Farisi (V:277/890), *Mektebetü'd-Dâr Kitâbü'l-ma'rife ve't-tarih,* 3.c.,thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.

FİRUZABADÎ, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, (V:817/1415), *el-Kâmûsü'l Mûhit*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

GÜNALTAY, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 62.

GÜNALTAY, M. Şemsettin, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

GÜNDÜZ, Şinasi, "Cahiliyenin Kültürel Kodları", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* 2016, C.8, Sy. 1, s. 8-27.

HALEBÎ, Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, (V:1044/1635), *es-Siretü'l-Halebiyye (İnsanü'l-uyun fî sireti'l-emini'l-ma'mun),* Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, Matbaatü'l-amire, Kahire, 1290.

HALİL b. AHMED Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b.Amr Ferahidi Halil b. Ahmed, (V:175/791), *Tertibu kitâbi'l-ayn*, 8c, thk. Mehdi Mahzumi, İbrâhim Samerrai; tsh. Esad Tayyib, İntişarat-ı Usve, Kum, 1993.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri", Çev: Fahreddin Atar, *İslam Medeniyeti*, 1973, C. 3, Say. 34, s. 3-5.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

HARMAN, Ömer Faruk, "Kâhin", *DİA*, C. 24, s.171.

HATALMIŞ, Ali, *Erken dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

HAVVA, Said (V:1409/1989), *Hadislerle İslâm tarihi*, 7c., Abdurrahim Ali Ural vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul, [t.y.]

HEMDÂNÎ, İbnü'l-Haik Hasan b. Ahmed b. Ya'kub Hemdani, (V:334/945), *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivali, Dârü'l-Yemame, Riyad, 1977.

HEREVÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezheri (V:370/980), *Tehzibü'l-luga*, 15c., thk. Abdüsselam Muhammed Hasan, ed-Darü'l-Mısriyye, Kâhire, 1964.

HEYKEL, Muhammed Hüseyin (V:1376/1956) , *Hazreti Muhammed'in Hayatı* 2c., Çev.Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.

HİLMİ, Ahmed, Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, Notlar ve Edisyon Cem Zorlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 139.

HİTTİ, Philip K.(V:1978), *Siyasi ve kültürel İslam tarihi*, 4c., Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.

HİZMETLİ, Mustafa, “Abbasi Sarayında Şehzadelerin Hocalarıyla İlişkileri”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD),* 2016: 2(2), s. 377-382.

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi:-İlk Dönem-,* Ankara Okulu Yayınları, 2006.

HODGSON, Marshall G. S., *İslamın serüveni : bir dünya medeniyetinde bilinç ve tarih : İslamın klasik çağı,* trc. İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

HUMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa , (V:219/834), *el-Müsned*, thk. Hasan Selim Esed Dârânî, Dârü’s-Sika, Dımeşk, 1996.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi İbn Abdürab-bih, (V:328/940) ; *Ahbârü'n-nisa fi'l-İkdi'l-ferid*, şrh. Abd Mühennâ, Semîr Cabir, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemeri, (V:463/1071), *ed-Dürer fî ihtisari'l-megazi ve's-siyer*; thk. Mustafa Dib el-Buga, Müessesetu Ulumi'l-Kur'ân, Dımeşk 1984.

İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemeri(V:463/1071), *el-İstiab fî ma'rifeti'l-ashab*, 4c., thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İBN ABİDÎN, *Reddü’l -Muhtar- Ale’d-Dürrü’l–Muhtar*, 18c., Çev.Ahmet Da-vudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, C. 6, s. 106.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (V:571/1176),*Târîhu medîneti dımaşk*, 80c, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri (V:321/933), *Cemheretü'l-luga*, 3c., Dâru Sadır, Beyrut, [t.y], Matbaatu Meclisi Haydarabad: Dâiretü’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1345’in ofseti.

İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd,(V:321/933); *el-İştikak*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Cîl, [t.y.] 1991.

İBN HABÎB, Ebû Câ'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed (V:245/860), *Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1942.

İBN HABÎB, Ebû Câ'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed (V:245/860), *el Munemmak fi Ahbâri Kureyş*, tsh. Hurşid Ahmed Faruk, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (V:852/1449), *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, 8c., thk, Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (V:852/1449), *Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13c., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Haldun (V:808/1406), *Kitâbü'l-iber Divânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsârahum min Zevi'l-Şe'ni'l-Ekber*, 8c., thk. Halil Şahade, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1988.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Haldun (V:808/1406),***Tarih-i İbn Haldûn***, 8.c., Dârü'l-Fikr, Süheyl Zekkar, Halil Şahâde, Beyrut, 1996.

İBN HAMDÛN, Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. Alî B. Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî, Bâhâuddîn el-Bağdâdî (V:562/1167) *et-Tezkiratu'l-hamdûniyye*, 10c., Darü'l Sadır, Beyrut, 1417.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm (V:456/1064), *Cemheretu ensâbi'l Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Ma'ârif, Kahire, 1982.

İBN HİBBAN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (V:354/965), *es-Siretü'n-nebeviyye ve Ahbarü'l-hulefa*, 2c., Müessese-tü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1997/1414.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik (V:218/833), *es-Sîretü'n-Nebevî,* 4c., thk. Muhammed Ali kutub, Beyrut, 1992.

İBN HİŞÂM, Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik (V:218/833), *Sîret-i İbn Hişam Tercemesi: İslam Tarihi*, trc. Hasan Ege.

İBN İSHAK, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar (V:150/767), *Siyer*, ÇeV:Sezâi Özel, Akabe Yayıncılık, 1992.

İBN İSHAK, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar , (V:150/767) *Siretu İbn İshak*; thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1981.

İBN İSHAK, Muhammed İshak b. Yesar b. Muttalibî el- Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviye*, 2c.(1 ciltte), thk. Ahmed Ferid el-Mizyâdî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

İBN KAYYİM el- CEVZİYYE, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed el-Cevziyye (V:751/1351), *Zâdu'l-Meâd* ,6c., ÇeV:Mehmet Erdoğan, Şükrü Özen, Salim Öğüt, İklim Yayınları, İstanbul, 1990.

İBN KELBİ, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib Kelbi, (V:218/819), *Putlar Kitabı*, (ter: Beyza Düşüngen), Ankara, 1969.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (V:774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 2c.(1 ciltte), Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1981.

İBN KESİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (V:774/1373), *es-Siretü'n nebeviyye*, 4c., thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1976.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, *Maarif,* (V:276/889) ; thk. Servet Ukkaşe, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1981.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (V:273/887) *Sünenu İbn Mace*, 4c., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dârul- hadis, Kahire, 2005.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, (V:711/1311), *Lisânü'l-Arab*, 18c., yay. haz. tsh. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, [t.y.]

İBN MENDE, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed, (V:395/1005), *Fethü'l-bab fi'l-küna ve'l-elkab* thk. Nazar Muhammed el-Faryabi. Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1996.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd Meni' Zührî (V:230/845), *Kitabü't Tabakati'l Kebir*, 11c, Ed. Adnan Demircan, Çev. Abdurrahman Elmalı vd., Siyer Yayınları, İstanbul, 2014.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd, (V:230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*= *et-Tabakatü'l-kübra,* 11c, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001.

İBN'L CEVZİ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, (V:597/1201), *el-Müntezam fî tarihi ümem vel'mülük* ,19c, thk.Abdulkadidir Atâ, Mustafa Abdulkadir Âtâ,Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,, Beyrut, 1992.

İBN'L CEVZİ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, (V:597/1201), *el-Vefa bi-ahvâli'l-Mustafa*, 2c, thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, [t.y.].

İBNİ'L VERDÎ, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdi, (V:749/1349), *Târîhu İbni'l-Verdi = Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 2c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

İBNÛ'L ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (V:630/1233), *el Kâmil fi't-Târîh*, 10c., thk.Ömer Abdüsselam Tedmirî Dârü'l-Kitâb Arabî, 1997.

İBNÛ'L ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (V:630/1233), 10c., *el Kâmil fi't –Târîh tercemesi*, İslâm Tarihi trc. Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1985.

İBNÛ'L ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (V:630/1233), *Üsdü'l-gabe,* 5c., thk. Halil Me'mun Şiha, [y.y.], 2009.

İBNÜ'L CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l Cevzî (V:597/1201) *Keşfü'n-nikab ani'l-esma ve'l-elkab*, 2c. thk. Abdülaziz b. Râcî es-Saidi, Mektebetu Dârü's-Selam, Riyad 1413, C. 1, s. 57.

İBNÜ'L-KELBÎ, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib Kelbi, (V:204/819), Cemheretü'n-neseb, thk. Naci Hasan, Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut,1986.

İSFEHÂNÎ, el-Hasan b. Abdullah, thk. Hamed Casir, *Biladü'l-Arab*, Dârü'l-Yemame, Riyad, [t.y.].

KALAYCIOĞULLARI, Serap, "Roma Yazınında Emzirme: Anne Sütünün-Bebeğin Bedensel ve Zihinsel Gelişimine Etkisi", *DTCF dergisi*, 56.2, Haziran, 2016, s. 319-331.

KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed (V:821/1418), *Nihayetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebû Süfyan el-Hâşimî, *DİA*, C. 10, s. 232.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Ümmü Seleme", *DİA,* C. 42, s. 328-33.

KAPAR, Mehmet Ali, "Eyyamü'l-l Arab", *DİA*, C. 12, s. 16.

KAPAR, Mehmet Ali, "Lahmîler", *DİA*, C. 27, s. 54-55.

KAPAR, Mehmet Ali, "Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* 4c., Ed. Vecdi Akyüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

KAPAR, Mehmet Ali,"Hevazin", *DİA,* C. 17, s. 276-277.

KARAARSLAN, Nasuhî Ünal, "İbnü's -Sikkît", *DİA*, C. 21. s. 210-211.

KARAARSLAN, Nasuhî Ünal, "Şair", *DİA*, C. 38. s. 299.

KARAÇAM, İsmail, "*Hz. Peygamber dönemi" İslâm Tarihi El Kitabı*, Ed. Eyüp Baş, Ankara, 2012, s. 704.

KARAMAN, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 3c., İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

KARÂMÎ, Âmâl, *el-İhtilâf fi's-sekâfeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye: dirâse cenderiyye,* Dârü'l-Medâri'l-İslâmi, Tunis, 2007.

KASTALLANİ, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallani (V:923/1517), *el-Mevahibü'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-muhammediyye*, 4c., thk. Salih Ahmed Şami, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1991.

KAŞIKÇI, Osman, "Eski Hukukumuzda Süt Emzirme Akdi", *Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C. 10, Say: 1-2, Erzurum, 2006.

KAZICI, Ziya, *Hz. Muammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012.

KEHHÂLE, Ömer Rıza (V:1905/1987), 5c., *A'lâmü'n-nisâ fî âlemeyi'l-Arab ve'l-İslâm*, el-Matbaatü'l-Haşimiyye, Dımeşk, 1959.

KESKİNOĞLU, Osman, *İmam Şafii*, Muhammed Ebu Zehra, 1394/1974; trc. Osman Keskioğlu. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1969.

KETTÂNİ, *Hz. Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibu'l –İdâriyye*), 2c., çev.Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

KILAVUZ, Ahmet Saim, "Arrâf", *DİA*, C. 3, s. 394-395.

KILIÇ, Ünal, Ünal Kılç, "Hz. Peygamber'i Anlama ve Anlatmada Kaynak ve Araştırmaların Yeri ve Önemi" İstem, 2009, Say. 13, s. 22- 49.

KÖKSAL, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi*, 18.c., Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987.

KUMBASAR, H. Murat, "Süt akrabalığı", ***Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** Say: 2, Erzurum, 2001, s. 317-332.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Mekke" *DİA*, C. 28, s. 572-575.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Mudar (Benî Mudar), *DİA*, C. 30, s. 359.

LA BEAUME, Jules; MONTET, Edward (M. Fuad Abdulbaki), *Mevzularına Göre Ayet-i kerimeler ve Mealleri*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1980.

LİNGS, Martin (Ebû Bekir Sirâceddin), *Hz. Muhammedin Hayatı*, trc. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

LUVİS NİKOLA, el-Yesûî Ma'lûf, *el-Müncidfi'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut, 2013.

MAKDÎSÎ, Muhtâr b. Tahir (V:355/966), ***el-Bed' ve't-tarîh***, 6c., Neşr. Mektebetü's-sekâfetü'd-diniye, Por Said, [t.y.].

MAKRİZİ, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (V:845/1442), *İmtaü'l-esmâ' bima li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, 14c., thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1420.

MALİK B. ENES, Ebu Abdullah el-Asbahi el-Himyeri (V:179/795), *Muvatta el İmam Malik*, 2c., thk ve tlk. Beşşar Avad Ma'ruf, Müessetü'l Garbi'l İslâm, Beyrut, 1997.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV): *el-Mu'cemü'l-müfehres li'l-Kur'âni'l-Kerim = Kur'ân fihristi kelime-konu*, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) yayınları İstanbul, [t.y.].

MEHRAN, Muhammed Beyyumi, *es-Siretü'n-nebeviyyetü'ş-şerife: el-ahdü'l-Mekki*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1990.

MERZUBÂNÎ, Ebû Ubeydillah Muhammed b. İmran b. Musab. Said (V:384/994), *Mu'cemü'ş- Şuara*, 2 c., thk.Abbas Hanî Cerrah, Darul kitab ilmiyye, Beyrut, 2010.

MES'UDİ, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udi (V:345/956), *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tühafi'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*, 4c., thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, [y.y.] 1964.

MEVDÛDÎ, Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudî (V:1979), *Tarih boyunca tevhid mücadelesi ve Hazreti Peygamber'in hayatı*, 3c., ÇeV:Ahmed Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992.

MEVDÛDÎ, Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudî (V:1979), *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri,* 7c.,ed. Ali Bulaç , trc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yayınları , stanbul , 1986.

MEVSILÎ, Yasin b. Hayrullah b. Mahmûd b. Musa el-Hatîb, *er-Ravzatü'l-feyha fî tevarihi'n-nisa*, thk. İmad Ali Hamza, ed-Dârü'l-Alemiyye, [y.y.], 1987.

MUBAREK FÛRİ, Safiyyürrahman, *er-Rahikü'l-mahtum*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2008.

MUFADDAL B. Seleme, Ebu Talib Mufaddal b. Seleme b. Asım Mufaddal b. Seleme (V:290/903); *el-Fahir*, thk. Abdülalim Tahavi; göz. geç. Muhammed Ali en-Neccâr. Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, [y.y.], 1960.

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN(V:150/767), *Tefsîr-i Kebîr*, 4c. , thk. Abdurrahman Mahmud Şehhâte, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.

MUSA B. UKBE, Ebû Muhammed Musa b. Ukbe b. Ebû Ayyaş Esedi (V:141/758), *el-Megazi*, Muhammed Bakışiş Ebû Malik Câmiatu İbn Zühr, Rabat, 1994.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac (V:261/875), *Sahih-i Müslim*, 5c., thk.Ahmet Şemsettin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

NASKALİ, Esko, "Sâsânîler", *DİA*, C. 36, s. 174-176.

NEDVÎ, Ebü'l-Hasan Ali el-Haseni,(V:1420/1999), *Siret-ü Nebeviyye,* thk. Seyyid Abdulmâcid Ğavrî, Dar-ü ibn Kesir, Dımeşk/ Beyrut, 2004, s.160.

NEDVİ, Muinüddin Ahmed; Said Sahib Ansari, *Asrı saadet : Peygamberimiz'in ashabı,* 6c., trc. Ali Genceli, haz. Eşref Edib, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1985.

NESAÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (V:303/915), *Sünenü'n Nesaî,* 11c., thk. Şuayb Arnavut Risaletül alemiyye, Beyrut, 2011.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevi (V:676/1277) *Sahihu Müslim bi-şerhi'n-Nevevi = el-Minhac fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccac*, 18 c,, Şeyh Halil Me'mûn şeyhâ, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.

ORUÇOĞLU, İlhami, *Başlangıçtan Günümüze İslam dünyasında Peygamber imajı,* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2008.

ÖĞMÜŞ, Harun, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.

ÖNKAL, Ahmet, "Erkam b.Ebu'l-Erkam", *DİA*, C. 11, s. 315.

ÖZ, Esma, "Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya'da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadištum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması" Ankara, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/20084279, 20.03.2017.

ÖZ, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul, 2008.

ÖZ, Şaban, *İslâm Tarihi*, Çizgi Kitabevi, 2013, Konya.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, "Arab", *DİA*, C.3, s. 321-326.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, "Hz. Peygamber'in (SAV) Risalet Öncesi Hayatıyla İlgili Bilgiler", *Çeşitli Yönleriyle Son Elçinin hayatı –Mekke Dönemi-,* Der. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.

ÖZDEMİR, Halime, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Câhiliye Çağı İnsanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

ÖZDOĞAN, Kevser, *Hz. Peygamber'in Çocukları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.

ÖZKAVUKÇU, Şaban, *Hz. Peygamber'in hayatı : Kur'an-ı Kerim ışığında Siyer-i Nebi'nin kronolojik okunuşu*, Şaban Özkavukcu., İz Yayıncılık, İstanbul, 2012 .

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, 4c., Ed. Vecdi Akyüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ÖZSOY, Ömer; GÜLER, İlhami, *Konularına göre Kur'an: sistematik Kur'an fihristi* Fecr Yayınevi, Ankara, 1997.

ÖZTÜRK, Levent, "Etopya", *DİA*, C. 11, s. 291-296.

ÖZTÜRK, Levent, "Necâşi Ashame", *DİA*, C. 32, s. 476.

ÖZTÜRK, Levent, "Şeymâ", *DİA*, C. 39, s. 98.

ÖZTÜRK, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.

PAÇACI, Esra, *Sünnette Süt Akrabalığı ve İlgili Rivayetlerin İncelenmesi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2008.

PAÇACI, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, yay. Haz. .Fikret Karaman vd., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009.

POLAT, Salahattin, “ Hz. Muhammed’in Yaşadığı Yıllarda Dünya 570-632”, *Hz. Muhammed’in (sas) doğduğu Çevre ve Toplum*, Ed. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.

POLAT, Selâhattin, “Ebû Seleme el- Mahzûmî”, *DİA*, C. 10, s. 229.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Ömer b. Abdulaziz Mealimü’-Tecdîd ve’l-İslâhu’l–Raşidî alâ Minheci’n-Nebî*, Dârü’t- Tevzi’ ve’n-Neşri’l-İslâmî, Mısır, 2006.

SAMED, Vazıh, *es-Sınaa ve'l-hıref inde'l-Arab fi'l-asri'l-cahili*, el-Müessesetü'l-Câmiiyye, Beyrut, 1981.

SARI, Mevlüt, *Arapça-Türkçe lugat = el-Mevarid*, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1982.

SARICIK, Murat, *İslam öncesi dönem cahiliye kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.

SARIÇAM, İbrahim, “Hâşim b. Abdimenaf, *DİA*, C. 16, s. 405- 406.

SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2014, DİB Yayınları.

SAVAŞ, Bayram, *Mekke’nin Fethi’nde Demi Heder Edilenler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

SAVAŞ, Rıza, Çalışma Hayatında Kadın (Hz. Muhammed Devri Örneği), *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu 25-27 Kasım - 2005*, İzmir, 2008, s. 390-400.

SEM’ANİ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi (V:562/1167), *el-Ensab*, 5c., Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cinan, Beyrut, 1988.

SEMHÛDÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed (V:911/1506) *Vefaü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, 4c., Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye ,Beyrut, 1419.

SEMİN, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim Halebi (V:756/1355), 4c., *Umdetü'l-huffaz fî tefsiri eşrefi'l-*elfaz, thk.Muhammed Tenuhi. , Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993.

SERAHSÎ, Şemsü'l- eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (V:1090/ ?) *Mebsût*, 30c., Ed. Mustafa Cevat Akşit, Çev.Hamdi Döndüren vd., Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2015.

SEYDİŞEHRÎ, Mahmud Esad (V:1336/1918), *İslam tarihi = Tarih-i din-i İslam: İslamiyet öncesi Araplar Mekke devri - Medine devri,* haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.

SIDDÎKÎ, Muhammed Yasin Mazhar, *el-Hücûmatü'l- Muarizati ala't-tarihi'l-İslâmî,* ÇeV:Semîr Abdulhamîd İbrahim, Dârü'l-Sahve lin'Neşr, [y.y.], 1988.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi (Târih nedir- Peygamberler Târihi- Cahiliyye Dönemi),* 5c., Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

SİNANOĞLU, Mustafa, "Nübüvvet Mührü", *DİA*, C. 33, s. 291-293.

SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, "Fil Hadisesinin Arap Yarımadasındaki Etkileri zerine bir inceleme", *İslâmi İlimler Dergisi*, 2006, C. I, say. 2, s. 115-130.

SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, "Hz. Muhammed'in Hayatı", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı,* İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2014.

SUYUTİ, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (V:911/1505), *Lübbü'l-lübab fî tahriri'l-ensâb;* thk. Muhammad Ahmed Abdülazîz, Eşref Ahmed Abdülazîz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

SUYUTİ, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (V:911/1505), *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur,* 7c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

ŞAFİÎ, İMAM, *el-Umm Şafiî Fıkıh Külliyatı*, 2c., ÇeV:Musa Özdemir, Buruc Yayınları, İstanbul , 2011.

ŞAHİN, M. Süreyya, "Cin", *DİA*, C. 8, s. 8.

ŞAKİR, Mahmud, *Hazreti Adem'den bugüne İslam tarihi*, Haz: Mehmet S. Kahraman ÇeV:Ferit Aydın, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1993.

ŞİBLÎ NUMÂNÎ, Mevlânâ, *Son Peygamber Hz. Muhammed Sîretü'n-Nebî,* 1-2c., Çev. Yusuf Karaca, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ŞİRÂZÎ, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirazi (V:476/1083), *Tabakatü'l-fukahâ*, tsh. Halil el-Meys, Dârü'l-Kalem, 1998, s. 91.

ŞULUL, Kasım, İlk Kaynaklara göre Hz. Peygamber Kronolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

TABERİ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V:310/923) *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*,5c., Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

TABERİ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V:310/923) *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk ve Silatü Tarihü't-Taberi,* 11c., Haz. Ureyb b. Sa'd el-Kurtûbî, Dârü''t-Türasi'l-Arabi, Beyrut, H.1387.

TABERİ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V:310/923), *Tarih-i Taberi tercemesi,* 3c., tsh. Mehmet Eminoğlu, Konya, [t.y.].

TABERSÎ, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersi (V:548/1153), , *İ'lâmü'l-vera bi-a'lâmi'l-hüda*, thk. Ali Ekber Gaffari. Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1979.

TAKKUŞ, Muhammed Suheyl, *Tarihü'l-Arab kable'l-İslâm*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 2009.

TAN, Muharrem, *Tematik siyer atlası*, ed, Muharrem Tan, çev. Mehmet Ali Baltaş, Ömer Öztürk, Emine Sarı, Moralite Yayınları, İstanbul, 2007, s.62.

TAN, Muharrem, *Tematik siyer atlası,* editör Muharrem Tan; çev. Mehmet Ali Baltaş, Ömer Öztürk, Emine Sarı, Moralite Yayınları, İstanbul, 2007.

TOPALOĞLU, Bekir, "Abdullah b. Abdulmuttalib", *DİA*,1988, C.1, s.75

TOPALOĞLU, Bekir, "Âmine", *DİA*, 1991, C.1, s. 63-64.

TURAL, Hüseyin, "Kays b. Zerîh",*DİA*, C. 25, s. 93-94.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "Muallekât", *DİA*, C. 30, s. 310-312.

UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet*, Şule Yayınları, İstanbul, 2007.

UMERÎ, Abdulaziz b. İbrahim, *Resûlullah ve hâtemü'n-nebiyyin: din ve devle*, Bisân li'n-Neşr, Beyrut, 2011.

URALER, Aynur, "Mâriye", *DİA*, C. 28, s. 63-64.

URVE B. ZÜBEYR, Ebû Abdullah el-Esedi el-Kureşi Urve b. Zübeyr b. Avvam (V:93/712), *Megazi Resulillah*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabi, Riyad, 1981.

USTA, İbrahim, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

UYAR, Gülgûn, *Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivayet Farklılıklarının Tesbiti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

ÜNSAL, Fatıma, *Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mucizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, YayınlanmamışYüksek Lisâns Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2012.

VATANDAŞ, Celaleddin, *Hz. Muhammed'in hayatı ve İslam daveti: Mekke dönemi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.

WATT, W.Montgomery,(1909-2006), *Hazreti Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, 1996, s. 39.

YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb ibn Vâzıh el-Ya'kubî (V:292/905'ten sonra) *Tarihü'l-Ya'kubî*, 2c., Dâru Sadır, Beyrut, 1431, 2010.

YAMAN, Ahmet, "İslâm Hukukuna Özgü Bir Kurum süt Akrabalığı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say: 13, Konya, 2002

YAVUZER, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

YEKELER, Muhammet, *Cahiliyye döneminden Hz. Peygamber dönemi sonuna Kadar Temîm Kabilesi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014,

YENİCE, Ali Rıza, *Cahiliyye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi /Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1995.

YENİÇERİ, Celal, *Hazreti Muhammed ve Yaşadığı Hayat: Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2000.

YILDIRIM, Muhammed Emin, *Hazreti Peygamber'in "sallallahu aleyhi ve sellem" Albümü*, Siyer yayınları, İstanbul, 2011.

YILDIRIM, Suzan, *Hz. Peygamber'in Hanımlarından Ümmü Seleme'nin Hayatı ve Kişiliği*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Arap", *DİA*, C. 3, s. 272-276.

YİĞİT, İsmail, "Mevâlî", *DİA*, C. 29, s. 424

YURDAKÖK, Murat, *Türk Çocuk hekimliği Tarihi*, Öztürk Matbaası, Ankara, 1984.

ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (V:1394/1974), Ebû, *Hatemü'n-nebiyyin*, 2c., Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1979.

ZEYDAN, Corci b. Habîb (V:133/1914*), el-Arab kable'l-İslâm*, Hilal Matbaası, Mısır, 1922.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10c., Çev. Ahmet Efe vd., Risale/ Feza Yayıncılık, İstanbul , 1994.

ZÜRKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf (V:1122/1710*), Şerhu ala Mevahibi'l-ledüniyye [bi'l-minahi'l-Muhammediyye]* = *İşrâku meşâbihi's-sireti'n-nebeviyye bi-meczi esrari'l-Mevahibi'l-ledünniyye*, tsh. Muhammed Abdülaziz el-Halidi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

SAMER
KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
SAMER